

**МОНГОЛ УЛСЫН ҮНДСЭН ХУУЛЬД НЭМЭЛТ, ӨӨРЧЛӨЛТ ОРУУЛАХ ЖУРАМ,
ТҮҮНИЙ ХЭРЭГЖИЛТ БА ОЛОН УЛСЫН ЖИШИГ**

(Тойм судалгаа)

*Г.Билгээ, Д.Халиун, О.Нарантуяа,
П.Уранчимэг, Ц.Ариунаа*

АГУУЛГА

УДИРТГАЛ

СУДАЛГААНЫ ХУРААНГУЙ

СУДАЛГААНЫ ДЭЛГЭРЭНГҮЙ ХЭСЭГ

Нэг. МОНГОЛ УЛСЫН ҮНДСЭН ХУУЛЬД НЭМЭЛТ, ӨӨРЧЛӨЛТ ОРУУЛАХ ЭРХ ЗҮЙН
ЗОХИЦУУЛАЛТ БА ТҮҮНИЙГ ХЭРЭГЖҮҮЛСЭН ПРАКТИК ТУРШЛАГА

1.1.БНМАУ-ын 1924, 1940, 1960 оны Үндсэн хуулиудад тусгагдсан нэмэлт, өөрчлөлт
оруулах зохицуулалт ба түүний хэрэгжилт

1.2.1992 оны Үндсэн хууль ба түүнд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах зохицуулалт

1.3.1999, 2000 онд Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлт

Хоёр. 2010 ОНД БАТЛАГДСАН МОНГОЛ УЛСЫН ҮНДСЭН ХУУЛЬД НЭМЭЛТ,
ӨӨРЧЛӨЛТ ОРУУЛАХ ЖУРМЫН ТУХАЙ ХУУЛЬ БА ТҮҮНИЙ ХЭРЭГЖИЛТ

2.1.Журмын тухай хууль батлах хэрэгцээ, шаардлага

2.2.Журмын тухай хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтийн тойм

2.3.2019 онд Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулсан үйл явц

2.3.2022 онд Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулсан үйл явц

Гурав. ҮНДСЭН ХУУЛЬД НЭМЭЛТ, ӨӨРЧЛӨЛТ ОРУУЛАХТАЙ ХОЛБООТОЙ ОЛОН
УЛСЫН НИЙТЛЭГ ЖИШИГ

3.1.Үндсэн хуулийн хэв шинж ба Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах хязгаар

3.2.Үндсэн хуулийн албан ёсны нэмэлт, өөрчлөлтөөс гадуурх өөрчлөлтийн талаар

АШИГЛАСАН МАТЕРИАЛЫН ЖАГСААЛТ

Хавсралт 1. Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтийн лавлагаа (1999,
2000, 2019, 2022 онуудад)

Хавсралт 2. Монгол Улсын Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах журмын тухай
хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтийн лавлагаа

УДИРТГАЛ

Улсын Их Хурлын гишүүний захиалгаар “Монгол Улсын Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах журам, түүний хэрэгжилт ба олон улсын жишиг” сэдэвт тойм судалгааг Улсын Их Хурлын Тамгын газрын Парламентын судалгаа, сургалтын хүрээлэнд гүйцэтгэв.

Судалгааны зорилго: Улсын Их Хурлаас 2010 онд баталсан Монгол Улсын Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах журмын тухай хуулийн хэрэгжилтийн өнөөгийн байдал, түүнд орсон нэмэлт, өөрчлөлт, хүчингүй болсон заалт тус бүрд дүн шинжилгээ хийх захиалагчийн зорилгод нийцүүлэн Монгол Улсын Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах журам, түүний хэрэгжилттэй холбоотой тойм судалгаа хийж, мэдээлэл лавлагаа бэлтгэх, Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулахтай холбоотой олон улсын практик, нийтлэг жишгийг судлах.

Хамрах хүрээ:

- 1992 оноос өмнө Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах эрх зүйн зохицуулалт, түүний хэрэгжилтийн талаарх түүхчилсэн тойм судалгаа бэлтгэх: БНМАУ-ын 1924, 1940, 1960 оны Үндсэн хууль;
- Монгол Улсын 1992 оны Үндсэн хуулиар зохицуулсан Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах харилцааны зохицуулалт, 1999, 2000 онд Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулсан үйл явцын талаарх мэдээлэл лавлагаа бэлтгэх;
- 2010 онд батлагдсан Монгол Улсын Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах журмын тухай хууль, түүнд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтүүд ба хуулийн хэрэгжилттэй холбоотой тойм судалгаа гаргах: 2019, 2022 онд Улсын Их Хурлаар Үндсэн хуульд оруулах нэмэлт, өөрчлөлтийг хэлэлцсэн байдал;
- Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулахтай холбоотой олон улсын практик, нийтлэг жишгийг судлах.

Судалгааны бүтэц: Судалгаа нь удиртгал, судалгааны хураангуй болон дэлгэрэнгүй хэсэг, ашигласан материалын жагсаалт, хавсралтууд гэсэн бүтэцтэй.

Судалгааны дэлгэрэнгүй хэсэг нь дараах гурван бүлэгтэй:

1. Монгол Улсын Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах эрх зүйн зохицуулалт ба түүнийг хэрэгжүүлсэн практик туршлага;
2. 2010 онд батлагдсан Монгол Улсын Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах журмын тухай хууль ба түүний хэрэгжилт;
3. Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулахтай холбоотой олон улсын нийтлэг жишиг.

Түлхүүр үг: үндсэн хууль; үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах; үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлт; нэмэлт, өөрчлөлт оруулах журам; журмын тухай хууль.

Keywords: constitution; constitutional amendment; amendments; constitutional amendment rule.

СУДАЛГААНЫ ХУРААНГУЙ

Аливаа улсын Үндсэн хууль нь нийгмийн нийтлэг эрх ашигт үйлчлэх зорилгоор эрх зүйн дээд түвшинд улс төр, нийгмийн чухал ач холбогдол бүхий үнэт зүйлсийг баталгаажуулж, нийгмийн амьдралын бүх хүрээний суурь харилцааг зохицуулах бөгөөд улс орны тогтвортой хөгжлийн баталгаа болж байдаг. Үндсэн хууль удаан хугацаанд тогтвортой үйлчилснээр үндсэн хуульд байгууллын халдашгүй байдлын зайлшгүй урьдач нөхцөл нь болж, үндэсний эрх зүйн тогтолцооны хөгжил, хүний эрхийн баталгаа болох түүхэн үүргээ хэрэгжүүлж чадна. Үүний тулд Үндсэн хуулиа чандлан сахиж, түүний дархлааг алдагдуулахгүй байх нь юу юунаас чухал байдаг. Нөгөө талаас, Үндсэн хуулийг хэзээ ч хөндөшгүй баримт бичиг гэж туйлшруулан ойлгож болохгүй. Нийгэм байнга хөгжин урагшилж байдаг тул зайлшгүй тулгамдсан өөрчлөлтийг Үндсэн хуульд цаг тухайд нь тусгаж байх шаардлагатай байдаг.¹⁴⁹

Монгол Улсын үндсэн хуульд ёсны түүхэн хөгжлийн явцад улсын суурь хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах журам тухайн цаг үеийнхээ шаардлагад нийцэн боловсронгуй болж иржээ.

Бүгд Найрамдах Монгол Ард Улс (БНМАУ)-ын Үндсэн хуулиудад тусгагдсан нэмэлт, өөрчлөлт оруулах зохицуулалт ба тэдгээрийн хэрэгжилт: БНМАУ гурван удаа Үндсэн хуулиар түүнд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах бүрэн эрхийг төрийн эрх барих дээд байгууллагад олгожээ.

Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах журмыг 1924 оны БНМАУ-ын Үндсэн хуулийн 6 дугаар зүйлд товч байдлаар зохицуулсан¹⁵⁰ бол 1940 оны Үндсэн хуулийн 12 дугаар бүлэгт “БНМАУ-ын Үндсэн хуулийг өөрчлөх журам” хэмээн анх удаа тусгайлан журамлажээ¹⁵¹. Мөн түүнчлэн 1960 оны Үндсэн хуулийн “БНМАУ-ын Үндсэн хуулийг өөрчлөх ба халах тухай” 10 дугаар бүлэгт¹⁵², хожим 1981 онд Ардын Их Хурал (АИХ)-ын регламентаар¹⁵³ нэмэлт байдлаар бататган зохицуулж байжээ.

Эдгээр хуулийн хэрэгжилтийг авч үзвэл, 1940, 1960 оны Үндсэн хуулиудад тус бүр 16 удаа нэмэлт, өөрчлөлт орж байсан ч тэр бүр Үндсэн хуульд нэмэлт оруулах журмыг мөрдөөгүй байна. Тухайлбал, 1940 оны Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтүүдийн 9-ийг (56,3 хувь) нь, 1960 оны Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтүүдийн 6-г (31,6 хувь) нь АИХ-ын хуулиар бус тэргүүлэгчдийн зарлиг, Улсын Бага Хурлын тогтоолоор тус тус оруулсан байна.¹⁵⁴

Монгол Улсын 1992 оны Үндсэн хууль ба түүнд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах зохицуулалт: Манай улсад ардчилсан хөдөлгөөн өрнөж, улмаар АИХ-аар төрийн эрх барих дээд байгууллагын бүтцийг өөрчлөн шинэчлэх тухай асуудлыг хэлэлцэж, 1990 оны 05 дугаар сарын 10-ны өдөр БНМАУ-ын Үндсэн хуулийн нэмэлтийн тухай хуулийг баталжээ. Энэхүү хууль нь 1960 оны Үндсэн хуулиас 1992 оны Үндсэн хуульд шилжих завсрын үеийн төрийн байгууллын тогтолцоог тодорхойлж байсан төдийгүй шинэ Үндсэн хууль батлагдан гарах урьдач нөхцөлийг бүрдүүлсэн байна.¹⁵⁵

¹⁴⁹ Монгол Улсын 1992 оны Үндсэн хуулийн хэрэгжилтийн байдалд хийсэн дүн шинжилгээ. УИХ, НҮБХХ. УБ., 2016 он. 189 дэх тал.

¹⁵⁰ Амарсанаа Ж., Батсайхан О. Монгол Улсын Үндсэн хууль (1924, 1940, 1960, 1992). УБ., 2009 он. 8 дахь тал.

¹⁵¹ Батбаяр Б. “Үндсэн хуулийн нэмэлт, өөрчлөлтийн түүх ба Үндсэн хуулийн зөрчил” өгүүлэл. Эрх зүй, цуврал 45. 2019 он. №1. 29-30 дахь талууд.

¹⁵² Амарсанаа Ж., Батсайхан О. Монгол Улсын Үндсэн хууль (1924, 1940, 1960, 1992). УБ., 2009 он. 282 дахь тал.

¹⁵³ БНМАУ-ын Ардын Их Хурлын регламент. БНМАУ-ын хууль. 1981.06.29. Монголын хууль тогтоомжийн түүхэн эмхтгэл. Зургаадугаар боть. (1971 - 1985.IV сар). УБ., 2010 он. 420 дахь тал. Эх сурвалж: Батбаяр Б. “Үндсэн хуулийн нэмэлт, өөрчлөлтийн түүх ба Үндсэн хуулийн зөрчил” өгүүлэл. Эрх зүй, цуврал 45. 2019 он. №1. 41-42 дахь талууд.

¹⁵⁴ Монгол Улсын 1992 оны Үндсэн хуулийн хэрэгжилтийн байдалд хийсэн дүн шинжилгээ. УИХ, НҮБХХ. УБ., 2016 он. 191 дэх тал

¹⁵⁵ Монгол Улсын Үндсэн хуулийн зарим асуудал (Хураангуй танилцуулга). Редактор: Ц.Товуусүрэн, Р.Хатанбаатар. УИХ-ын Тамгын газрын ПССХ. 2022 он.

1992 оны 01 дүгээр сарын 13-ны өдөр батлагдсан Монгол Улсын шинэ Үндсэн хуулийн¹⁵⁶ 68, 69 дүгээр зүйлд түүнд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах журмын үндсийг тогтоож өгсөн: Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах санаачилгыг Монгол Улсын Ерөнхийлөгч, Улсын Их Хурал (УИХ)-ын 76 гишүүн, Засгийн газар санаачилна; Үндсэн хуулийн цэц (ҮХЦ) нь уг асуудлаарх саналаа УИХ-д өргөн мэдүүлж болно; нэмэлт, өөрчлөлтийн төслийг УИХ-ын нийт гишүүдийн 3/4-ийн саналаар батална; хэрэв төслийг хэлэлцсэн ч баталж чадаагүй бол тухайн УИХ бүрэн эрхийнхээ хугацаанд дахин авч хэлэлцэхгүй; УИХ-ын бүрэн эрхийнхээ сүүлийн 6-н сард Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулахгүй байхаар зохицуулсан. Энэ нь нэг талаар нэмэлт, өөрчлөлтийг дур зоргоор оруулахгүй байхыг, нөгөө талаар төрийн тогтвортой байдлыг эрх зүйн үүднээс баталгаажуулах зорилготой.¹⁵⁷

1999, 2000 онд Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлт: Үндсэн хуулийг хэрэгжүүлэх явцад тулгарсан асуудал нь түүний зарим зүйл, заалтыг эргэн харахад хүргэжээ. Тухайлбал, Засгийн газрыг шинээр эмхлэн байгуулж чадахгүй хэт их хугацаа алдах; УИХ-ын гишүүн Ерөнхий сайд, Засгийн газрын гишүүнээр хавсран ажиллах асуудлыг нарийвчлан зохицуулаагүй; УИХ-ын хуралдааны ирцийг гишүүдийн дийлэнх олонх нь хүрэлцэн ирснээр хүчинтэйд тооцохоор заасан нь чуулганы үйл ажиллагаа тасалдах нөхцөл болжээ.¹⁵⁸

1999 оны эцсээр дээрх асуудлыг шийдвэрлэх талаар УИХ-д суудалтай байсан гурван нам зөвшилцөж¹⁵⁹, 1999 оны 12 дугаар сарын 23-ны өдөр УИХ-ын 65 гишүүнээс Үндсэн хуульд оруулах нэмэлт, өөрчлөлтийн төслийг УИХ-д өргөн мэдүүлжээ. 12 дугаар сарын 24-ний өдөр УИХ төслийг хэлэлцэн Үндсэн хуульд нэмэлт (§22.2; 39.2), өөрчлөлт (§24.1; 27.2; 27.6; 29.1; 33.1.2) оруулсан.¹⁶⁰

УИХ төслийг хэлэлцэн батлахдаа Үндсэн хууль, Хууль, Улсын Их Хурлын бусад шийдвэрийн төсөл боловсруулах, өргөн мэдүүлэх журмын тухай хууль (1997 он), Монгол Улсын Их Хурлын хуралдааны дэгийн хууль (1997 он)-д заасан журмыг баримталсан байна.

Гэвч УИХ уг төслийн талаар эрх бүхий байгууллага, албан тушаалтнаас санал аваагүй, тэдэнд танилцуулаагүй, олон нийтэд мэдээлээгүй зэргээр хуулийн төсөл боловсруулж, хэлэлцэн батлах журам, шаардлагуудыг мөрдөөгүй байна. Тийм учраас Монгол Улсын Ерөнхийлөгч Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтөд бүхэлд нь хориг тавьсан (1999.12.31)¹⁶¹ боловч УИХ уг хоригийг хүлээж аваагүй.¹⁶² Мөн ҮХЦ-ээс уг нэмэлт, өөрчлөлт нь Үндсэн хуулийн холбогдох заалтыг зөрчсөн тухай дүгнэлт (2000.03.15, №03) гаргасныг¹⁶³ УИХ уг дүгнэлтийг авч хэлэлцсэн боловч ямар нэгэн шийдвэр гаргаагүй.¹⁶⁴ ҮХЦ уг асуудлыг дахин авч хэлэлцээд Үндсэн хуулийн 68.1 дэх хэсэгт үндэслэн УИХ-ыг Үндсэн хуульд оруулах нэмэлт, өөрчлөлтийг

¹⁵⁶ Монгол Улсын Үндсэн хууль “Төрийн мэдээлэл” эмхэтгэлийн 1992 оны 1 дугаарт нийтлэгдсэн.

¹⁵⁷ Мөн тэнд. 207 дахь тал.

¹⁵⁸ Монгол Улсын Үндсэн хуулийн зарим асуудал (Хураангуй танилцуулга). Редактор: Ц.Товуусүрэн, Р.Хатанбаатар. УИХ-ын Тамгын газрын ПССХ. 2022 он.

¹⁵⁹ УИХ-ын 1999 оны намрын ээлжит чуулганыг хааж УИХ-ын дарга Р.Гончигдоржийн хэлсэн үг. *Эх сурвалж: Монгол Улсын Парламент (УИХ-ын чуулганы хуралдаанд хэлсэн үгийн эмхэтгэл, 1990-2000 он). УИХ, УИХ-ын дэргэдэх Бодлогын шинжилгээний төв, НҮБХХ. УБ., 2005 он. 494 дэх тал.*

¹⁶⁰ Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлт “Төрийн мэдээлэл” эмхэтгэлийн 1999 оны 59 дугаарт нийтлэгдсэн.

¹⁶¹ Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн тавьсан хориг. 1999.12.31. Дугаар Е/67. *Эх сурвалж: Хуулийн хувийн хэрэг – Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтийн тухай хууль; Ерөнхийлөгчийн хоригийн тухай тогтоол; Үндсэн хуулийн цэцийн 03 тоот дүгнэлт. 1999-2000 он. УИХ-ын Тамгын газрын архив. Д-5, ХН-28. 28-29 дэх тал.*

¹⁶² “Ерөнхийлөгчийн хоригийн тухай” УИХ-ын 2000 оны 01 дүгээр тогтоол “Төрийн мэдээлэл” эмхэтгэлийн 2000 оны 2 дугаарт нийтлэгдсэн.

¹⁶³ “Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлт нь Үндсэн хууль зөрчсөн эсэх тухай маргааныг хянан хэлэлцсэн тухай” ҮХЦ-ийн 2000 оны 03 дугаар дүгнэлт “Төрийн мэдээлэл” эмхэтгэлийн 2000 оны 20 дугаарт нийтлэгдсэн.

¹⁶⁴ Хуулийн хувийн хэрэг – Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтийн тухай хууль; Ерөнхийлөгчийн хоригийн тухай тогтоол; Үндсэн хуулийн цэцийн 03 тоот дүгнэлт. 1999-2000 он. УИХ-ын Тамгын газрын архив. Д-5, ХН-28.

санаачлахдаа Ерөнхийлөгч, ҮХЦ-тэй зөвшилцөх байсныг хэрэгжүүлээгүй¹⁶⁵, дээрх нэмэлт, өөрчлөлтийг хүчингүй болгожээ (2000.11.29, №02).¹⁶⁶

ҮХЦ ийнхүү шийдвэрлэснээр тухайн үед Ерөнхий сайд, Засгийн газрын 4 гишүүн нь УИХ-ын гишүүн байсан бөгөөд тэд суудлаасаа чөлөөлөгдөх нөхцөл үүссэн байв. Уг асуудлыг шийдвэрлэхийн тулд 2000 оны 11 дүгээр сарын 30-ны өдөр УИХ-ын 65 гишүүнээс Үндсэн хуульд оруулах нэмэлт, өөрчлөлтийн төслийг 1999 онд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлттэй яг ижил томьёоллоор УИХ-д өргөн мэдүүлжээ.

Үүнтэй зэрэгцэн уг төслийг Ерөнхийлөгч, Засгийн газар, ҮХЦ-д хүргүүлснээс төслийн талаар Засгийн газар дэмжсэн бол Ерөнхийлөгч, ҮХЦ-ээс саналуудаа ирүүлжээ. Гэвч УИХ саналуудыг төсөлд тусгалгүй Монгол Улсын Их Хурлын хуралдааны дэгийн хуулийн 40.11 дэх хэсэгт заасны дагуу 2000 оны 12 дугаар сарын 14-ний өдөр төслийг бүхэлд нь баталжээ.¹⁶⁷

Ерөнхийлөгч уг нэмэлт, өөрчлөлтөд хориг тавьсан (2000.12.20)¹⁶⁸ боловч УИХ хүлээн авах боломжгүй гэж үзсэн (2000.12.22)¹⁶⁹ байна.

Эцсийн дүнд улс төрийн идэвхтэй зөвшилцөл явагдсаны дүнд 2001 онд Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтийг Ерөнхийлөгч хүлээн авч, ҮХЦ эсэргүүцээгүй байна.¹⁷⁰

Монгол Улсын Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах журмын тухай хуулийг батлах хэрэгцээ, шаардлага: Дээрх үйл явдлын дараа хууль тогтоох, гүйцэтгэх эрх мэдлийн хоорондын зааг ялгаа бүдгэрч, Үндсэн хуулиар тунхагласан хариуцлагын тогтолцоо алдагдаж байгаа талаар олон нийтийн зүгээс шүүмжлэл дагуулсан асуудлуудад УИХ анхаарлаа хандуулж эхэлсэн.¹⁷¹

Мөн асуудал дагуулсан нэмэлт, өөрчлөлтийг баталсан процесс, түүнийг тойрсон улс төрийн зөрчилдөөн нь Үндсэн хуульд дархлаа бүрэн тогтоогүйг харуулсан. Иймд Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах хүрээ, хязгаарыг тогтоох, ингэхдээ түүнд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах боломжийг хаахгүй байх; мөн нэмэлт, өөрчлөлт оруулахад Үндсэн хуулийн 68, 69 дүгээр зүйл, Монгол Улсын Их Хурлын чуулганы хуралдааны дэгийн тухай хууль (цаашид “Дэгийн тухай хууль” гэнэ)-ийн зохицуулалт хангалтгүй байсан тул процессын асуудлыг нарийвчлан журамлах шаардлагатай болсон. Үүнийг тухайн үед судалсан гадаадын 120 улсын Үндсэн хуулийн зохицуулалт ч баталсан байна.¹⁷²

Үндсэн хуульд оруулах нэмэлт, өөрчлөлтийг хэлэлцэн шийдвэрлэх тодорхой дэг, журмыг зохицуулсан бие даасан Монгол Улсын Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах журмын тухай хууль (цаашид “Журмын тухай хууль” гэнэ)-ийг 2010 онд УИХ-аас баталсан.

Энэ хуульд Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах үндсэн зарчим болох Үндсэн хуулийг

¹⁶⁵ Монгол Улсын 1992 оны Үндсэн хуулийн хэрэгжилтийн байдалд хийсэн дүн шинжилгээ. УИХ, НҮБХХ. УБ., 2016 он. 195 дахь тал.

¹⁶⁶ “Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлт нь Үндсэн хууль зөрчсөн эсэх тухай маргааныг эцэслэн шийдвэрлэсэн хэлэлцсэн тухай” ҮХЦ-ийн 2000 оны 02 дугаар тогтоол “Төрийн мэдээлэл” эмхэтгэлийн 2000 оны 46 дугаарт нийтлэгдсэн.

¹⁶⁷ Хуулийн хувийн хэрэг – Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлт; “Ерөнхийлөгчийн хоригийн тухай” УИХ-ын 54 дүгээр тогтоол. 2000 он. УИХ-ын Тамгын газрын архив. Д-5, ХН-47.

¹⁶⁸ Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн тавьсан хориг. 2000.12.20. Дугаар Е/51. Эх сурвалж: Хуулийн хувийн хэрэг – Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлт; “Ерөнхийлөгчийн хоригийн тухай” УИХ-ын 54 дүгээр тогтоол. 2000 он. УИХ-ын Тамгын газрын архив. Д-5, ХН-47.

¹⁶⁹ “Ерөнхийлөгчийн хоригийн тухай” УИХ-ын 2000 оны 54 дүгээр тогтоол “Төрийн мэдээлэл” эмхэтгэлийн 2000 оны 50 дугаарт нийтлэгдсэн.

¹⁷⁰ Монгол Улсын 1992 оны Үндсэн хуулийн хэрэгжилтийн байдалд хийсэн дүн шинжилгээ. УИХ, НҮБХХ. УБ., 2016 он. 195-196 дахь талууд.

¹⁷¹ Монгол Улсын Үндсэн хуулийн зарим асуудал (Хураангуй танилцуулга). Редактор: Ц.Товуусүрэн, Р.Хатанбаатар. УИХ-ын Тамгын газрын ПССХ. 2022 он.

¹⁷² Хуулийн хувийн хэрэг – Монгол Улсын Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах журмын тухай хууль. Боть-1.

дээдлэн сахих, түүний тогтвортой байдлыг хамгаалах, ард түмний бүрэн эрхт байдал, оролцоог хангах, бодитой ил тод байх зэрэг зарчим, Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах нарийвчилсан журам, мөн өөрчлөхийг хориглосон заалтуудыг тодорхой болгож өгсөн. Тоймловол, энэ хуулиар Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах зарчмын үндсийг тогтоож, мөн Үндсэн хуулийн 68, 69 дүгээр зүйлийг хэрэглэх журмыг тодорхойлсон юм. Тэр нь Үндсэн хуулийн тогтвортой байдлыг хангах, дээрх 2 зүйлийг зөв хэрэглэхэд чиглэснээрээ үндсэн хуульчилсан маш чухал хууль юм.¹⁷³

Журмын тухай хуульд орсон нэмэлт, өөрчлөлт: Энэ хууль 2010 онд батлагдсанаас хойш нийт 6 удаа нэмэлт, өөрчлөлт орсноос зарчмын шинжтэй томоохон нэмэлт, өөрчлөлтүүдийг авч үзвэл:

- Зөвлөлдөх санал асуулгын тухай хуулийн хүрээнд Журмын тухай хуульд орсон нэмэлт, өөрчлөлт (2017.02.09) – Журмын тухай хуулийн 5.3.3 дахь хэсэгт зааснаар Үндсэн хуулийн 5.4, 20, 30.1, 30.1 дэх хэсэгт нэмэлт, өөрчлөлт оруулахад зөвлөлдөх санал асуулгыг явуулахаар; 5.3.4 дэх хэсэгт зааснаар санал асуулгын дүнгээр дээрх асуудлаар Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулахыг дэмжсэн бол УИХ заавал авч хэлэлцэхээр тусгасан;
- УИХ-ын 2019 оны 73 дугаар тогтоолд бүхэлд нь тавьсан Ерөнхийлөгчийн хоригийг УИХ хүлээн авсантай холбогдуулан Журмын тухай хуульд орсон нэмэлт, өөрчлөлт (2019.10.11)¹⁷⁴ – Үндсэн хуульд оруулах нэмэлт, өөрчлөлтийг ард нийтийн санал асуулгаар шийдвэрлүүлэхтэй холбоотой асуудлыг тодруулсан; нэмэлт, өөрчлөлтийн төслийг 2 дахь хэлэлцүүлэгт бэлтгэх үед төсөлд тусгагдаагүй шинэ томъёолол оруулахгүй байхаар хязгаарласан; нэмэлт, өөрчлөлтийн төслийн 3 дахь хэлэлцүүлгийн санал, хураалт явуулах үндэслэлийг тодорхой болгосон;
- ҮХЦ-ийн 2022 оны 02 дугаар тогтоолоор Үндсэн хуулийн 39.1 дэх хэсгийн 2 дахь өгүүлбэрийг хүчингүй болгосонтой холбогдуулан Журмын тухай хуульд орсон өөрчлөлт (2022.08.24)¹⁷⁵ – Энэ асуудлыг шийдвэрлэхийн тулд Дэгийн тухай, Журмын тухай болон холбогдох бусад хуульд нэмэлт оруулж, ҮХЦ-ийн эцсийн шийдвэр (тогтоол)-ээр Үндсэн хуульд өөрчлөлт оруулах асуудлыг хуулийн хүрээнд УИХ-аар хэлэлцэх боломжийг бүрдүүлж өгсөн.

2019 онд Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлт: Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах санал, санаачилгын талаар Монгол Улсын хэмжээнд Зөвлөлдөх санал асуулга, олон нийтийн хэлэлцүүлэг, эрдэм шинжилгээний хурал, улс төрийн намуудын хэлэлцүүлгийг тодорхой үе шаттайгаар зохион байгуулжээ.

Тухайн үед Үндсэн хуульд оруулах нэмэлт, өөрчлөлтийн төсөл, саналыг УИХ-ын 62 гишүүнээс (2019.06.06) болон Монгол Улсын Ерөнхийлөгчөөс (2019.07.16) УИХ-д өргөн мэдүүлсэн. УИХ төслүүдийг хамтатган хэлэлцэж 11 дүгээр сарын 14-ний өдөр баталсан.

Энэхүү нэмэлт, өөрчлөлтийг оруулахдаа Журмын тухай хуулийн 5.1.2, 5.3 дахь хэсэгт заасны дагуу бүх талын оролцоог хангах, тэдэнд саналаа чөлөөтэй илэрхийлэх бололцоог олгох үндсэн зарчмыг баримталжээ. Ингэснээр уг нэмэлт, өөрчлөлт бүх нийтээр хүлээн зөвшөөрөгдөж, Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах сайн жишиг, дэг жаягийг тогтоосон.¹⁷⁶

2022 онд Үндсэн хуульд оруулсан өөрчлөлт: ҮХЦ 2022 оны 08 дугаар сарын 15-ны өдрийн

¹⁷³ Чимид Б. Монгол Улсын Үндсэн хуулийн эрх зүйн хөгжлийн тулгамдсан зарим асуудал. Хууль дээдлэх ёс. Цуврал 35. 2011 он. 22 дахь тал.

¹⁷⁴ УИХ-ын 2019 оны намрын ээлжит чуулганы үйл ажиллагааны танилцуулга (Албан хэрэгцээнд). УИХ-ын Тамгын газар. УБ., 2020 он. 88 дахь тал.

¹⁷⁵ УИХ-ын 2022 оны ээлжит бус чуулганы үйл ажиллагааны танилцуулга (Албан хэрэгцээнд). УИХ-ын Тамгын газар. УБ., 2022 он. 21 дэх тал.

¹⁷⁶ Монгол Улсын Үндсэн хуулийн зарим асуудал (Хураангуй танилцуулга). Редактор: Ц.Товуусүрэн, Р.Хатанбаатар. УИХ-ын Тамгын газрын ПССХ. 2022 он.

их суудлын хуралдаанаараа 2019 онд өөрчлөн найруулсан Үндсэн хуулийн 39.1 дэх хэсгийн “Ерөнхий сайд болон Засгийн газрын дөрвөөс илүүгүй гишүүн Улсын Их Хурлын гишүүний албан тушаалыг хавсарч болно” гэсэн нь Үндсэн хуулийн суурь үзэл баримтлалд харшилж, Үндсэн хуулийн зохих зүйл, хэсэгт нийцээгүй гэж үзэн хүчингүй болгожээ.

Үүний тулд дээрх асуудлыг УИХ-аар хэлэлцэх журам, дэгтэй холбоотой хуулийн зарим зохицуулалт хийжээ. 08 дугаар сарын 24-ний өдөр УИХ-аар Дэгийн тухай хуульд нэмэлт оруулах тухай (§54¹), Журмын тухай хуульд нэмэлт оруулах тухай (§1.4; 18) болон бусад хуулийн төслүүдийг баталсан.

УИХ-аар ҮХЦ-ийн эцсийн шийдвэр (тогтоол)-ээр Үндсэн хуульд өөрчлөлт оруулах асуудлыг хуулийн хүрээнд хэлэлцэх боломжийг бүрдүүлсний дараа УИХ-ын 62 гишүүнээс Үндсэн хуульд оруулах өөрчлөлтийн төслийг 08 дугаар сарын 25-ны өдөр УИХ-д өргөн мэдүүлсэн байна.

Журмын тухай хуулийн дагуу УИХ Үндсэн хуульд оруулах өөрчлөлтийн төслийн хоёр хэлэлцүүлгийг хийж, төслийн 2 дахь хэлэлцүүлгээр Журмын тухай хуулийн 18.10 дахь хэсэгт заасны дагуу УИХ-ын нийт гишүүдийн 98.4 хувийн саналаар Үндсэн хуулийн 39.1 дэх хэсгийн “...Ерөнхий сайд болон Засгийн газрын дөрвөөс илүүгүй гишүүн Улсын Их Хурлын гишүүний албан тушаалыг хавсарч болно” гэсэн 2 дахь өгүүлбэрийг хүчингүй болгосон.

Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах олон улсын нийтлэг жишиг: Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах журам хүндрүүлсэн процедуртай, өндөр босготой байх тусам Үндсэн хуулийг өөрчлөхөд хэцүү байдаг. Үндсэн хууль судлалд үндсэн хуулийг өөрчлөх журмаас хамааран үндсэн хуулиудыг хоёр ангилдаг: ердийн олонхоор баталдаг бол “уян”, парламентаар хэлэлцэн, ард нийтийн санал асуулгаар баталдаг, эсхүл орон нутгийн парламентын дийлэнх олонхын дэмжлэг авч баталдаг бол “хатуу” үндсэн хууль гэдэг.¹⁷⁷

Улс орнуудын хувьд Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах хуралдааны санал хураалтын квотыг дийлэнх олонхоор тогтоох нь элбэг байна. Жишээ нь, Болгар, Герман, Унгар, Энэтхэг зэрэг улсад – 2/3, Америкт – 3/4-ын санал шаардлагатай байдаг.

Мөн дэлхийн улс орнуудын практикт үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах журмын хэд хэдэн хувилбар байна. Тухайлбал, үндсэн хуулийг анх баталсан шийдвэр нь ард түмний итгэл үнэмшил байдаг тул түүнд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах асуудлыг бүх ард түмний санал асуулгаар шийдвэрлэх зарчим (Япон¹⁷⁸); үндсэн хуульд хоёр чуулган дамжин нэмэлт, өөрчлөлт оруулах зохицуулалттай ба ингэхдээ хоёр чуулган хооронд сонгууль явуулах нь иргэдийн санаа бодлыг тусгаж буй нэг хэлбэр гэж үздэг (Норвеги¹⁷⁹) байна.

Дээрх хязгаарлалтаас гадна агуулгын хувьд хязгаарлалт тогтоосон 75 үндсэн хууль байна.¹⁸⁰ Тухайлбал, үндсэн хуулийн тодорхой бүлэг, заалтад нэмэлт, өөрчлөлт оруулахыг хориглох

¹⁷⁷ Лүндээжанцан Д. Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах онол арга зүйн харьцуулалт үндэслэл, Шинэ толь, №31, 2000 он.

¹⁷⁸ Япон Улсын Үндсэн хууль, <https://www.sangiin.go.jp/eng/law/tcoj/index.htm>

¹⁷⁹ Норвегийн Хаант Улсын Үндсэн хууль, <https://lovdata.no/dokument/NLE/lov/1814-05-17?q=grunnloven>

¹⁸⁰ Олон улсын Үндсэн хуулийн нэгдсэн сан буюу www.constituteproject.org цахим хуудас дахь эх сурвалжийг ашиглав.

бөгөөд тус хязгаарлалт үндсэн хууль өөрт нь агуулагдаж буй тохиолдолд түүнийг үүрдийн баталгаа (eternity clause) гэж нэрлэж байна.¹⁸¹ (Индонез¹⁸², Франц¹⁸³, Итали¹⁸⁴, Герман¹⁸⁵)

Мөн Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах хязгаарыг Үндсэн хуульд өөрт нь тусгаагүй боловч уг хязгаарыг тусгай журмаар тогтоосон байдаг. (Монгол)

Үндсэн хуулийн үндсэн бүтцийн номлол (basic structure doctrine) гэх үзэл санаа нь үндсэн хуульд тухайн үндсэн хуулийн суурь болон гол шинжийг агуулсан зарчмууд туссан байдаг гэх үзэл санаа юм.¹⁸⁶ Аль ч үндсэн хуульд хэзээ ч өөрчилж үл болох гол гол зарчмууд байдаг гэдэг үзэл санааг үндсэн хуулийн үндсэн бүтцийн номлол гэдэг. Үндсэн бүтцийн номлолын хамрах хүрээ маш тодорхой бөгөөд энэ нь үндсэн хуулийн нэмэлт, өөрчлөлтөөр хөндөж болохгүй гэж заасан үндсэн хуулийн заалтууд юм. (Бангладеш¹⁸⁷). Үндсэн бүтцийн номлол нь олон улсын практикт хууль тогтоох замаар, эсхүл үндсэн хуулийн шинжтэй маргааныг хянан хэлэлцэх явцдаа үндсэн хуулийн шүүх, эсхүл Дээд шүүхээс жишиг тогтоосон шүүхийн шийдвэр гаргах замаар хэрэгждэг.¹⁸⁸

Үндсэн хуулийн албан ёсны нэмэлт, өөрчлөлтөөс гадуурх өөрчлөлт: Үндсэн хуулийн хяналтын тогтолцоо бүхий улс орнуудад үндсэн хуульд тайлбар хийх замаар түүний зарим зохицуулалтын агуулга, утга, үзэл баримтлалыг өөрчилж болдог. Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах журам нь хатуу, чанга байхын хэрээр үндсэн хуульд тайлбар хийх замаар өөрчлөх явдал нэмэгдэх (АНУ) магадлалтай.¹⁸⁹

Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах албан ёсны журам нь өөрчлөлт оруулахад шаардлагатай хууль зүйн процессыг тодорхойлдог бол тухайн нэмэлт, өөрчлөлтийг дэмжих, хүлээн зөвшөөрүүлэхэд шаардагдах улс төрийн процесс нь дээрхээс ялгаатай байж болох юм.¹⁹⁰ Тухалбал, Словакийн Үндсэн хуульд оруулах нэмэлт, өөрчлөлтийг Парламентын гишүүдийн 3/5-ын саналаар шийдвэрлэдэг. Нэмэлт, өөрчлөлт оруулахад ард нийтийн санал асуулга явуулах албан ёсны шаардлага байхгүй ч практик дээр хэд хэдэн удаа томоохон нэмэлт, өөрчлөлтүүд оруулахаас өмнө зөвлөлдөх санал асуулга явуулжээ.¹⁹¹

Мөн сонгуулийн хууль тогтоомж, парламентын хуралдааны дэг зэрэг нь Үндсэн хуулийн бүрэлдэхүүн хэсэг болохгүй ч үндсэн хуулийн практик, үйл ажиллагаанд нөлөөлж болох юм. Тухайлбал, Нидерландын Үндсэн хуульд албан ёсны өөрчлөлт оруулах бус зөвхөн Парламентын дэгд өөрчлөлт оруулах замаар сайд нарын томилгооны процесс дахь Эзэн хааны үүргийг хязгаарлаж, Парламентын үүргийг нэмэгдүүлсэн байна.¹⁹²

(Дэлгэрэнгүй мэдээллийг судалгааны дэлгэрэнгүй хэсгээс үзнэ үү.)

¹⁸¹ Сарантуяа Ц. Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах хязгаар: онолын асуудал ба Монгол Улсын Үндсэн хуулийн эрх зүй. Хууль дээдлэх ёс. №1(51). УБ., 2015 он. 46 дахь тал

¹⁸² Бүгд Найрамдах Индонез Улсын Үндсэн хууль, <https://www.mkri.id/public/content/infomum/regulation/pdf/uud45%20eng.pdf>

¹⁸³ Бүгд Найрамдах Франц Улсын Үндсэн хууль, https://www.conseil-constitutionnel.fr/sites/default/files/as/root/bank_mm/anglais/constitution_anglais_oct2009.pdf

¹⁸⁴ Бүгд Найрамдах Итали Улсын Үндсэн хууль, https://www.senato.it/documenti/repository/istituzione/costituzione_inglese.pdf

¹⁸⁵ Холбооны Бүгд Найрамдах Герман Улсын Үндсэн хууль, <https://www.btg-bestellservice.de/pdf/80201000.pdf>

¹⁸⁶ The Basic Structure of the Indian Constitution, <https://constitutionnet.org/vl/item/basic-structure-indian-constitution>

¹⁸⁷ Бүгд Найрамдах Бангладеш Ард Улсын Үндсэн хууль, <http://bdlaws.minlaw.gov.bd/act-367/section-41504.html>

¹⁸⁸ Одбаяр Д. Үндсэн хуулийн бүтцийн номлол, Үндсэн хуулийн эрх зүйн тулгамдсан асуудал (Онол, арга зүйн хэрэгжилт). УБ., 2017. 103 дахь тал.

¹⁸⁹ IDEA (2017), Constitutional Amendment Procedures, <https://www.idea.int/sites/default/files/publications/constitutional-amendment-procedures-primer.pdf>

¹⁹⁰ Мөн тэнд.

¹⁹¹ Мөн тэнд.

¹⁹² Мөн тэнд.

СУДАЛГААНЫ ДЭЛГЭРЭНГҮЙ ХЭСЭГ

Нэг. МОНГОЛ УЛСЫН ҮНДСЭН ХУУЛЬД НЭМЭЛТ, ӨӨРЧЛӨЛТ ОРУУЛАХ ЭРХ
ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТ БА ТҮҮНИЙГ ХЭРЭГЖҮҮЛСЭН ПРАКТИК ТУРШЛАГА**1.1.БНМАУ-ын 1924, 1940, 1960 оны Үндсэн хуулиудад тусгагдсан нэмэлт, өөрчлөлт оруулах зохицуулалт ба түүний хэрэгжилт**

1924 оноос хойш Бүгд Найрамдах Монгол Ард Улс (БНМАУ)-д гурван удаа Үндсэн хууль батлагдан мөрдөж байсан ч бусад орнуудтай харьцуулахад Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах журмыг нарийвчлан тогтоож байгаагүй.¹⁹³ Эдгээр Үндсэн хуулиар түүнд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах бүрэн эрхийг төрийн эрх барих дээд байгууллагад олгож байжээ. Тухайлбал:

1924 оны БНМАУ-ын Үндсэн хуулийн 6 дугаар зүйлд “Улсын Үндсэн хуулийг өөрчлөх, батлах явдлыг гагцхүү Улсын Их Хурлаас эрхлэн шийтгэвэл зохино” гэж товчхон заасан байв.¹⁹⁴

1940 оны БНМАУ-ын Үндсэн хуулийн 16 дугаар зүйлд “Улсын Их Хурлаас дангаар эрхлэх хэрэгүүд нь: БНМАУ-ын Үндсэн хуулийг батлах ба өөрчлөх,” гэж заасан байна.¹⁹⁵ Мөн Үндсэн хуулийн “БНМАУ-ын Үндсэн хуулийг өөрчлөх журам” гэсэн 12 дугаар бүлэгт Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулахыг анх удаа журамлажээ.¹⁹⁶ Энэ бүлгийн 95 дугаар зүйлд “БНМАУ-ын Үндсэн хуулийг өөрчлөх явдлыг Улсын Их Хурлаар гүйцэтгэх бөгөөд Их Хурлын тэргүүлэгчдийн гуравны хоёроос доош бус хувийн гар өргөж баталснаар өөрчилнө” хэмээн тогтоожээ.¹⁹⁷

Гэвч тэр үеэс хойш Үндсэн хуульд оруулсан 16 удаагийн нэмэлт, өөрчлөлтийн 9-ийг (56,3 хувь) нь хуулиар бус Улсын Бага Хурал (УБХ)-ын тогтоол, Ардын Их Хурал (АИХ)-ын тэргүүлэгчдийн зарлигаар оруулж¹⁹⁸, Үндсэн хуульд заасан журмыг төдийлөн мөрдөөгүй байна.

1960 оны БНМАУ-ын Үндсэн хуулийн 20 дугаар зүйлд “БНМАУ-ын АИХ төрийн бүх эрхийг барих бөгөөд үүнээс тухайлбал: а) БНМАУ-ын Үндсэн хуулийг батлах, өөрчлөх эрхтэй,” гэж заасан.¹⁹⁹ Мөн “БНМАУ-ын Үндсэн хуулийг өөрчлөх ба халах тухай” гэсэн 10 дугаар бүлгийн 93 дугаар зүйлд “БНМАУ-ын Үндсэн хуульд оруулах өөрчлөлтийг гагцхүү АИХ-аар хэлэлцэж, түүний депутатуудын гуравны хоёроос доошгүй нь баталснаар оруулна” гэж тогтоожээ.²⁰⁰

Түүнчлэн 1981 онд батлагдсан АИХ-ын регламентын 48 дугаар зүйлд “БНМАУ-ын АИХ-ын чуулганаар хэлэлцсэн хуулийн төсөл бүх депутатуудын олонхийн санал авснаар батлагдана. Харин БНМАУ-ын Үндсэн хуульд оруулах өөрчлөлтийг депутатуудын гуравны хоёроос доошгүй нь баталснаар оруулна.”²⁰¹ гэж Үндсэн хуулийн дээрх зохицуулалтыг

¹⁹³ Монгол Улсын 1992 оны Үндсэн хуулийн хэрэгжилтийн байдалд хийсэн дүн шинжилгээ. УИХ, НҮБХХ. УБ., 2016 он. 191 дэх тал.

¹⁹⁴ Амарсанаа Ж., Батсайхан О. Монгол Улсын Үндсэн хууль (1924, 1940, 1960, 1992). УБ., 2009 он. 8 дахь тал.

¹⁹⁵ Мөн тэнд. 92 дахь тал.

¹⁹⁶ Батбаяр Б. “Үндсэн хуулийн нэмэлт, өөрчлөлтийн түүх ба Үндсэн хуулийн зөрчил” өгүүлэл. Эрх зүй, цуврал 45. 2019 он. №1. 29-30 дахь талууд.

¹⁹⁷ Амарсанаа Ж., Батсайхан О. Монгол Улсын Үндсэн хууль (1924, 1940, 1960, 1992). УБ., 2009 он. 120 дахь тал.

¹⁹⁸ Монгол Улсын 1992 оны Үндсэн хуулийн хэрэгжилтийн байдалд хийсэн дүн шинжилгээ. УИХ, НҮБХХ. УБ., 2016 он. 191 дэх тал.

¹⁹⁹ Амарсанаа Ж., Батсайхан О. Монгол Улсын Үндсэн хууль (1924, 1940, 1960, 1992). УБ., 2009 он. 254 дэх тал.

²⁰⁰ Мөн тэнд. 282 дахь тал.

²⁰¹ БНМАУ-ын Ардын Их Хурлын регламент. БНМАУ-ын хууль. 1981.06.29. Монголын хууль тогтоомжийн түүхэн эмхтгэл. Зургаадугаар боть. (1971 - 1985.IV сар). УБ., 2010 он. 420 дахь тал. Эх сурвалж: Батбаяр Б. “Үндсэн хуулийн нэмэлт, өөрчлөлтийн түүх ба Үндсэн хуулийн зөрчил” өгүүлэл. Эрх зүй, цуврал 45. 2019 он. №1. 41-42 дахь талууд.

бататган хуульчилжээ.

Гэвч энэ үеэс хойш Үндсэн хуульд оруулсан 16 удаагийн нэмэлт, өөрчлөлтийн 6-г (31,6 хувь) нь АИХ-ын тэргүүлэгчдийн зарлигаар оруулж²⁰² мөн л Үндсэн хуулийн журмыг мөрдөөгүй байна.

1.2.1992 оны Үндсэн хууль ба түүнд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах зохицуулалт

1992 оны Үндсэн хууль батлагдсан үйл явц²⁰³

1980-аад оны сүүл үеэс тухайн үеийн БНМАУ-д төрийн эрх мэдлийн хуваарилах зарчмыг суурьшуулах, манай улсад илүү тохиромжтой засаглалын хэлбэрийг сонгох чиглэлээр нэлээд санал, санаачилга гарч тодорхой ажил хийгдэж байжээ.

Ингээд 1990 оны 05 дугаар сард чуулсан АИХ-ын 11 дэх удаагийн сонгуулийн IX чуулганаар төрийн эрх барих дээд байгууллагын бүтцийг өөрчлөн шинэчлэх тухай асуудлыг хэлэлцэн, улмаар 05 дугаар сарын 10-ны өдөр **БНМАУ-ын Үндсэн хуулийн нэмэлтийн тухай хуулийг** баталжээ. Энэхүү хууль нь 1960 оны Үндсэн хуулиас 1992 оны Үндсэн хуульд шилжих завсрын үеийн төрийн байгууллын тогтолцоог тодорхойлж байсан төдийгүй шинэ Үндсэн хууль батлагдан гарах урьдач нөхцөлийг бүрдүүлсэн чухал ач холбогдол, агуулга бүхий хууль байв.

23 зүйл бүхий энэхүү хуулийн “Төгсгөлийн заалт”-д уг хуулийг дагаж мөрдөх хугацааг “...БНМАУ-ын АИХ шинэчлэн сонгогдож ажилдаа орсноос эхлэн БНМАУ-ын Үндсэн хуулийг шинэчлэн батлах хүртэл...” гэж тогтоож, мөн АИХ, УБХ байгуулагдмагц 1960 оны Үндсэн хуулийн 3 дугаар бүлэг (Төрийн эрхийг барих дээд байгууллагууд), 4 дүгээр бүлэг (Төрийн захиргааны дээд ба төвийн байгууллагууд) хүчингүй болохоор хуульчилжээ.²⁰⁴

Энэ хуулийн дагуу АИХ-ыг сонгох анхны ардчилсан сонгууль мажоритар тогтолцоогоор, УБХ-ыг сонгох сонгууль хувь тэнцүүлсэн тогтолцоогоор явагдсан байна.

1990 оны 10 дугаар сарын 03-ны өдөр УБХ-ын тогтоолоор байгуулагдсан Үндсэн хуулийн төсөл боловсруулах ажлыг зохион байгуулах комисс нь төсөл боловсруулах ажлыг хариуцан гүйцэтгэж, Үндсэн хуулийн төслийн анхны хувилбарыг боловсруулан 1991 оны 04 дүгээр сарын 19-ний өдөр УБХ-д хэлэлцүүлэхээр өргөн мэдүүлжээ.

УБХ нь 1991 оны 05 дугаар сарын 17-ны өдөр шинэ Үндсэн хуулийн төслийн анхны хэлэлцүүлгийг эхэлснээс хойш эрдэмтэн судлаачид, ард нийтээр хэлэлцүүлэн санал авах ажлуудыг тодорхой үе шаттайгаар зохион байгуулж, гарсан саналуудыг Үндсэн хуулийн төсөлд тусгаж, УБХ-ын чуулганаар дахин хэлэлцэж, зарим засвар, өөрчлөлт оруулан, 1991 оны 11 дүгээр сарын 11-ний өдөр АИХ-д “Монгол Улсын Их цааз” нэртэйгээр өргөн мэдүүлсэн.

АИХ-ын 12 дахь удаагийн сонгуулийн II чуулганы хуралдаанаар “Монгол Улсын Их цааз”-ын төслийг 76 хоногийн турш шүүн хэлэлцэж, 1992 оны 01 дүгээр сарын 13-ны өдөр **Монгол Улсын Үндсэн хуулийг** эцэслэн баталсан.

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн төслийг боловсруулах, хэлэлцэх бүхий л үе шат ард түмэнд нээлттэй, ил тод байж, тэдний оролцоог хангаж, хэлэлцэн баталжээ.

²⁰² Монгол Улсын 1992 оны Үндсэн хуулийн хэрэгжилтийн байдалд хийсэн дүн шинжилгээ. УИХ, НҮБХХ. УБ., 2016 он. 191 дэх тал.

²⁰³ Монгол Улсын Үндсэн хуулийн зарим асуудал (Хураангуй танилцуулга). Редактор: Ц.Товуусүрэн, Р.Хатанбаатар. УИХ-ын Тамгын газрын ПССХ. 2022 он.

²⁰⁴ Амарсанаа Ж., Батсайхан О. Монгол Улсын Үндсэн хууль (1924, 1940, 1960, 1992). УБ., 2009 он. 360-373 дахь талууд.

Монгол Улсын 1992 оны Үндсэн хуульд тусгагдсан нэмэлт, өөрчлөлт оруулах зохицуулалт

1992 оны Үндсэн хуулийн²⁰⁵ 6 дугаар бүлгийн 68, 69 дүгээр зүйлд Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах журмын үндсийг тогтоосон. Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах санаачилгыг хууль санаачлах эрх бүхий байгууллага, албан тушаалтан, тодруулбал, Монгол Улсын Ерөнхийлөгч, Улсын Их Хурал (УИХ)-ын 76 гишүүн, Засгийн газар санаачлахаар хуульчилсан.

Мөн Үндсэн хуулийн цэц (ҮХЦ)-ээс уг асуудлаарх саналаа УИХ-д өргөн мэдүүлж болно. Үүнийг логик болон системийн үүднээс хууль зүйн доктор, профессор Д.Лүндээжанцан “ҮХЦ Үндсэн хууль зөрчсөн маргаантай асуудлыг шийдвэрлэх явцдаа Үндсэн хуулийн доторх хоорондоо зөрчилдсөн болон нэгдмэл ойлголтод хүрэхгүй тодорхой бус байгаа хэм хэмжээнүүдийг тодотгон, ойлголтын зөрүүг арилгах шаардлагын үүднээс энэхүү санал гаргах эрхийг нээж өгсөн хэрэг юм.”²⁰⁶ хэмээн тайлбарлажээ.

Түүнчлэн “төрийн эрх мэдлийн гурван салаа мөчирт харьяалагдах Ерөнхийлөгч, УИХ-ын гишүүн, Засгийн газар Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах, өөр өөрийн бүрэн эрхийг өргөтгөхөд чиглэсэн төсөл санаачилсан бол ҮХЦ-ийн саналыг тэргүүн ээлжинд авч үзэх нь илүү зөө” хэмээн УБХ, УИХ-ын гишүүн асан Ц.Товуусүрэн²⁰⁷ бичсэн байна.

Үндсэн хуулийн шаардлагын дагуу УИХ-ын нийт гишүүдийн 3/4 буюу 76 гишүүний 57-ийн саналаар нэмэлт, өөрчлөлтийн төслийг батална. Хэрэв төслийг хэлэлцсэн ч баталж чадаагүй бол тухайн УИХ бүрэн эрхийнхээ хугацаанд дахин авч хэлэлцэхгүй байх, мөн УИХ-ын бүрэн эрхийнхээ сүүлийн зургаан сард Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулахгүй байхаар зохицуулсан. Энэ нь нэг талаар нэмэлт, өөрчлөлтийг дур зоргоор оруулахгүй байхыг, нөгөө талаар төрийн тогтвортой байдлыг эрх зүйн үүднээс баталгаажуулж байгаа хэрэг юм.²⁰⁸

Мөн уг асуудлаар УИХ-ын гишүүдийн 2/3-оос доошгүйн саналаар ард нийтийн санал асуулгыг Үндсэн хуулийн 25.1.16 дахь хэсэгт заасан үндэслэл, журмаар явуулж болохыг Үндсэн хуулийн 68.2 дахь хэсэгт заасан байна.

Тодруулбал, Үндсэн хуулийн 25.1.16 дахь хэсэгт зааснаар ард нийтийн санал асуулгыг сонгуулийн эрх бүхий иргэдийн олонх нь оролцсон тохиолдолд хүчинтэй гэж тооцож, олонхын санал авсан асуудлыг шийдвэрлэгдсэн гэж үзэх юм. Ард нийтийн санал асуулга явуулах зарчим, журмыг тодорхойлж, санал асуулгыг бэлтгэн зохион байгуулж явуулахтай холбогдсон харилцааг Ард нийтийн санал асуулгын тухай хуулиар зохицуулна.²⁰⁹

Шигтгээ. Үндсэн хуулийн цэц (ҮХЦ) байгуулагдах нөхцөл бүрэлдсэн нь

Үндсэн хуулийн хяналтын төрөлжсөн институцын талаар БНМАУ-ын Үндсэн хуулиудаар зохицуулагдаагүй байсан. Харин 1992 онд шинэ Үндсэн хуулийн төсөлд Үндсэн хуулийн мэргэжлийн хяналтыг эрхэлдэг хараат бус, бие даасан институц зайлшгүй байхаар тогтсон.²¹⁰

Тухайн үед төсөл боловсруулагчид гадаад улсуудын Үндсэн хуулийн хяналтын загваруудыг судлахад үндсэн гурван загвар байжээ: Үндсэн хуулийн дээд хяналтыг Дээд шүүхэд харьяалдаг Америкийн загвар, Үндсэн хуулийн шүүх хэмээх төрөлжсөн шүүх хэрэгжүүлдэг Австрийн загвар, Үндсэн хуулийн

²⁰⁵ Монгол Улсын Үндсэн хууль “Төрийн мэдээлэл” эмхэтгэлийн 1992 оны 1 дугаарт нийтлэгдсэн.

²⁰⁶ Лүндээжанцан Д. Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах онол арга зүйн харьцуулалт үндэслэл, Шинэ толь, №31, 2000 он.

²⁰⁷ Товуусүрэн Ц. Үндсэн хуулиа ойлгохуй: Үндсэн хуулийн хялбаршуулсан тайлбар. Хоёр дахь хэвлэл. УБ., 2020 он. 206 дахь тал.

²⁰⁸ Мөн тэнд. 207 дахь тал.

²⁰⁹ Ард нийтийн санал асуулгын тухай /Шинэчилсэн найруулга/ хууль “Төрийн мэдээлэл” эмхэтгэлийн 2016 оны 9 дугаарт нийтлэгдсэн.

²¹⁰ Совд Г. 2019 он.

зөвлөлд харьяалдаг Францын загвар²¹¹ байв. Төсөл боловсруулагчид эдгээр загварыг судалсны эцэст өөрийн орны эрх зүйн уламжлалыг харгалзан үзэж, Австрийн загварыг үлгэр болгон Үндсэн хуулийн хяналтын Монголын хувилбарыг гаргаж иржээ.²¹²

Үндсэн хуулийн төслийг хэлэлцэх үед депутатууд нэлээдгүй маргаж, зарим үед шийдэж чадахгүй удааширдаг хүндрэлтэй асуудлуудын нэг нь ҮХЦ-ийн асуудал байв. Учир нь *нэгт*, Монгол Улсад урьд нь Үндсэн хуулийн хяналтын механизм байгаагүй учраас депутатууд ҮХЦ-ийн чиг үүрэг, ач холбогдлыг бүрэн ойлгоход хугацаа шаардлагатай байсан, *хоёрт*, ҮХЦ-ийг шүүх засаглалын дотор хуульчлахад хэлмэгдлийн үед ажиллаж байсан байгууллагууд шиг болох вий гэж болгоомжилж байсан, *гуравт*, ҮХЦ-ийн ач холбогдлыг тайлбарлах гэсэн зарим депутатууд, хуульчдыг өөрсдөдөө өндөр албан тушаал бэлдэх гэж байна хэмээн хардах үзэгдэл ч байсан.²¹³

1) Үндсэн хуулийн төслийн анхны хувилбарыг УБХ-аар хэлэлцэж дуусаад ард нийтээр хэлэлцүүлсэн төслийн 3 дугаар бүлгийн “Шүүх эрх мэдэл” гэсэн 4 дэх хэсгийн 52.1 дэх хэсэгт “Монгол Улсад шүүх эрх мэдлийг гагцхүү шүүх, Их цаазын цэц тус тус хэрэгжүүлнэ.” гэж шүүхийн тогтолцооны дотор оруулсан байв.²¹⁴ Төслийн 62 дугаар зүйлд “Монгол Улсын Их цаазын цэц бол Монгол Улсын Их цаазыг чандлан сахиулах баталгаа мөн.” гэж тодорхойлоод 63-65 дугаар зүйлд Их цаазын цэц (Цэц)-ийн бүтэц, зохион байгуулалт, чиг үүрэг, бүрэн эрхийг тусгажээ.

Уг төсөлд Цэц 9 жилийн хугацаатай ажиллах 6 гишүүнтэй байх, үндсэн асуудлаасаа гадна УИХ, Ерөнхийлөгч, Засгийн газар хоорондын эрх хэмжээний талаар гарсан маргааныг хянан шийдвэрлэх, мөн төрийн дээд байгууллагууд, тэдгээрийн албан тушаалтны үйл ажиллагаатай холбоотой бусад асуудлыг Ерөнхийлөгчийн хүсэлтээр хянан дүгнэлт гаргахаар тусгасан. Гэвч энэ тохиолдолд Цэцэд маргааныг чухам ямар үндэслэлээр үүсгэх тухай асуудлыг тодорхой заагаагүй, мөн Цэцийн шийдвэрийг УИХ хүлээн зөвшөөрөхгүй байхыг тусгаагүй. Харин ард нийтийн санал асуулгын дүнгээр Цэцийн шийдвэрийг УИХ хэрэгсэхгүй болгохоор тусгажээ.²¹⁵

2) Ард нийтээр хэлэлцэх үед гарсан саналуудыг судалж, нэгтгэн боловсруулсан төслийг УБХ-аас АИХ-д 1991 оны 11 дүгээр сарын 11-ний өдөр өргөн мэдүүлсэн.²¹⁶ Уг төслийн 48 дугаар зүйлд “Шүүхийн үндсэн тогтолцоо Их цаазын цэц, Улсын дээд шүүх, аймаг, нийслэлийн шүүх, хошуу, хорооны шүүхээс бүрдэх...” гэж тусгасан байв. Цэцийн чиг үүрэг, бүрэн эрх, бүтэц зохион байгуулалтыг төслийн 50-53 дугаар зүйлд тусгажээ.

Энэхүү төсөлд Цэц бол Их цаазын биелэлтэд дээд хяналт тавих, Их цаазын заалтыг хэрэглэх талаар албан ёсны тайлбар гаргах, Их цаазыг зөрчсөн тухай маргаан үүсгэх, УИХ-ын гишүүн Цэцэд маргаан үүсгэх хүсэлт гаргаж болох зэрэг зохицуулалтууд нэмэгдсэнээр харьяалах асуудал болон шийдвэрийн талаар илүү тодорхой болгож, харин бусад асуудлыг хянан үзэхийг хасжээ. Мөн Цэцийн шийдвэрийг ард нийтийн санал хураалтаар хүчингүй болгохыг хасаж, Цэцийн эхний шийдвэрийг УИХ авч хэлэлцэх зохицуулалтыг нэмж оруулжээ.

3) АИХ-ын чуулганаар төслийн анхны хэлэлцүүлгээр төсөлд хэд хэдэн засвар хийсний эцэст Цэцийг “Шүүх эрх мэдэл”-ээс салгаж, “БНМАУ-ын Их засаг хуулийг сахиулах баталгаа” гэсэн бие даасан 5 дугаар бүлэгт тусгаж, иргэдийн өргөдөл, мэдээллийн дагуу Цэц өөрийн санаачилгаар Их цаазын маргааныг үүсгэж болохоор тусгасан байна.

4) 1992 оны 01 дүгээр сард болсон Үндсэн хуулийн хоёр дахь хэлэлцүүлгээр “Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэц” гэсэн 5 дугаар бүлгийг хэлэлцэн АИХ-ын депутатуудын 70 хувийн саналаар баталжээ.²¹⁷

²¹¹ Энэ загвар Франц Улсын 1958 оны Үндсэн хуульд батлагдсан боловч, 2008 оноос эхлэн Австри-Германы загварыг авч Зөвлөл хууль батлагдсаны дараа хэрэгжилтийн асуудлаарх маргааныг авч хэлэлцдэг болсон. Эх сурвалж: Монгол Улсын 1992 оны Үндсэн хуулийн хэрэгжилтийн байдалд хийсэн дүн шинжилгээ. УИХ, НҮБХХ. УБ., 2016 он. 175 дахь тал.

²¹² Монгол Улсын 1992 оны Үндсэн хуулийн хэрэгжилтийн байдалд хийсэн дүн шинжилгээ. УИХ, НҮБХХ. УБ., 2016 он. 175, 176 дахь тал.

²¹³ БНМАУ-ын АИХ-ын хоёрдугаар хуралдааны тэмдэглэл. 1991.12.16. УИХ-ын Тамгын газрын архив. 176, 179-182 дахь талууд.

²¹⁴ БНМАУ-ын УБХ-ын дөрөвдүгээр хуралдааны тэмдэглэл. 1991.10.10. УИХ-ын Тамгын газрын архив. 166 дахь тал.

²¹⁵ Монгол Улсын 1992 оны Үндсэн хуулийн хэрэгжилтийн байдалд хийсэн дүн шинжилгээ. УИХ, НҮБХХ. УБ., 2016 он. 176 дахь тал.

²¹⁶ Мөн тэнд. 14 дэх тал.

²¹⁷ Мөн тэнд. 177 дахь тал.

1.3.1999, 2000 онд Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлт

1999 онд Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулсан үйл явц

Монгол Улсын Үндсэн хуулийг хэрэгжүүлэх явцад тулгарсан эхний бэрхшээл нь түүний зарим зүйл, заалтыг эргэн харахад хүргэсэн байна.²¹⁸ Үүнд:

- УИХ ээлжит сонгуулийн дараа Засгийн газрыг шинээр эмхлэн байгуулж чадахгүй хэт их хугацаа алдах болсон. Учир нь Ерөнхий сайдыг томилох саналыг УИХ-д оруулах, Ерөнхий сайд Засгийн газрын бүтэц, бүрэлдэхүүний талаар Ерөнхийлөгчтэй зөвшилцөхөд Ерөнхийлөгчид хэт давуу байдал бий болсон, цаашлаад ийнхүү хугацаа алдсан тохиолдолд хүлээх хариуцлагыг нь орхигдуулсны улмаас нэгэнт огцорсон Засгийн газар удаан хугацаагаар үүрэг гүйцэтгэн ажиллах нөхцөл бүрдэж байсан;
- УИХ-ын гишүүн Ерөнхий сайд, Засгийн газрын гишүүнээр хавсран ажиллах талаар нарийвчлан зохицуулаагүйгээс Үндсэн хуулийн маргаан гарах болсон;
- УИХ, түүний бүтцийн нэгжийн хуралдааны ирцийг гишүүдийн дийлэнх олонх нь хүрэлцэн ирснээр хүчинтэйд тооцохоор зааснаар чуулганы үйл ажиллагаа тасалдах явдал газар авах болсон.

1999 оны эцсээр УИХ-ын гишүүн Засгийн газарт орж ажиллахыг зөвшөөрсөн нэмэлт, өөрчлөлтийг Үндсэн хуульд оруулахаар УИХ-д суудалтай байсан гурван нам харилцан санал солилцож зөвшилцжээ.²¹⁹ Үүний дагуу Үндсэн хуульд оруулах нэмэлт, өөрчлөлтийн төслийг 1999 оны 12 дугаар сарын 23-ны өдөр УИХ-ын 65 гишүүнээс УИХ-д өргөн мэдүүлснийг маргааш нь буюу 24-ний өдөр Төрийн байгуулалтын байнгын хороо (ТББХ)-ны болон нэгдсэн хуралдаанаар хэлэлцэн Үндсэн хуулийн 2 заалтад нэмэлт (§22.2; 39.2), 5 заалтад өөрчлөлт (§24.1; 27.2; 27.6; 29.1; 33.1.2) оруулжээ.²²⁰ *(Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтийг Хавсралт 1-ээс дэлгэрүүлж үзнэ үү.)*

Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтийг УИХ хэлэлцэн батлахдаа Үндсэн хуулийн холбогдох заалтаас гадна Хууль, Улсын Их Хурлын бусад шийдвэрийн төсөл боловсруулах, өргөн мэдүүлэх журмын тухай хууль (1997 он), Монгол Улсын Их Хурлын хуралдааны дэгийн хууль (1997 он)-д заасан журмыг баримталсан.

Гэвч Монгол Улсын Их Хурлын хуралдааны дэгийн хуулийн²²¹ 40.3 дахь хэсэгт заасан “Чуулганаар хэлэлцэхээр тогтсон төслийн дүгнэлт, холбогдох бусад баримт бичгийн хамт УИХ-ын гишүүдэд уг төсөл хэлэлцэж эхлэхээс 7 хоногийн өмнө зохих Байнгын хороо эрхлэн тараана...” гэснийг мөрдөөгүй байна.

Мөн УИХ-ын 65 гишүүн төслийг УИХ-д өргөн мэдүүлэхдээ Үндсэн хуулийн 69.1 дэх хэсгээс гадна Хууль, Улсын Их Хурлын бусад шийдвэрийн төсөл боловсруулах, өргөн мэдүүлэх журмын тухай хуулийн²²² 3.1.4 дэх хэсэгт заасныг мөрдөөгүй. Энэ хуулийн 3.1.4 дэх хэсэгт “Хууль санаачлагч хууль санаачлах эрхээ хэрэгжүүлэхдээ дараах асуудлыг шийдвэрлэсэн байна: 4/ ...УИХ-ын гишүүн нь санаачилж буй хуулийн төслийнхөө талаар Засгийн газрын,

²¹⁸ Монгол Улсын Үндсэн хуулийн зарим асуудал (Хураангуй танилцуулга). Редактор: Ц.Товуусүрэн, Р.Хатанбаатар. УИХ-ын Тамгын газрын ПССХ. 2022 он.

²¹⁹ УИХ-ын 1999 оны намрын ээлжит чуулганыг хааж УИХ-ын дарга Р.Гончигдоржийн хэлсэн үг. *Эх сурвалж: Монгол Улсын Парламент (УИХ-ын чуулганы хуралдаанд хэлсэн үгийн эмхэтгэл, 1990-2000 он). УИХ, УИХ-ын дэргэдэх Бодлогын шинжилгээний төв, НҮБХХ. УБ., 2005 он. 494 дэх тал.*

²²⁰ Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлт “Төрийн мэдээлэл” эмхэтгэлийн 1999 оны 59 дугаарт нийтлэгдсэн.

²²¹ Монгол Улсын Их Хурлын хуралдааны дэгийн хууль “Төрийн мэдээлэл” эмхэтгэлийн 1997 оны 4 дугаарт нийтлэгдсэн.

²²² Хууль, Улсын Их Хурлын бусад шийдвэрийн төсөл боловсруулах, өргөн мэдүүлэх журмын тухай хууль 1997 оны 06 дугаар сарын 13-ны өдөр батлагдсан.

түүнчлэн хуулийг хэрэгжүүлэх, хяналт тавих үүрэг бүхий холбогдох бусад байгууллагын санал, дүгнэлтийг авсан байх.” гэж заасан байв.

Өөрөөр хэлбэл, төслийн талаар эрх бүхий байгууллага, албан тушаалтнаас санал авах нь битгий хэл тэдэнд танилцуулаагүй, олон нийт (улс төрийн нам, эрдэмтэн судлаачид, иргэд гэх мэт)-д мэдээлээгүй зэрэг нь хуулийн төсөл боловсруулж, хэлэлцэн батлах журам, шаардлагуудыг мөрдөөгүй байна. Үүнийг зарим судлаачид төсөлд гарын үсгээ зурж, өргөн мэдүүлсэн нь дээрх гишүүд уг нэмэлт, өөрчлөлтийг “урьдчилан баталсан” хэмээн хатуухан дүгнэжээ.²²³

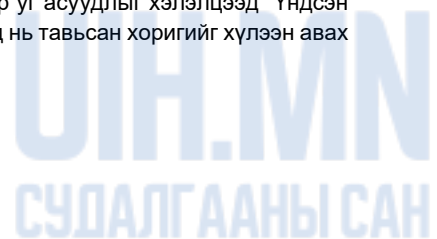
Гэтэл 1999 оны 12 дугаар сарын 24-ний өдрийн нэгдсэн хуралдааны тэмдэглэлээс үзэхэд, УИХ-ын гишүүн Ж.Гомбожав “Ерөнхийлөгчийн болон ҮХЦ-ийн саналыг сонсох нь зүйтэй” гэсэн горимын санал гаргасан боловч бусад гишүүд дэмжээгүй ажээ. Иймд нэгдсэн хуралдаанаар ТББХ-ны оруулж ирсэн саналаар Үндсэн хуульд оруулах нэмэлт, өөрчлөлтийн төслийг анхны хэлэлцүүлгээр нь ийнхүү баталжээ.²²⁴

Ерөнхийлөгчийн хориг: 1999 оны 12 дугаар сарын 31-ний өдөр Ерөнхийлөгч дараах үндэслэлээр Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтөд бүхэлд нь хориг тавьжээ:²²⁵

- Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулахдаа ҮХЦ-д саналаа өгөх боломжийг олгоогүй нь Үндсэн хуулийн 68.1 дэх хэсгийг зөрчсөн;
- УИХ хагас жил тутам нэг удаа 75-аас доошгүй өдөр чуулдаг байсныг 50 болгон багасгаж, УИХ-ын нэгдсэн болон Байнгын хорооны хуралдааны ирцийг бууруулсан нь 20-хон гишүүний саналаар хууль баталж болохоор хэт хялбарчилсан;
- УИХ-ын гишүүдийн заримынх нь УИХ-ын дэд даргаар сонгогдох эрхийг хязгаарласан нь хүнийг аль нэг нам, олон нийтийн бусад байгууллагын гишүүний хувьд ялгаварлан гадуурхахыг хориглоно гэсэн Үндсэн хуулийн 16.10 дахь хэсэгт харшилсан;
- УИХ-аар хэлэлцэн шийдвэрлэхдээ Монгол Улсын Их Хурлын хуралдааны дэгийн хуулийн 40.3, Хууль, Улсын Их Хурлын бусад шийдвэрийн төсөл боловсруулах, өргөн мэдүүлэх журмын тухай хуулийн 3.1.4, 18.5 дахь хэсгийг зөрчсөн гэсэн байна.

Ерөнхийлөгчийн хоригийг 2000 оны 01 дүгээр сарын 04-ний өдөр ТББХ хэлэлцээд “Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтөд Ерөнхийлөгчөөс тавьсан хоригийг хүлээн авах боломжгүй” гэж, 01 дүгээр сарын 05-ны өдөр ХЗБХ хэлэлцээд “хоригийг хүлээн авах хууль зүйн үндэслэлгүй” бөгөөд “Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлт нь Үндсэн хуулийн тулгуур зарчмууд болон бусад хуультай зөрчилдөөгүй” гэж тус тус үзжээ.²²⁶

2000 оны 01 дүгээр сарын 06-ны өдөр нэгдсэн хуралдаанаар уг асуудлыг хэлэлцээд “Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтөд Ерөнхийлөгчөөс бүхэлд нь тавьсан хоригийг хүлээн авах боломжгүй” гэж шийдвэрлэн УИХ-ын тогтоолыг²²⁷ баталжээ.

²²³ Батбаяр Б. “Үндсэн хуулийн нэмэлт, өөрчлөлтийн түүх ба Үндсэн хуулийн зөрчил” өгүүлэл. Эрх зүй, цуврал 45. 2019 он. №1. 51-52 дахь талууд.

²²⁴ Хуулийн хувийн хэрэг – Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтийн тухай хууль; Ерөнхийлөгчийн хоригийн тухай тогтоол; Үндсэн хуулийн цэцийн 03 тоот дүгнэлт. 1999-2000 он. Д-5, ХН-28.

²²⁵ Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн тавьсан хориг. 1999.12.31. Дугаар Е/67. Эх сурвалж: Хуулийн хувийн хэрэг – Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтийн тухай хууль; Ерөнхийлөгчийн хоригийн тухай тогтоол; Үндсэн хуулийн цэцийн 03 тоот дүгнэлт. 1999-2000 он. УИХ-ын Тамгын газрын архив. Д-5, ХН-28.

²²⁶ Хуулийн хувийн хэрэг – Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтийн тухай хууль; Ерөнхийлөгчийн хоригийн тухай тогтоол; Үндсэн хуулийн цэцийн 03 тоот дүгнэлт. 1999-2000 он. Д-5, ХН-28.

²²⁷ “Ерөнхийлөгчийн хоригийн тухай” УИХ-ын 2000 оны 01 дүгээр тогтоол “Төрийн мэдээлэл” эмхэтгэлийн 2000 оны 2 дугаарт нийтлэгдсэн.

ҮХЦ-ийн дүгнэлт: ҮХЦ-ийн 2000 оны 03 дугаар сарын 15-ны өдрийн дунд суудлын хуралдаанаар уг асуудлыг хянан үзээд 1999 онд Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлт нь Үндсэн хуулийн холбогдох заалтыг зөрчсөн гэж дүгнэжээ.²²⁸

ҮХЦ-ийн 2000 оны 03 дугаар дүгнэлтэд:

- УИХ 1999 оны 12 дугаар сарын 24-ний өдөр Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулахдаа Монгол Улсын Их Хурлын тухай, Монгол Улсын Их Хурлын хуралдааны дэгийн, Хууль, Улсын Их Хурлын бусад шийдвэрийн төсөл боловсруулах, өргөн мэдүүлэх журмын тухай хуулиудын холбогдох заалтуудыг зөрчсөн нь Үндсэн хуулийн 1.2, 70.1 дэх хэсэгт нийцээгүй;
- УИХ Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулахдаа Үндсэн хуулийн 68.1 дэх хэсгийг хэрэгжүүлэх боломжийг ҮХЦ-д олгоогүй;
- Үндсэн хуулийн нэмэлт, өөрчлөлт нь Үндсэн хуулийн 1.2, 68.1, 70.1 дэх хэсгийг зөрчиж байна гэсэн иргэн С.Нарангэрэл, Н.Хайдав, Н.Баасанжав, Д.Чулуунжав, Н.Отгон, О.Жамбалдорж нарын гомдлыг хангах үндэслэлтэй гэсэн байна.

Нэмэлт, өөрчлөлт нь Үндсэн хуулийн дараах заалтуудыг зөрчсөн хэмээн ҮХЦ дүгнэсэн:

- Үндсэн хуулийн 1.2 дахь хэсэгт заасан “Ардчилсан ёс, шударга ёс, эрх чөлөө, тэгш байдал, үндэсний эв нэгдлийг хангах, хууль дээдлэх нь төрийн үйл ажиллагааны үндсэн зарчим мөн.” гэснийг;
- Үндсэн хуулийн 68.1 дэх хэсэгт заасан “Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах санаачилгыг хууль санаачлах эрх бүхий байгууллага, албан тушаалтан гаргах бөгөөд саналыг Үндсэн хуулийн цэц Улсын Их Хуралд өргөн мэдүүлж болно.” гэснийг;
- Үндсэн хуулийн 70.1 дэх хэсэгт заасан “Үндсэн хуульд хууль, зарлиг, төрийн байгууллагын бусад шийдвэр, нийт байгууллага, иргэний үйл ажиллагаа бүрнээ нийцсэн байвал зохино.” гэснийг.

Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хуулийн²²⁹ дагуу ҮХЦ-ийн дээрх дүгнэлтийг хүргүүлснээс хойш 15 хоногийн дотор хүлээн авах эсэх нь УИХ-ын бүрэн эрхийн асуудал байдаг. УИХ энэ бүрэн эрхээ хэрэгжүүлээгүй тул ҮХЦ маргааныг дахин авч үзэж, Үндсэн хуулийн 66.4 дэх хэсэгт заасан эцсийн шийдвэр гаргах боломжгүй болсон.²³⁰

УИХ-ын 2000 оны ээлжит сонгуулийн дараа буюу 2000 оны 07 дугаар сарын 28-ны өдөр УИХ-аас ҮХЦ-ийн 03 дугаар дүгнэлтийг Монгол Улсын Их Хурлын хуралдааны дэгийн хуулийн 27 дугаар зүйлд заасны дагуу авч хэлэлцсэн боловч ямар нэгэн шийдвэр гаргаагүй.²³¹ Тодруулбал, 07 дугаар сарын 27-ны өдөр ТББХ, ХЗБХ-ны хуралдаанаар, 07 дугаар сарын 28-ны өдөр нэгдсэн хуралдаанаар уг асуудлыг тус тус хэлэлцээд “ҮХЦ нь Үндсэн хууль, Цэцийн тухай болон бусад хуульд заасан өөрийн бүрэн эрхэд үл хамаарах асуудлаар дүгнэлт гаргасан тул ҮХЦ-ийн 2000 оны 03 дугаар дүгнэлтийн талаар хүлээн зөвшөөрөх, зөвшөөрөхгүй байх тухай УИХ-ын ямар нэгэн шийдвэр гаргах боломжгүй” гэжээ.

ҮХЦ-ийн тогтоол: Дээрх үйл явдлын дараа ҮХЦ-ийн 2000 оны 11 дүгээр сарын 29-ний өдрийн их суудлын хуралдаанаар 1999 онд Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтийн

²²⁸ “Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлт нь Үндсэн хууль зөрчсөн эсэх тухай маргааныг хянан хэлэлцсэн тухай” ҮХЦ-ийн 2000 оны 03 дугаар дүгнэлт “Төрийн мэдээлэл” эмхэтгэлийн 2000 оны 20 дугаарт нийтлэгдсэн.

²²⁹ Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хууль “Төрийн мэдээлэл” эмхэтгэлийн 1997 оны 6 дугаарт нийтлэгдсэн.

²³⁰ Монгол Улсын 1992 оны Үндсэн хуулийн хэрэгжилтийн байдалд хийсэн дүн шинжилгээ. УИХ, НҮБХХ. УБ., 2016 он. 194-195 дахь талууд.

²³¹ Хуулийн хувийн хэрэг – Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтийн тухай хууль; Ерөнхийлөгчийн хориогийн тухай тогтоол; Үндсэн хуулийн цэцийн 03 тоот дүгнэлт. 1999-2000 он. УИХ-ын Тамгын газрын архив. Д-5, ХН-28.

талаар дахин авч хэлэлцээд Үндсэн хууль зөрчсөн тул уг нэмэлт, өөрчлөлтийг хүчингүй болгож, 1992 оны 01 дүгээр сарын 13-ны өдөр батлагдсан Үндсэн хуулийн бүх заалт хүчинтэй хэмээн эцэслэн шийдвэрлэсэн.²³²

Ингэхдээ ҮХЦ процессын хэм хэмжээнд тулгуурлан Үндсэн хуулийн 68.1 дэх хэсэгт үндэслэжээ. ҮХЦ үүнийг онцгой тохиолдол гэж үзсэн бөгөөд УИХ Үндсэн хуульд оруулах нэмэлт, өөрчлөлтийг санаачлахдаа Ерөнхийлөгч болон ҮХЦ-тэй зөвшилцөх байсныг хэрэгжүүлээгүй нь Үндсэн хууль зөрчсөн гэж дүгнэсэн.²³³

2000 онд Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулсан үйл явц²³⁴

ҮХЦ-ийн 2000 оны 02 дугаар тогтоол гарснаар тухайн үеийн Засгийн газар мухардмал байдалд оржээ. Тодруулбал, Ерөнхий сайд, Засгийн газрын 4 гишүүн нь УИХ-ын гишүүн байсан бөгөөд дээрх шийдвэрийн дагуу тэд суудлаасаа чөлөөлөгдөх нөхцөл үүссэн байв.

Уг асуудлыг шийдвэрлэхийн тулд 2000 оны 11 дүгээр сарын 30-ны өдөр УИХ-ын 65 гишүүнээс Үндсэн хуульд оруулах нэмэлт, өөрчлөлтийн төслийг 1999 онд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлт (ҮХЦ-ийн 2000 оны 02 дугаар тогтоолоор хүчингүй болгосон)-тэй яг ижил томъёоллоор УИХ-д өргөн мэдүүлжээ.

Мөн уг төслийг Ерөнхийлөгч, Засгийн газар, ҮХЦ-д хүргүүлжээ. Уг төслийн талаар Засгийн газар дэмжсэн бол Ерөнхийлөгч, ҮХЦ-ээс (мөн улс төрийн зарим намаас) саналуудаа ирүүлсэн боловч УИХ төсөлд тусгаагүйгээр баталсныг дараах үйл явцаас харж болно.

ТББХ 2000 оны 12 дугаар сарын 04-ний өдөр уг төслийн хэлэлцэх эсэх асуудлыг, 12 дугаар сарын 13-ны өдөр уг төслийн анхны хэлэлцүүлэг (энэ үеэр Ерөнхийлөгч, ҮХЦ-ээс ирүүлсэн саналтай танилцсан)-ийг хийсэн бөгөөд Үндсэн хуульд оруулах нэмэлт, өөрчлөлтийн төслийг дэмжжээ. Харин дээрх хэлэлцүүлгүүдэд УИХ-ын гишүүн Л.Гүндалай, Ж.Наранцацралт, С.Оюун, Б.Эрдэнэбат нар Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах асуудлаар ажлын хэсэг байгуулах, төслийг олон нийтээр хэлэлцүүлэх, ард нийтийн санал асуулга явуулах тухай саналаа илэрхийлэн цөөнх болжээ.

Мөн 12 дугаар сарын 14-ний өдөр ХЗБХ уг төслийн анхны хэлэлцүүлгээр Ерөнхийлөгч, ҮХЦ-ээс ирүүлсэн саналтай танилцаж, өөрсдийн байр суурийг илэрхийлсний эцэст “...төсөл нь Үндсэн хуулийн агуулга, зарчимтай зөрчилдөхгүй байна” гэж үзжээ.

Ийнхүү “ТББХ, ХЗБХ-оос уг асуудлаар анхны хэлэлцүүлэг хийх явцад зарчмын зөрүүтэй санал гараагүй тул” УИХ 2000 оны 12 дугаар сарын 14-ний өдөр Үндсэн хуульд оруулах нэмэлт, өөрчлөлтийн төслийн анхны болон эцсийн хэлэлцүүлгийг хийж, Монгол Улсын Их Хурлын хуралдааны дэгийн хуулийн 40.11 дэх хэсэгт заасны дагуу УИХ төслийг бүхэлд нь баталжээ.

Ерөнхийлөгчийн хориг: 2000 оны 12 дугаар сарын 20-ны өдөр Ерөнхийлөгч Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтөд хориг тавьжээ. Ерөнхийлөгч уг нэмэлт, өөрчлөлтийн 1 дүгээр зүйл, 2 дугаар зүйлийн 5 дахь хэсгийг хүчингүй болгох, мөн 2 дугаар зүйлийн 1, 3, 4 дэх хэсгийг өөрчлөх нь зүйтэй гэж үзсэн байв.²³⁵

²³² “Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлт нь Үндсэн хууль зөрчсөн эсэх тухай маргааныг эцэслэн шийдвэрлэсэн хэлэлцсэн тухай” ҮХЦ-ийн 2000 оны 02 дугаар тогтоол “Төрийн мэдээлэл” эмхэтгэлийн 2000 оны 46 дугаар нийтлэгдсэн.

²³³ Монгол Улсын 1992 оны Үндсэн хуулийн хэрэгжилтийн байдалд хийсэн дүн шинжилгээ. УИХ, НҮБХХ. УБ., 2016 он. 195 дахь тал.

²³⁴ Хуулийн хувийн хэрэг – Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлт; “Ерөнхийлөгчийн хоригийн тухай” УИХ-ын 54 дүгээр тогтоол. 2000 он. УИХ-ын Тамгын газрын архив. Д-5, ХН-47.

²³⁵ Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн тавьсан хориг. 2000.12.20. Дугаар Е/51. Эх сурвалж: Хуулийн хувийн хэрэг – Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлт; “Ерөнхийлөгчийн хоригийн тухай” УИХ-ын 54 дүгээр тогтоол. 2000 он. УИХ-ын Тамгын газрын архив. Д-5, ХН-47.

2000 оны 12 дугаар сарын 21-ний өдөр ТББХ уг хоригийг хэлэлцээд хүлээн авах боломжгүй гэж үзжээ. Харин уг асуудлаар УИХ-ын гишүүн Л.Гүндалай, Ж.Наранцацралт нар цөөнх болжээ. 2000 оны 12 дугаар сарын 22-ны өдөр нэгдсэн хуралдаанаар уг асуудлыг хэлэлцээд хүлээн авах боломжгүй гэж үзэн УИХ-ын тогтоолыг²³⁶ баталжээ.

Эцсийн дүнд улс төрийн идэвхтэй зөвшилцөл явагдсаны дүнд 2001 онд Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтийг Ерөнхийлөгч хүлээн авч, ҮХЦ эсэргүүцээгүй байна.²³⁷

1999, 2000 оны Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулсан туршлага, сургамж

Үндсэн хуулийн хэрэгжилтэд тулгарсан дээрх бэрхшээлийг даван туулах зорилгоор ийнхүү хоёр удаагийн оролдлогоор 1999, 2000 онд Үндсэн хуулийн 6 зүйлийн 7 заалтад нэмэлт, өөрчлөлт оруулсан. Энэхүү нэмэлт, өөрчлөлт нь тулгарсан зарим бэрхшээлийг шийдвэрлэж, парламентат ёсны төлөвшилд тодорхой ахиц гаргасан ч “дордуулсан 7 өөрчлөлт” гэж олон түмний дунд шүүмжлэгдэх болсон нь дор дурдсан заалтуудтай холбоотой байсан.²³⁸ Үүнд:

- УИХ-ын гишүүн Засгийн газрын гишүүний үүргийг хавсран гүйцэтгэж болох хязгаар тогтоогоогүйгээс Засгийн газрын гишүүд бүгдээрээ парламентын гишүүн болж, хууль тогтоох, гүйцэтгэх эрх мэдлийн хяналт, тэнцлийг алдагдуулсан;
- УИХ-ын ээлжит чуулганы үргэлжлэх хугацаа 75 хоног байсныг 50 хоног болгон өөрчилснөөр УИХ байнгын ажиллагаатай парламент байх шинжээ зарим талаар алдсан;
- УИХ-ын хуралдааны хүчинтэй байх ирцийг 50 хувь+1 гэж тогтоож, хуралдаанд оролцсон гишүүдийн олонхын саналаар асуудлыг шийдвэрлэхээр тогтоосон нь УИХ хэт цөөн гишүүний саналаар хууль баталдаг болсон.

Тухайн үед тулгарсан бэрхшээлийг зөвшилцөл, шийдлээр давж туулахын оронд Үндсэн хуульдаа дур зоргоор халдаж нэмэлт, өөрчлөлт хийх замыг сонгосноор хориод жилийн турш шүүмжлэл дагуулсан, ард түмнээр хүлээн зөвшөөрөгдөөгүй нэмэлт, өөрчлөлт болсон.²³⁹ Зарим судлаачид энэхүү үйл явдлыг эрх зүйт төрд байх ёсгүй буруу жишиг, томоохон гажуудал үүсгэсэн гэж үзжээ.²⁴⁰

Гэвч 2000 онд Үндсэн хуульд оруулсан 7 нэмэлт, өөрчлөлтийн 6-г нь 2019 онд дахин өөрчилсөн юм.

Хоёр. 2010 онд БАТЛАГДСАН МОНГОЛ УЛСЫН ҮНДСЭН ХУУЛЬД НЭМЭЛТ, ӨӨРЧЛӨЛТ ОРУУЛАХ ЖУРМЫН ТУХАЙ ХУУЛЬ БА ТҮҮНИЙ ХЭРЭГЖИЛТ

2.1. Журмын тухай хууль батлах хэрэгцээ, шаардлага

2000 онд Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтийн дараах жилүүдэд хууль тогтоох, гүйцэтгэх эрх мэдлийн хоорондын зааг ялгаа бүдгэрч, төрийн эрх мэдлийн нөлөө, Үндсэн хуулиар тунхагласан хариуцлагын тогтолцоо алдагдаж байгаа талаар эрдэмтэн судлаачид, ард иргэд, улс төрчдийн зүгээс байнга шүүмжилж байв. УИХ Засгийн газрын гишүүнийг хүн нэг бүрээр хэлэлцэн томилдог, Засгийн газраас өргөн мэдүүлсэн төсвийн төслийг өөрийн

²³⁶ “Ерөнхийлөгчийн хоригийн тухай” УИХ-ын 2000 оны 54 дүгээр тогтоол “Төрийн мэдээлэл” эмхэтгэлийн 2000 оны 50 дугаарт нийтлэгдсэн.

²³⁷ Монгол Улсын 1992 оны Үндсэн хуулийн хэрэгжилтийн байдалд хийсэн дүн шинжилгээ. УИХ, НҮБХХ. УБ., 2016 он. 195-196 дахь талууд.

²³⁸ Монгол Улсын Үндсэн хуулийн зарим асуудал (Хураангуй танилцуулга). Редактор: Ц.Товуусүрэн, Р.Хатанбаатар. УИХ-ын Тамгын газрын ПССХ. 2022 он.

²³⁹ Мөн тэнд.

²⁴⁰ Батбаяр Б. “Үндсэн хуулийн нэмэлт, өөрчлөлтийн түүх ба Үндсэн хуулийн зөрчил” өгүүлэл. Эрх зүй, цуврал 45. 2019 он. №1. 52 дахь тал.

үзэмжээр өөрчилдөг явдал нь Засгийн газрын төсөв, мөнгөний эрх мэдэл, Ерөнхий сайд танхимаа өөрөө бүрдүүлж, Засгийн газрын гишүүнийг томилох эрх эдэлдэггүй нь танхимын зарчмаар ажиллахад саад учруулж байв.²⁴¹

Мөн асуудал дагуулсан нэмэлт, өөрчлөлтийг хэлэлцэн баталсан процесс, түүнийг тойрсон улс төрийн зөрчилдөөн нь Үндсэн хуульд дархлаа бүрэн тогтоогүйг харуулсан тул Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах асуудлыг нарийвчилсан журмаар зохицуулахад УИХ анхаарал хандуулах болсон.

УИХ-ын даргын 2009 оны 12 дугаар сарын 16-ны өдрийн захирамжаар Монгол Улсын Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах журмын тухай хууль (цаашид “Журмын тухай хууль” гэнэ)-ийн төсөл боловсруулах үүрэг бүхий ажлын хэсгийг ТББХ-ны даргаар ахлуулсан байгуулжээ. Мөн уг ажлын хэсэгт мэргэжил, арга зүйн зөвлөгөө, туслалцаа үзүүлэх үүрэг бүхий дэд ажлын хэсгийг ч байгуулж, Үндсэн хуулийн эхийг баригч Б.Чимидээр ахлуулжээ.

Жил гаруй хугацаанд дээрх ажлын хэсгүүд гадаадын 120 улсын туршлагыг судалж, өөрийн орны сургамжид тулгуурлан хуулийн төслийг боловсруулжээ. Ийнхүү 2010 оны 10 дугаар сарын 15-ны өдөр УИХ-ын гишүүдээс бүрдсэн ажлын хэсэг Журмын тухай хуулийн төслийг УИХ-д өргөн мэдүүлэв. Уг төслийн үзэл баримтлалд: *“Үндсэн хууль батлагдсанаас хойш 18 жилийн хугацаа өнгөрч, Монгол Улсын нийгэм, эдийн засаг, соёл оюун, улс төрийн харилцаа энэ үндсэн дээр боловсронгуй болон төлөвшиж байна. Мөн Үндсэн хуулийн зарим зүйл, хэсэг, заалтад нэмэлт, өөрчлөлт оруулах шаардлага ч гарч байна гэж олон нийт үзэж байгаа учраас ямар журмаар нэмэлт, өөрчлөлтийг хийх асуудлыг хуульчлан өгөх зайлшгүй шаардлага байна.*

Хуулийн төслийн зорилго нь Монгол Улсын тусгаар тогтносон, бүрэн эрхт байдлын үндэс тулгуур, ардчилал, хүний эрх, эрх чөлөө, нутгийн өөрөө удирдах ёсыг бэхжүүлсэн Үндсэн хуулийн тогтвортой байдлыг хангах, нийгмийн зайлшгүй тулгамдсан асуудлаар уг хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тохиолдолд Үндсэн хуулиа дээдлэх журмыг тогтооход чиглэгдсэн болно.

Үндсэн хуулийн үзэл баримтлал, ялангуяа Зургадугаар бүлгийн “Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах” тухай 68, 69 дүгээр зүйлийг хууль тогтоох үйл ажиллагаанд зөв хэрэглэх, сахин биелүүлэх зарчмыг баримталлаа.” гэсэн байна.²⁴²

Эндээс үзэхэд, **Нэгт**, Үндсэн хуулийн тогтвортой байдлыг хангах үүднээс түүнд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах хүрээ, хязгаарыг тогтоох, ингэхдээ түүнд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах боломжийг хаахгүй байх шаардлагатай байсан. **Хоёрт**, нэмэлт, өөрчлөлт оруулахад Үндсэн хуулийн 68, 69 дүгээр зүйлийн болон Монгол Улсын Их Хурлын чуулганы хуралдааны дэгийн тухай²⁴³ (цаашид “Дэгийн тухай” гэнэ) хуулийн зохицуулалтууд хангалтгүй байсан тул процессын асуудлыг нарийн журамлах шаардлагатай байсан. Өөрөөр хэлбэл, бусад хууль тогтоомжийн хувьд хууль санаачлагч нь Засгийн газраас санал авах ба хэрэв 30 хоногийн дотор санал ирүүлээгүй бол төслөө УИХ-д шууд өргөн мэдүүлэх процессоор явагдаж байсан. Харин Үндсэн хуулийн хувьд бусад ердийн хуультай адил процессоор явж болохгүй, илүү тодорхой зохицуулах шаардлагатай байсан. Тухайлбал, үндэсний аюулгүй байдалтай

²⁴¹ Монгол Улсын Үндсэн хуулийн зарим асуудал (Хураангуй танилцуулга). Редактор: Ц.Товуусүрэн, Р.Хатанбаатар. УИХ-ын Тамгын газрын ПССХ. 2022 он.

²⁴² Хуулийн хувийн хэрэг – Монгол Улсын Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах журмын тухай хууль. Боть-1.

²⁴³ Энэ үед 2007 оны 10 дугаар сарын 11-ний өдөр батлагдсан Монгол Улсын Их Хурлын чуулганы хуралдааны дэгийн тухай хууль хүчин төгөлдөр үйлчилж байсан. Монгол Улсын Их Хурлын чуулганы хуралдааны дэгийн тухай хууль “Төрийн мэдээлэл” эмхэтгэлийн 2007 оны 39 дугаарт нийтлэгдсэн.

холбогдсон асуудлаар Үндэсний аюулгүй байдлын зөвлөлийн, хүний эрхийн асуудлаар Хүний эрхийн Үндэсний Комиссын санал авах зэрэг нарийвчилсан зохицуулалт хэрэгтэй байсан.

Өмнө нь Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулсан сургамждаа суурилан²⁴⁴ Үндсэн хуулийн тогтвортой байдлыг хангах, дур зоргоороо өөрчлөхөөс урьдчилан сэргийлэх, Үндсэн хуулийн 68, 69 дүгээр зүйлд заасан журмыг тодорхой болгох зорилготойгоор бие даасан Журмын тухай хуулийг 2010 онд баталсан.

Энэ хуульд Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах үндсэн зарчим болох Үндсэн хуулийг дээдлэн сахих, түүний тогтвортой байдлыг хамгаалах, ард түмний бүрэн эрхт байдал, оролцоог хангах, бодитой ил тод байх зэрэг зарчим, Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах нарийвчилсан журам, мөн өөрчлөхийг хориглосон заалтуудыг тодорхой болгож өгсөн. Тоймловол, энэ хуулиар Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах зарчмын үндсийг тогтоож, мөн Үндсэн хуулийн 68, 69 дүгээр зүйлийг хэрэглэх журмыг тодорхойлсон юм. Тэр нь Үндсэн хуулийн тогтвортой байдлыг хангах, дээрх 2 зүйлийг зөв хэрэглэхэд чиглэснээрээ үндсэн хуульчилсан маш чухал хууль юм.²⁴⁵

2.2. Журмын тухай хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтийн тойм

Журмын тухай хууль 2010 онд батлагдсанаас хойш 6 удаа нэмэлт, өөрчлөлт оржээ. Эдгээр нэмэлт, өөрчлөлтүүд нь дараах шалтгаанаар хийгдэж байжээ. (*Журмын тухай хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтийн лавлагааг Хавсралт 2-оос дэлгэрүүлж үзнэ үү.*) Үүнд:

- 1) 2015 оны 05 дугаар сарын 29-ний өдөр Хууль тогтоомжийн тухай хууль (шинэчилсэн найруулга)-ийг дагаж өөрчлөлт орсон;
- 2) 2016 оны 02 дугаар сарын 05-ны өдөр Ард нийтийн санал асуулгын тухай хууль (шинэчилсэн найруулга)-ийг дагаж өөрчлөлт орсон;
- 3) 2017 оны 02 дугаар сарын 09-ний өдөр Зөвлөлдөх санал асуулгын тухай (анхдагч) хуулийг дагаж нэмэлт, өөрчлөлт орсон;
- 4) 2017 оны 05 дугаар сарын 12-ны өдөр Хууль тогтоомжийн тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хуулийг дагаж өөрчлөлт орсон;
- 5) 2019 оны 10 дугаар сарын 11-ний өдөр УИХ-ын 2019 оны 73 дугаар тогтоолд бүхэлд нь тавьсан Ерөнхийлөгчийн хоригийг УИХ хүлээн авсантай холбогдуулан нэмэлт, өөрчлөлт орсон;
- 6) 2022 оны 08 дугаар сарын 24-ний өдөр ҮХЦ-ийн 2022 оны 02 дугаар тогтоолоор Үндсэн хуулийн 39.1 дэх хэсгийн “Ерөнхий сайд болон Засгийн газрын дөрвөөс илүүгүй гишүүн Улсын Их Хурлын гишүүний албан тушаалыг хавсарч болно” гэсэн хэсгийг хүчингүй болгосонтой холбогдуулан өөрчлөлт орсон.

Дээрх нэмэлт, өөрчлөлтүүдээс Журмын тухай хуульд орсон зарчмын шинжтэй нэмэлт, өөрчлөлтүүдийг авч үзвэл:

2017 оны 02 дугаар сарын 09-ний өдөр Зөвлөлдөх санал асуулгын тухай (анхдагч) хуулийн хүрээнд орсон нэмэлт, өөрчлөлт: 2017 онд батлагдсан Зөвлөлдөх санал асуулгын тухай (анхдагч) хуулийг дагаж Журмын тухай хуулийн 5.3.3-т зөвлөлдөх санал

²⁴⁴ Товуусүрэн Ц. Үндсэн хуулиа ойлгохуй: Үндсэн хуулийн хялбаршуулсан тайлбар. Хоёр дахь хэвлэл. УБ., 2020 он. 206 дахь тал.

²⁴⁵ Чимид Б. Монгол Улсын Үндсэн хуулийн эрх зүйн хөгжлийн тулгамдсан зарим асуудал. Хууль дээдлэх ёс. Цуврал 35. 2011 он. 22 дахь тал.

асуулга явуулах асуудлыг тодорхой болгож нэмсэн байна. Тодруулбал, Үндсэн хуулийн дараах зүйл, заалтад нэмэлт, өөрчлөлт оруулахад зөвлөлдөх санал асуулгыг явуулна:

- 5.4 дэх хэсэгт заасан “Төр нь үндэсний эдийн засгийн аюулгүй байдал, аж ахуйн бүх хэвшлийн болон хүн амын нийгмийн хөгжлийг хангах зорилгод нийцүүлэн эдийн засгийг зохицуулна.” гэсэн асуудлаар;
- 20 дугаар зүйлд заасан “Монгол Улсын Их Хурал бол төрийн эрх барих дээд байгууллага мөн бөгөөд хууль тогтоох эрх мэдлийг гагцхүү Улсын Их Хуралд хадгална.” гэсэн асуудлаар;
- 30.1 дэх хэсэгт заасан “Монгол Улсын Ерөнхийлөгч бол төрийн тэргүүн, Монголын ард түмний эв нэгдлийг илэрхийлэгч мөн.” гэсэн асуудлаар;
- 41.1 дэх хэсэгт заасан “Ерөнхий сайд Засгийн газрыг удирдаж, төрийн хууль биелүүлэх ажлыг Улсын Их Хурлын өмнө хариуцна.” гэсэн асуудлаар.

Мөн Журмын тухай хуулийн 5.3.4 дэх хэсэгт санал асуулгын дүнгээр дээрх асуудлаар Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулахыг дэмжсэн бол УИХ заавал авч хэлэлцэхээр тусгажээ.

2019 оны 10 дугаар сарын 11-ний өдөр УИХ-ын 2019 оны 73 дугаар тогтоолд бүхэлд нь тавьсан Ерөнхийлөгчийн хоригийг УИХ хүлээн авсантай холбогдуулан орсон нэмэлт, өөрчлөлт²⁴⁶: Ерөнхийлөгчийн хоригийг УИХ 2019 оны 10 дугаар сарын 04-ний өдөр хүлээн авсантай холбогдуулан Дэгийн тухай хуулийн 31.8, 31.9 дэх хэсэгт заасныг үндэслэн ТББХ-оос боловсруулсан Журмын тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хуулийн төслийг УИХ 2019 оны 10 дугаар сарын 11-ний өдөр баталжээ.

Энэ хуулиар Үндсэн хуульд оруулах нэмэлт, өөрчлөлтийг ард нийтийн санал асуулгаар шийдвэрлүүлэхтэй холбоотой асуудлыг тодруулж, Үндсэн хуулийн нэмэлт, өөрчлөлтийн эхийг баталгаажуулахтай холбоотойгоор хугацаа зааж, түүнчлэн Үндсэн хуульд оруулах нэмэлт, өөрчлөлтийн төслийн 3 дахь хэлэлцүүлгийн санал, хураалт явуулах үндэслэлийг тодорхой болгохтой холбоотой нэмэлт, өөрчлөлт оруулжээ.

Үндсэн хуулийн нэмэлт, өөрчлөлтийг хэлэлцэхтэй холбоотойгоор УИХ-аас батлах хугацааг нь тусгайлан заасан асуудлыг хэлэлцэн шийдвэрлэх боломжийг Журмын тухай хуульд нэмж, хууль хоорондын зөрчлийг арилгасан байна. Мөн Үндсэн хуульд оруулах нэмэлт, өөрчлөлтийн төслийг 2 дахь хэлэлцүүлэгт бэлтгэх шатанд Байнгын хороо болон нам, эвслийн бүлэг саналын түвшинд харгалзан үзсэнээс бусад төсөлд тусгагдаагүй шинэ хэсэг, заалтын саналын томъёолол санал, дүгнэлтдээ оруулахгүй байхаар тусгасан.

2022 оны 08 дугаар сарын 24-ний өдөр ҮХЦ-ийн 2022 оны 02 дугаар тогтоолоор Үндсэн хуулийн 39.1 дэх хэсгийн “Ерөнхий сайд болон Засгийн газрын дөрвөөс илүүгүй гишүүн Улсын Их Хурлын гишүүний албан тушаалыг хавсарч болно.” гэсэн хэсгийг хүчингүй болгосонтой холбогдуулан орсон өөрчлөлт²⁴⁷: Энэ нь Дэгийн тухай, Журмын тухай, Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай болон Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хуульд нэмэлт оруулж, ҮХЦ-ийн эцсийн шийдвэр (тогтоол)-ээр Үндсэн хуульд өөрчлөлт оруулах асуудлыг хуулийн хүрээнд хэлэлцэх боломжийг бүрдүүлж өгчээ. Үүний дагуу УИХ-ын 62 гишүүнээс Үндсэн хуульд оруулах өөрчлөлтийн төслийг боловсруулан УИХ-д 2022 оны 08 дугаар сарын 25-ны өдөр өргөн мэдүүлжээ.

²⁴⁶ УИХ-ын 2019 оны намрын ээлжит чуулганы үйл ажиллагааны танилцуулга (Албан хэрэгцээнд). УИХ-ын Тамгын газар. УБ., 2020 он. 88 дахь тал.

²⁴⁷ УИХ-ын 2022 оны ээлжит бус чуулганы үйл ажиллагааны танилцуулга (Албан хэрэгцээнд). УИХ-ын Тамгын газар. УБ., 2022 он. 21 дэх тал.

2.3.2019 онд Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулсан үйл явц²⁴⁸

Эрдэм шинжилгээний олон хурал, зөвлөгөөний үеэр УИХ-ын гишүүд, эрдэмтэн судлаачид, улс төрчдийн зүгээс Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах санал санаачилга удаа дараа гарч байв. УИХ-ын гишүүдээс түүнд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах хуулийн төслийг хэд хэдэн удаа өргөн мэдүүлж байсан.

2012-2016 оны УИХ-ын бүрэн эрхийн хугацаанд Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах асуудал нэлээд өргөн хүрээнд яригдаж эхэлсэн юм. Тухайн үед УИХ-ын 48 гишүүнээс нэмэлт, өөрчлөлтийн төслийг УИХ-д өргөн мэдүүлсэн боловч УИХ-ын тухайн бүрэн эрхийн хугацаанд хэлэлцэж амжаагүй.

2016 оноос Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах асуудлаар судалгаа шинжилгээ хийх, иргэд, олон нийтийн санаа бодлыг тандан судлах, үндэслэл, шаардлагыг тодорхойлох үүрэг бүхий ажлын хэсгүүд байгуулагдан ажилласан. Тухайлбал, Монгол Улсын Ерөнхий сайд Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах хэрэгцээ шаардлага байгаа эсэхийг судлах зорилгоор эрдэмтэн судлаачдаас бүрдсэн ажлын хэсэг байгуулсан бөгөөд уг ажлын хэсгээс төв, орон нутагт явуулсан судалгааны үр дүнд Үндсэн хуулийн зарим зүйл, заалтад нэмэлт, өөрчлөлт оруулах нь зүйтэй гэсэн дүгнэлт гаргаж, 46 заалттай төсөл, судалгааны ажлын тайлан, дүгнэлтийг УИХ-д танилцуулсан юм.

УИХ уг төсөл, тайлан, дүгнэлттэй танилцаад 2017 оны 04 дүгээр сарын 07-ны өдрийн 24 дүгээр тогтоолоороо²⁴⁹ Зөвлөлдөх санал асуулгын тухай хуулийн дагуу Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах асуудлаар Анхдугаар Зөвлөлдөх санал асуулгыг зохион байгуулж, Зөвлөлдөх зөвлөлийг байгуулан ажиллуулж, дараах 6 багц асуудлаар 2 шат бүхий зөвлөлдөх санал асуулгыг зохион явуулсан билээ. Үүнд:

1. УИХ, Засгийн газрын эрх мэдлийн хяналт-тэнцлийг хангах;
2. Үндэсний эв нэгдлийг бэхжүүлэх, энэ чиглэлд ажил, үүргийн давхардлыг арилгах үүднээс Ерөнхийлөгчийн эрх, үүргийг тодорхой болгох;
3. Улс төрөөс хараат бус, мэргэшсэн, чадварлаг, нэр хүндтэй төрийн албыг бэхжүүлэх;
4. Засаг захиргаа, нутгийн удирдлагын тогтолцоог төгөлдөржүүлэх;
5. Төрийн хариуцлага, сахилга, шударга ёсыг бэхжүүлэх, хууль хэрэгжүүлэх тогтолцоог сайжруулах;
6. Төрийн эрх барих дээд байгууллага нь АИХ, хууль тогтоох байгууллага УБХ гэсэн хоёр танхимтай байх асуудлаар нээлттэй хэлэлцэх нөхцөлийг хангах зэрэг байв.

УИХ-ын даргын 2017 оны 05 дугаар сарын 05-ны өдрийн 78 дугаар захирамжаар Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах төслийг боловсруулах Ажлын хэсгийг байгуулсан байна. Уг ажлын хэсгээс Зөвлөлдөх санал асуулгаар дэмжигдэж, Зөвлөлдөх зөвлөлөөс санал болгосон 5 багц асуудлаар 22 заалт бүхий төсөл боловсруулжээ.

УИХ Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах төсөлд ард иргэдийн саналыг харгалзах шаардлагатай гэж үзсэний үндсэн дээр УИХ-ын 2017 оны 06 дугаар сарын 02-ны өдрийн 39 дүгээр тогтоолоор²⁵⁰ Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах асуудлаар ард түмний бүрэн

²⁴⁸ Монгол Улсын Үндсэн хуулийн зарим асуудал (Хураангуй танилцуулга). Редактор: Ц.Товуусүрэн, Р.Хатанбаатар. УИХ-ын Тамгын газрын ПССХ. 2022 он.

²⁴⁹ "Монгол Улсын Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах асуудлаар анхдугаар Зөвлөлдөх санал асуулга явуулах, Зөвлөлдөх зөвлөлийг байгуулах тухай" УИХ-ын 2017 оны 24 дүгээр тогтоол "Төрийн мэдээлэл" эмхэтгэлийн 2017 оны 15 дугаарт нийтлэгдсэн.

²⁵⁰ "Монгол Улсын Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах асуудлаар ард түмний бүрэн эрхт байдал, оролцоог хангах тухай" УИХ-ын 2017 оны 39 дүгээр тогтоол "Төрийн мэдээлэл" эмхэтгэлийн 2000 оны 22 дугаарт нийтлэгдсэн.

эрхт байдал, оролцоог хангах үүрэг бүхий ажлын хэсэг байгуулж, улмаар УИХ-ын даргын 107 дугаар захирамжаар олон нийтийн хэлэлцүүлгийг улсын хэмжээнд зохион байгуулах ажлын хэсгийг байгуулан ажиллуулав. Үүний дагуу УИХ-ын Тамгын газар 2017 оны 07 дугаар сараас 09 дүгээр сар хүртэл 21 аймаг, нийслэлийн дүүргүүдэд 68 удаагийн бүсчилсэн хэлэлцүүлэг зохион байгуулсан юм.

Үндсэн хуульд оруулах нэмэлт, өөрчлөлтийн төсөл боловсруулах ажлын хэсгээс “Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах онол практикийн асуудлууд” сэдэвт эрдэм шинжилгээний хурал, мөн зарим эрдэм шинжилгээний байгууллагаас 10 орчим эрдэм шинжилгээний хурал, хэлэлцүүлгийг зохион байгуулсан.

2019 оны 06 дугаар сарын 06-ны өдөр УИХ-ын 62 гишүүнээс Үндсэн хуулийн 20 зүйл, 44 заалтад нэмэлт, өөрчлөлт оруулах төслийг өргөн мэдүүлсэн юм.

Төслийн анхны хэлэлцүүлгийн дараа Монгол Улсын Ерөнхийлөгч 2019 оны 07 дугаар сарын 16-ны өдөр Үндсэн хуулийн 20 зүйл, 49 заалтад оруулах нэмэлт, өөрчлөлтийн төсөл, саналыг УИХ-д өргөн мэдүүлсэн. Уг төслийг УИХ-ын гишүүдээс өргөн мэдүүлсэн төслийн хамт хамтатган хэлэлцсэн байдаг.

Төслийн хэлэлцүүлгийн хооронд улс төрийн намуудын хэлэлцүүлгийг зохион байгуулж, мөн гишүүд тойрогтоо ажиллахдаа төслийн зохицуулалтын учир холбогдлыг сонгогчдодоо тайлбарлан таниулж, саналыг нь авч, хэлэлцүүлгийг олон түмэнд нээлттэй ил тод явуулж, иргэд байгууллага саналаа илэрхийлэх боломжтойгоор зохион байгуулжээ.

Өөрөөр хэлбэл, УИХ нь Журмын тухай хуулийн 5.1.2, 5.3 дахь хэсэгт заасны дагуу иргэд, улс төрийн нам, олон нийтийн бусад байгууллагын оролцоог хангах, тэдэнд саналаа чөлөөтэй илэрхийлэх бололцоог олгох үндсэн зарчмыг баримталж ажиллажээ.

Ийнхүү уг төслийг 2019 оны 06 дугаар сараас 11 дүгээр сарын 14-ний өдрийн хооронд хэлэлцэн баталсан юм.

Үндсэн хуульд 2019 онд нэмэлт, өөрчлөлт оруулахдаа шаардлагатай эсэхийг судалж, тандахаас эхлээд зөвлөлдөх санал асуулга, ард нийтийн хэлэлцүүлэг явуулж, тэдний санал бодлыг тусгаж, улс төрийн намуудын болон эрдэм шинжилгээний хурал, хэлэлцүүлгийг зохион байгуулж, бүх талын зөвшилцлийг хангаснаар уг нэмэлт, өөрчлөлт бүх нийтээр хүлээн зөвшөөрөгдөж, Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах сайн жишиг, дэг жаягийг тогтоосон билээ.

Ерөнхийлөгчийн хориг^{251, 252}: “Ард нийтийн санал асуулга явуулах, Монгол Улсын Үндсэн хуулийн нэмэлт, өөрчлөлтийн эхийг батлах тухай” УИХ-ын 2019 оны 09 дүгээр сарын 11-ний өдрийн 73 дугаар тогтоолд Ерөнхийлөгч 2019 оны 09 дүгээр сарын 20-ны өдөр бүхэлд нь хориг тавьсан байна.

2019 оны 10 дугаар сарын 04-ний өдөр УИХ уг хоригийг хэлэлцэж, хүлээн авсан. (2019.10.04, Дугаар 77) Үүнтэй холбогдуулан Дэгийн тухай хуулийн 31.8, 31.9 дэх хэсэгт заасныг үндэслэн ТББХ-оос боловсруулсан Дэгийн тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай болон Журмын тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хуулийн төслийг УИХ 2019 оны 10 дугаар сарын 11-ний өдөр баталжээ.

²⁵¹ УИХ-ын 2019 оны намрын ээлжит чуулганы үйл ажиллагааны танилцуулга (Албан хэрэгцээнд). УИХ-ын Тамгын газар. УБ., 2020 он. 88 дахь тал.

²⁵² УИХ-ын 2019 оны намрын ээлжит чуулганы нэгдсэн хуралдааны тэмдэглэл. 2019.10.11.

<https://www.parliament.mn/nn/9553/>

2.3.2022 онд Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулсан үйл явц

ҮХЦ 2022 оны 08 дугаар сарын 15-ны өдрийн их суудлын хуралдаанаараа Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтийн зарим заалт Үндсэн хуулийн холбогдох заалтыг зөрчсөн эсэх тухай маргааныг хянан хэлэлцээд 2019 оны 11 дүгээр сарын 14-ний өдөр баталсан Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтөөр өөрчлөн найруулсан Үндсэн хуулийн 39.1 дэх хэсгийн “Ерөнхий сайд болон Засгийн газрын дөрвөөс илүүгүй гишүүн Улсын Их Хурлын гишүүний албан тушаалыг хавсарч болно.” гэсэн заалт нь Үндсэн хуулийн суурь үзэл баримтлалд харшилж, Монгол Улсын Үндсэн хуулийн зохих зүйл, хэсэгт нийцээгүй гэж үзэн хүчингүй болгож эцэслэн шийдвэрлэсэн байна.

Уг асуудлыг шийдвэрлэхийн тулд УИХ-д суудал бүхий нам, эвслийн төлөөлөл болон УИХ-ын нэр бүхий хуульч гишүүдийг оролцуулсан ажлын хэсгийг УИХ-ын даргын 2022 оны 123 дугаар захирамжаар байгуулсан.

Уг ажлын хэсэг 2022 оны 08 дугаар сарын 24-ний өдөр хуралдаж, дээрх асуудлыг хэлэлцэх журам, дэгтэй холбоотой хуулийн зарим зохицуулалт хийхээр болжээ. Ажлын хэсэг Дэгийн тухай хуульд нэмэлт оруулах тухай (§54¹) болон Журмын тухай хуульд нэмэлт оруулах тухай (§1.4; 18), Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуульд нэмэлт оруулах тухай (§8.2.1), Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хуульд нэмэлт оруулах тухай (§13.1.1) хуулийн төслүүдийг боловсруулан УИХ-д 2022 оны 08 дугаар сарын 24-ний өдөр өргөн мэдүүлжээ. ТББХ-ны болон нэгдсэн хуралдаанаар мөн өдрөө хуулийн төслүүдийг хэлэлцэн баталсан:

- Дэгийн тухай хууль – ҮХЦ-ийн эцсийн шийдвэр (тогтоол)-ээр Үндсэн хуульд өөрчлөлт оруулах асуудлыг Журмын тухай хуулийн 18 дугаар зүйлд заасан журмын дагуу, харин Журмын тухай хуулиар зохицуулаагүй асуудлыг Дэгийн тухай хуулийн 5 дугаар бүлэгт заасан хууль хэлэлцэх ерөнхий журмыг баримтлан хэлэлцэнэ (§54¹);
- Журмын тухай хууль – ҮХЦ-ийн эцсийн шийдвэр (тогтоол) гарсантай холбоотойгоор Үндсэн хуульд өөрчлөлт оруулах, батлахтай холбогдсон харилцааг УИХ тусгайлсан дэгээр хэлэлцэж болно (§1.4); ҮХЦ-ийн эцсийн шийдвэр (тогтоол)-ээр Үндсэн хуульд оруулах өөрчлөлтийн төслийг УИХ-д өргөн мэдүүлэхэд энэ хуулийн 3.3 дахь хэсэг, 10 дугаар зүйл, 11.4 дэх хэсэг, Хууль тогтоомжийн тухай хуулийн 40.1 дэх хэсэгт заасныг баримтлахгүй байж болно (§18.2); ТББХ-ны (тус Байнгын хороонд харьяалагддаг нийт гишүүний 2/3-оос доошгүйн ирцтэй бол) болон нэгдсэн (нийт гишүүний 3/4 доошгүйн ирцтэй буюу 57 нь хүрэлцэн ирсэн бол) хуралдааны хүчин төгөлдөр гэж үзэх квотыг тогтоосон (§18.3); Үндсэн хуульд оруулах өөрчлөлтийн төслийг хоёр хэлэлцүүлгээр шийдвэрлэнэ (§18.4);

Ийнхүү ҮХЦ-ийн эцсийн шийдвэр (тогтоол)-ээр Үндсэн хуульд өөрчлөлт оруулах асуудлыг хуулийн хүрээнд хэлэлцэх боломжийг бүрдүүлжээ. Бүрэн эрхийнхээ дагуу УИХ-ын 62 гишүүнээс Үндсэн хуульд оруулах өөрчлөлтийн төслийг боловсруулж, УИХ-д 2022 оны 08 дугаар сарын 25-ны өдөр өргөн мэдүүлсэн.

Журмын тухай хуулийн дагуу УИХ Үндсэн хуульд оруулах өөрчлөлтийн төслийн хоёр удаа хэлэлцүүлэг явуулсан юм.

УИХ Үндсэн хуульд оруулах өөрчлөлтийн төслийг Журмын тухай хуулийн 18.3, 18.4 дэх хэсэгт заасны дагуу хэлэлцсэн байдлыг үзүүлбэл:

2022 оны 08 дугаар сарын 25-ны өдөр төслийн нэг дэх хэлэлцүүлгийг Журмын тухай хуулийн 18.5, 18.6 дахь хэсэгт заасны дагуу, ТББХ-ны болон нэгдсэн хуралдаанаар хэлэлцсэн байна.

Төслийн 2 дахь хэлэлцүүлгийг Дэгийн хуулийн 54¹.3, Журмын тухай хуулийн 18.9 дэх хэсэгт заасны дагуу ТББХ нэгдсэн хуралдаанд дэмжигдсэн саналыг нэгтгэн Үндсэн хуульд оруулах өөрчлөлтийн төсөл болгон эцсийн хувилбарыг бэлтгэсэн санал, дүгнэлтийн хамт нэгдсэн хуралдаанд оруулсан. Журмын тухай хуулийн 18.10 дахь хэсэгт заасны дагуу нэгдсэн хуралдаанд нийт гишүүдийн 98.4 хувийн саналаар Үндсэн хуулийн 39.1 дэх хэсгийн “... Ерөнхий сайд болон Засгийн газрын дөрвөөс илүүгүй гишүүн Улсын Их Хурлын гишүүний албан тушаалыг хавсарч болно.” гэсэн 2 дахь өгүүлбэрийг хүчингүй болгосон.

Гурав. ҮНДСЭН ХУУЛЬД НЭМЭЛТ, ӨӨРЧЛӨЛТ ОРУУЛАХТАЙ ХОЛБООТОЙ ОЛОН УЛСЫН НИЙТЛЭГ ЖИШИГ

3.1. Үндсэн хуулийн хэв шинж ба Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах хязгаар

Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах журам хүнд процедуртай, өндөр босготой байх тусам түүнд өөрчлөлт оруулах нь хэцүү байдаг. Үндсэн хууль судлалын өнөөгийн түвшинд үндсэн хуулийг өөрчлөх нарийн төвөгтэй байдлаас хамааран үндсэн хуулиудыг “уян” болон “хатуу” гэж ангилах нь түгээмэл байна. Үндсэн хуулийн нэмэлт, өөрчлөлтийг ердийн олонхоор батлах зэрэг хялбар журам тогтоосныг “уян”, харин парламентын хуралдааны санал хураалтын өндөр квот тогтоосон, парламентаар хэлэлцэн, ард нийтийн санал асуулгаар баталдаг, хоёр чуулган/парламент дамждаг, зарим холбооны улсын хувьд муж улсын парламентын дийлэнх олонхын дэмжлэг авч баталдаг зэрэг процедурын шинжтэй хориглолт, хязгаарлалт ихтэй бол “хатуу” үндсэн хууль гэдэг.²⁵³

Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулахад тавигдах зарим процедурын хориглолт, хязгаарлалтуудын талаар дэлгэрүүлэн авч үзье.

Улс орнуудын хувьд Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах хуралдааны санал хураалтын квотыг дийлэнх олонхоор тогтоох нь элбэг байна. Жишээ нь, Болгар, Герман, Унгар зэрэг улсад – 2/3, Америкт – 3/4-ын санал шаардлагатай байна.

Түүнчлэн, Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах журмын хэд хэдэн хувилбар бүхий улс орнууд байна. Тухайлбал, Энэтхэгийн Парламентын танхим тус бүрийн гишүүдийн олонх хүрэлцэн ирж, гишүүдийн гуравны хоёроос доошгүйн саналаар нэмэлт, өөрчлөлт оруулдаг бол төрийн байгууламжтай холбоотой асуудлаар дээрхээс гадна муж улсуудын талаас дээшхийн санал шаардлагатай байна.²⁵⁴

Үндсэн хуулийг анх баталсан шийдвэр нь ард түмний итгэл үнэмшил байдаг тул түүнд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах асуудлыг бүх ард түмний санал асуулгаар шийдвэрлэх зарчим үйлчилдэг. Тухайлбал, Японы Үндсэн хуулийн 96 дугаар зүйлд: “Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах санаачилгыг Парламент гаргах бөгөөд Парламентын танхим бүрийн нийт гишүүдийн гуравны хоёроос доошгүйн саналаар зөвшөөрөгдсөн төслийг ард түмнээр батлуулахаар шилжүүлнэ; ард нийтийн санал асуулгад оролцогсдын олонхын дэмжлэг авсан, эсхүл Парламентын сонгуулиар шийдвэрлэсэн нэмэлт, өөрчлөлтийг ард түмний нэрийн өмнөөс Эзэн хаан батлах бөгөөд энэхүү нэмэлт, өөрчлөлт нь Үндсэн хуулийн бүрэлдэхүүн хэсэг нь болно.” гэж заажээ.²⁵⁵

Зарим Үндсэн хууль хоёр чуулган дамжин нэмэлт, өөрчлөлт оруулах зохицуулалттай байна. Ингэхдээ хоёр чуулган хооронд сонгууль явуулах нь иргэдийн санаа бодлыг тусгаж буй нэг хэлбэр гэж үздэг байна. Тухайлбал, Норвегийн Үндсэн хуульд заасны дагуу нэг парламентын

²⁵³ Лүндээжанцан Д. Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах онол арга зүйн харьцуулалт үндэслэл, Шинэ толь, №31, 2000 он.

²⁵⁴ IDEA (2018), Constitutional beginnings: Making and amending constitutions, <https://www.idea.int/sites/default/files/publications/constitutional-beginnings-making-amending-constitutions.pdf>

²⁵⁵ Япон Улсын Үндсэн хууль, <https://www.sangiin.go.jp/eng/law/tcoj/index.htm>

бүрэн эрхийн хугацаанд Үндсэн хуулийн нэмэлт, өөрчлөлтийн төслийг боловсруулан олон нийтэд танилцуулж, парламентын сонгуулийн үр дүнд байгуулагдсан дараагийн парламентын бүрэн эрхийн хугацаанд хэлэлцэн шийдвэрлэдэг байна.²⁵⁶

Зарим орнууд Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах асуудлаар санаачилга гаргах субъектэд хязгаарлалт тавьдаг. Тухайлбал, Оросын Үндсэн хуулийн 104 дүгээр зүйлд зааснаар ОХУ-ын Үндсэн хуулийн шүүх, Дээд шүүх тодорхой асуудлаар хууль санаачлах эрхтэй боловч Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах санаачилга гаргах эрхгүй байна.²⁵⁷

Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах хязгаар: Дээр дурдсан процедурын хязгаарлалтуудаас гадна агуулгын хувьд өөрчлөлт оруулахад хязгаарлалт тогтоосон 75 Үндсэн хууль байна.²⁵⁸ Зарим орнууд Үндсэн хуулийн тодорхой бүлэг, заалтад нэмэлт, өөрчлөлт оруулахыг хориглох бөгөөд тус хязгаарлалт Үндсэн хууль өөрт нь агуулагдаж буй тохиолдолд түүнийг *eternity clause* буюу үүрдийн баталгаа гэж нэрлэж байна.²⁵⁹

Тухайлбал, Индонезийн Үндсэн хуульд²⁶⁰ төрийн байгууламж нутаг дэвсгэрийн нэгдмэл байдал болон бүгд найрамдах төрийн хэлбэрийн тухай, Франц²⁶¹ болон Италийн²⁶² Үндсэн хуульд бүгд найрамдах төрийн хэлбэрийн тухай, Германы Үндсэн хуульд²⁶³ Холбооны улс нь муж улсад хуваагдах, муж улс нь хууль тогтоох ажиллагаанд оролцох тухай, мөн тус хуулийн 1 болон 20 дугаар зүйлд заасан зарчмыг өөрчлөх, эдгээрт өөрчлөлт оруулах санал гаргахыг тус тус хориглосон байна.

Америкийн Нэгдсэн Улс (АНУ)-ын Үндсэн хуулийн 5 дугаар зүйл²⁶⁴

АНУ-ын Үндсэн хуулийн 5 дугаар зүйлд “Конгресс хоёр танхимын гишүүдийн гуравны хоёр нь зайлшгүй шаардлагатай гэж үзсэн үед энэхүү Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай санал болгох, эсхүл муж улсуудын хууль тогтоох хурлын гуравны хоёрын санаачилгаар Үндсэн хууль, түүнд оруулах нэмэлт, өөрчлөлт оруулах талаар Чуулган зарлан хуралдуулж болно. Конгресс батламжийн хоёр аргын аль хэлбэрийг нь санал болгосноос шалтгаалан, эсхүл муж улсуудын хууль тогтоох хурлын дөрөвний гурав нь, эсхүл Үндсэн хуулийн чуулганы дөрөвний гурав нь баталсны дараа тухайн нэмэлт, өөрчлөлтийг энэхүү Үндсэн хуулийн бүрэлдэхүүн хэсэг гэж үзэж хүчин төгөлдөр болгоно.

Гэхдээ 1808 он хүртэлх хугацаанд оруулсан ямар ч нэмэлт, өөрчлөлт нэгдүгээр зүйлийн есдүгээр хэсгийн нэг дэх болон дөрөв дэх заалтыг ямар нэг байдлаар хөндөж үл болох бөгөөд муж улс өөрөө зөвшөөрөлгүй бол Сенатын танхим дахь бусадтай тэнцүү тооны саналаа алдах ёсгүй.

²⁵⁶ Норвегийн Хаант Улсын Үндсэн хууль, <https://lovdata.no/dokument/NLE/lov/1814-05-17?q=grunnloven>

²⁵⁷ Оросын Холбооны Улсын Үндсэн хууль, <http://www.constitution.ru/>

²⁵⁸ Олон улсын Үндсэн хуулийн нэгдсэн сан буюу www.constituteproject.org цахим хуудас дахь эх сурвалжийг ашиглав.

²⁵⁹ Сарантуяа Ц. Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах хязгаар: онолын асуудал ба Монгол Улсын Үндсэн хуулийн эрх зүй. Хууль дээдлэх ёс. №1(51). УБ., 2015 он. 46 дахь тал

²⁶⁰ Бүгд Найрамдах Индонез Улсын Үндсэн хууль, <https://www.mkri.id/public/content/infoumum/regulation/pdf/uud45%20eng.pdf>

²⁶¹ Бүгд Найрамдах Франц Улсын Үндсэн хууль, https://www.conseil-constitutionnel.fr/sites/default/files/as/root/bank_mm/anglais/constitution_anglais_oct2009.pdf

²⁶² Бүгд Найрамдах Итали Улсын Үндсэн хууль, https://www.senato.it/documenti/repository/istituzione/costituzione_inglese.pdf

²⁶³ ХБНГУ-ын Үндсэн хуулийн 1 дүгээр зүйлд хүний эрхэм чанар салшгүй бөгөөд төрийн бүхий л эрх мэдэл түүнийг дээдлэх үүрэгтэй, хүний эрх нь хүн төрөлхтний энх тайван, шударга ёсны үндэс бөгөөд Үндсэн хуульд заасан үндсэн бүх эрх нь хууль тогтоох, гүйцэтгэх болон шүүх эрх мэдлийг хязгаарлах тухай заажээ. Үндсэн хуулийн 20 дугаар зүйлд ХБНГУ нь ардчилсан нийгмийн баримжаат төр, төрийн бүх эрх мэдэл ард түмнээс үүдэлтэй, хууль тогтоох эрх мэдэл Үндсэн хуулиар бэхжүүлсэн нийгмийн хэв журамд, гүйцэтгэх болон шүүх эрх мэдэл хууль болох эрх зүйд захирагдах болохыг заажээ.

Холбооны Бүгд Найрамдах Герман Улсын Үндсэн хууль, <https://www.btg-bestellservice.de/pdf/80201000.pdf>

²⁶⁴ Америкийн Нэгдсэн Улсын Үндсэн хууль, <https://www.archives.gov/>

Улс орнуудын хувьд Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах хязгаарыг Үндсэн хуульд өөрт нь тусгаагүй боловч уг хязгаарыг тусгай журмаар тогтоосон байдаг. 2010 онд баталсан Монгол Улсын Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах журмын тухай хууль нь үүний нэг жишээ болж байна.

Үндсэн хуулийн үндсэн бүтцийн номлол буюу *Basic structure doctrine* гэх энэхүү үзэл санаа нь Үндсэн хуульд тухайн Үндсэн хуулийн суурь болон гол шинжийг агуулсан зарчмууд туссан байдаг гэх үзэл санаа юм. 1960-70-аад онд Энэтхэгийн Дээд шүүхээс тус улсын Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтүүдтэй холбоотой маргааныг хянан шийдвэрлэхдээ тус номлолыг анх томъёолсон гэж үздэг.²⁶⁵

Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүн Д.Одбаяр Үндсэн хуулийн үндсэн бүтцийн номлолын талаар “Аль ч Үндсэн хуульд хэзээ ч өөрчилж үл болох гол гол зарчмууд байдаг гэдэг үзэл санааг Үндсэн хуулийн Үндсэн бүтцийн номлол гэдэг. Үндсэн бүтцийн номлолын хамрах хүрээ маш тодорхой бөгөөд энэ нь Үндсэн хуулийн нэмэлт, өөрчлөлтөөр хөндөж болохгүй гэж заасан Үндсэн хуулийн заалтууд юм.

...Үндсэн бүтцийн номлол нь олон улсын практикт хоёр гол арга замаар хөгжиж байгаа бөгөөд энэ нь нэгдүгээрт хууль тогтоох замаар, хоёр дахь нь Үндсэн хуулийн шинжтэй маргааныг хянан хэлэлцэх явцадаа Үндсэн хуулийн шүүх, эсхүл энэ төрлийн дагнасан шүүхгүй оронд Дээд шүүхээс жишиг тогтоосон шүүхийн шийдвэр гаргах замаар хэрэгждэг байна.” гэж бичжээ.²⁶⁶

Зарим нөхцөлд Үндсэн хуулийн нэмэлт, өөрчлөлтийг шүүхээс хянах нь аливаа нэг субъектийн түрэмгийлэл, дур зоргыг хязгаарлах ач холбогдолтой бол зарим үед Үндсэн хуулийн шинэтгэлд саад болох, олон талын зөвшилцөл, ойлголцлыг мухардуулж болзошгүй талаар Ардчилал, сонгуульд дэмжлэг үзүүлэх олон улсын хүрээлэн (International IDEA)-гээс гаргасан судалгааны тайлангуудад дурдсан байна.²⁶⁷

Үндсэн бүтцийн номлолын олон улсын практикийн хувьд үндсэн бүтцийн номлолыг Үндсэн хуулиар хуульчилсан цорын ганц улс нь Бангладеш байна. Тус улсын Үндсэн хуулийн 7В-д “Үндсэн хуулийн 142 дугаар зүйлд тусгагдсаныг үл харгалзан, Үндсэн хуулийн Оршил хэсэг, I бүлгийн бүх зүйл, II бүлгийн бүх зүйл, IXA бүлэгт заасны дагуу III бүлгийн бүх зүйл болон Үндсэн хуулийн үндсэн бүтэцтэй холбоотой аливаа зүйл (үүнд XI бүлгийн 150 дугаар зүйл орно)-д нэмэлт, өөрчлөлт оруулах, орлуулах, хүчингүй болгох болон бусад байдлаар өөрчлөхгүй.” гэж заажээ.²⁶⁸

3.2. Үндсэн хуулийн албан ёсны нэмэлт, өөрчлөлтөөс гадуурх өөрчлөлтийн талаар

Үндсэн хуулийн хяналтын тогтолцоо бүхий улс орнуудад Үндсэн хуульд тайлбар хийх замаар Үндсэн хуулийн зарим зохицуулалтын агуулга, утга, үзэл баримтлалыг өөрчилж болдог байна. Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах журам нь хатуу, чанга байхын хэрээр Үндсэн хуульд тайлбар хийх замаар өөрчлөх явдал нэмэгдэх магадлалтай гэж үзэх нь бий.²⁶⁹

Тухайлбал, өдгөө АНУ-ын Үндсэн хуульд нийт 27 нэмэлт, өөрчлөлт оруулсан ба АНУ-ын Үндсэн хуулийг хянан үзэх тухай саналыг 200 гаруй жилийн туршид Конгресст арван мянга гаруй удаа хэлэлцсэнээр дээрх нэмэлт, өөрчлөлт орсон байна. АНУ-ын Үндсэн хуульд нэмэлт,

²⁶⁵ The Basic Structure of the Indian Constitution, <https://constitutionnet.org/vl/item/basic-structure-indian-constitution>

²⁶⁶ Одбаяр Д. Үндсэн хуулийн бүтцийн номлол, Үндсэн хуулийн эрх зүйн тулгамдсан асуудал (Онол, арга зүйн хэрэгжилт). УБ., 2017. 103 дахь тал.

²⁶⁷ IDEA (2018), Constitutional beginnings: Making and amending constitutions,

<https://www.idea.int/sites/default/files/publications/constitutional-beginnings-making-amending-constitutions.pdf>

²⁶⁸ Бүгд Найрамдах Бангладеш Ард Улсын Үндсэн хууль, <http://bdlaws.minlaw.gov.bd/act-367/section-41504.html>

²⁶⁹ IDEA (2017), Constitutional Amendment Procedures, <https://www.idea.int/sites/default/files/publications/constitutional-amendment-procedures-primer.pdf>

өөрчлөлт оруулах анхны төслийг 1789 онд боловсруулж, хоёр жил гаруй Конгрессоор хэлэлцэн 1791 онд баталсан түүхтэй. Харин 27 дахь буюу анх 1789 онд санаачилсан Үндсэн хуулийн нэмэлт, өөрчлөлтийн төслийг бүтэн 203 жилийн турш хэлэлцэж 1992 оны 05 дугаар сарын 07-ны өдөр баталсан байна.

Харин АНУ-ын Дээд шүүхээс АНУ-ын Үндсэн хууль болон түүний зарим заалтад тайлбар цөөнгүй хийгдэж, ялангуяа тодорхой бус зохицуулалтын утга, агуулгыг өөрчилж ирсэн байна.²⁷⁰

Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах албан ёсны журам нь өөрчлөлт оруулахад шаардлагатай хууль зүйн процессыг тодорхойлдог бол тухайн нэмэлт, өөрчлөлтийг дэмжих, хүлээн зөвшөөрүүлэхэд шаардагдах улс төрийн процесс нь дээрхээс ялгаатай байж болох юм.²⁷¹

Тухалбал, Словакийн Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах журам нь маш хялбар бөгөөд нэг танхим бүхий парламентын тавны гурвын олонхын саналаар шийдвэрлэх зохицуулалттай. Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулахад ард нийтийн санал асуулга явуулах албан ёсны шаардлага байхгүй хэдий ч практикт Үндсэн хуульд хэд хэдэн удаа томоохон өөрчлөлтүүд оруулахаас өмнө зөвлөлдөх санал асуулга явуулж ирсэн нь өдгөө бичигдээгүй дүрэм болсон байна. Ийнхүү санал асуулга явуулахгүй байх, эсхүл үр дүнг хүлээн зөвшөөрөхгүй байх нь уг нэмэлт, өөрчлөлтийн хүлээн зөвшөөрөгдөх байдалд сөргөөр нөлөөлж болзошгүй байна.²⁷²

Үүнээс гадна сонгуулийн хууль тогтоомж, парламентын хуралдааны дэг зэрэг нь Үндсэн хуулийн бүрэлдэхүүн хэсэг болохгүй хэдий ч Үндсэн хуулийн практик, үйл ажиллагаанд нөлөөлж болох юм.

Тухайлбал, Нидерландын Үндсэн хуульд албан ёсны өөрчлөлт оруулах бус зөвхөн Парламентын дэг журамд өөрчлөлт оруулах замаар сайд нарын томилгоо (Засгийн газрыг бүрдүүлэх)-ны процесс дахь Эзэн хааны үүргийг хязгаарлаж, Парламентын үүргийг нэмэгдүүлсэн байна.²⁷³

UIH.MN
СУДАЛГААНЫ САН

²⁷⁰ Мөн тэнд.

²⁷¹ Мөн тэнд.

²⁷² Мөн тэнд.

²⁷³ Мөн тэнд.

АШИГЛАСАН ЭХ СУРВАЛЖ

Ном бүтээл:

- Амарсанаа Ж., Батсайхан О. Монгол Улсын Үндсэн хууль (1924, 1940, 1960, 1992) УБ., 2009 он.
- Батбаяр Б. “Үндсэн хуулийн нэмэлт, өөрчлөлтийн түүх ба Үндсэн хуулийн зөрчил” өгүүлэл. Эрх зүй, цуврал 45. 2019 он. №1. <https://www.academia.edu>
- Лүндээжанцан Д. Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах онол арга зүйн харьцуулалт үндэслэл, Шинэ толь, №31, 2000 он. <https://academy.edu.mn/content/003154-2/>
- Одбаяр Д. Үндсэн хуулийн бүтцийн номлол, Үндсэн хуулийн эрх зүйн тулгамдсан асуудал (Онол, арга зүйн хэрэгжилт). УБ., 2017 он.
- Сарантуяа Ц. Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах хязгаар: онолын асуудал ба Монгол Улсын Үндсэн хуулийн эрх зүй. Хууль дээдлэх ёс. №1 (51), УБ. 2015 он.
- Совд Г. “Монгол Улсад Үндсэн хуулийн цэц байгуулагдсан нь” өгүүлэл. 2019 он. (Совд Г. 2019 он)
- Товуусүрэн Ц. Үндсэн хуулиа ойлгохуй: Үндсэн хуулийн хялбаршуулсан тайлбар. Хоёр дахь хэвлэл. УБ., 2020 он.
- Чимид Б. Монгол Улсын Үндсэн хуулийн эрх зүйн хөгжлийн тулгамдсан зарим асуудал. Хууль дээдлэх ёс. Цуврал 35. 2011 он. (Чимид Б. 2011 он)
- Монгол Улсын 1992 оны Үндсэн хуулийн хэрэгжилтийн байдалд хийсэн дүн шинжилгээ. УИХ, НҮБХХ. УБ., 2016 он. <https://www.undp.org/mongolia/publications>
- Монгол Улсын Их Хурлын чуулганы хуралдааны дэгийн тухай хууль (Эх сурвалж, харьцуулсан судалгаа, 1999-2017 он). УИХ-ын Тамгын газар. УБ., 2018 он.
- Монгол Улсын Үндсэн хуулийн зарим асуудал (Хураангуй танилцуулга). Редактор: Ц.Товуусүрэн, Р.Хатанбаатар. УИХ-ын Тамгын газрын ПССХ. 2022 он.
- Монгол Улсын Үндсэн хууль (1992) ба Монгол Улсын Их цаазын төслүүдийн (1991.VI.05, X.05, XI.07) харьцуулалт. Харьцуулсан судалгаа (СТ-15/206). УИХ-ын Тамгын газрын Судалгаа, шинжилгээний хэлтэс. Судалгааны эмхэтгэл – 20 дугаар боть. 2015 он.
- УИХ-ын 2019 оны намрын ээлжит чуулганы үйл ажиллагааны танилцуулга (Албан хэрэгцээнд). УИХ-ын Тамгын газар. УБ., 2020 он.
- УИХ-ын 2022 оны ээлжит бус чуулганы үйл ажиллагааны танилцуулга (Албан хэрэгцээнд). УИХ-ын Тамгын газар. УБ., 2022 он.
- Монгол Улсын Парламент (УИХ-ын чуулганы хуралдаанд хэлсэн үгийн эмхэтгэл, 1990-2000 он). УИХ, УИХ-ын дэргэдэх Бодлогын шинжилгээний төв, НҮБХХ. УБ., 2005 он.

Эрх зүйн баримт бичиг:

- БНМАУ-ын Үндсэн хууль (1924 он). <https://legalinfo.mn/api/front/cons-detail-1924.html>
- БНМАУ-ын Үндсэн хууль (1940 он). <https://legalinfo.mn/api/front/cons-detail-1940.html>
- БНМАУ-ын Үндсэн хууль (1960 он). <https://legalinfo.mn/api/front/cons-detail-1960.html>
- Ард нийтийн санал асуулгын тухай хууль (2016 оны 02 дугаар сарын 05-ны өдрийн хуулиар хүчингүй болсонд тооцсон). <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=52>
- Ард нийтийн санал асуулгын тухай хууль (Шинэчилсэн найруулга). (2016 он). <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=11704>

УИХ-ын Тамгын газрын архивт байгаа хуулийн хувийн хэрэг:

- Ард нийтийн санал асуулгын тухай хууль (Шинэчилсэн найруулга). 2016 он. Д-8, ХН-2195.
- Зөвлөлдөх санал асуулгын тухай хууль. 2016-2017 он. Д-9, ХН-460.

- Монгол Улсын Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах журмын тухай хууль. 2010 он. **Боть-01:** Д-7, ХН-808; **Боть-02:** Д-7, ХН-809; **Боть-03:** Д-7, ХН-810; **Боть-04:** Д-7, ХН-811.
- Монгол Улсын Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах журмын тухай хуулийг дагаж мөрдөх журмын тухай хууль. 2011 он. Д-7, ХН-1316.
- Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтийн тухай хууль; Ерөнхийлөгчийн хоригийн тухай тогтоол; Үндсэн хуулийн цэцийн 03 тоот дүгнэлт. 1999-2000 он. Д-5, ХН-28.
- Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлт; “Ерөнхийлөгчийн хоригийн тухай” УИХ-ын 54 дүгээр тогтоол. 2000 он. УИХ-ын Тамгын газрын архив. Д-5, ХН-47.
- Хууль тогтоомжийн тухай хууль. 2015 он. **Боть-01:** Д-8, ХН-1415; **Боть-02:** Д-8, ХН-1416.
- Хууль тогтоомжийн тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хууль. 2017 он. Д-9, ХН-491.

Хуралдааны тэмдэглэл:

- БНМАУ-ын АИХ-ын хоёрдугаар хуралдааны тэмдэглэл. 1991.12.16. УИХ-ын Тамгын газрын архив.
- БНМАУ-ын УБХ-ын дөрөвдүгээр хуралдааны тэмдэглэл. 1991.10.10. УИХ-ын Тамгын газрын архив.
- УИХ-ын 1999 оны намрын ээлжит чуулганы нэгдсэн хуралдааны тэмдэглэл. 1999.12.24. УИХ-ын Тамгын газрын архив.
- УИХ-ын 2010 оны намрын ээлжит чуулганы нэгдсэн хуралдааны тэмдэглэл. 2010.12.02. <https://www.parliament.mn/nn/5162/>
- УИХ-ын 2019 оны намрын ээлжит чуулганы нэгдсэн хуралдааны тэмдэглэл. 2019.10.11. <https://www.parliament.mn/nn/9553/>
- УИХ-ын 1999 оны намрын ээлжит чуулганы ТББХ-ны хуралдааны тэмдэглэл. 1999.12.24. УИХ-ын Тамгын газрын архив.
- УИХ-ын 2022 оны ээлжит бус чуулганы ТББХ-ны хуралдааны тэмдэглэл. 2022.08.24, 2022.08.25. <https://www.parliament.mn>
- УИХ-ын 2022 оны ээлжит бус чуулганы нэгдсэн хуралдааны тэмдэглэл. 2022.08.24, 2022.08.25. <https://www.parliament.mn>

Гадаад хэл дээрх эх сурвалж:

- Америкийн Нэгдсэн Улсын Үндсэн хууль, <https://www.archives.gov/>
- Бүгд Найрамдах Бангладеш Ард Улсын Үндсэн хууль, <http://bdlaws.minlaw.gov.bd/act-367/section-41504.html>
- Бүгд Найрамдах Индонез Улсын Үндсэн хууль, <https://www.mkri.id/public/content/infoumum/regulation/pdf/uud45%20eng.pdf>
- Бүгд Найрамдах Итали Улсын Үндсэн хууль, https://www.senato.it/documenti/repository/istituzione/costituzione_inglese.pdf
- Бүгд Найрамдах Франц Улсын Үндсэн хууль, https://www.conseil-constitutionnel.fr/sites/default/files/as/root/bank_mm/anglais/constiution_anglais_oct2009.pdf
- Бүгд Найрамдах Энэтхэг Улсын Үндсэн хууль, <https://constitutionnet.org/vl/item/basic-structure-indian-constitution>
- Норвегийн Хаант Улсын Үндсэн хууль, <https://lovdata.no/dokument/NLE/lov/1814-05-17?q=grunnloven>
- Олон улсын Үндсэн хуулийн нэгдсэн сан, www.constituteproject.org

Хавсралт 1. Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтийн лавлагаа (1999²⁷⁴, 2000²⁷⁵, 2019²⁷⁶, 2022²⁷⁷ онуудад)

ТАЙЛБАР: -үг, өгүүлбэр шинээр нэмэгдсэнийг **тод хараар** (“**bold**”),
-үг, өгүүлбэрийг өөрчлөн найруулсныг доогуур зураасаар (“underline”),
-үг, өгүүлбэр хасагдсаныг дундуур зураасаар (“~~strikethrough~~”) тус тус тэмдэглэв.

Монгол Улсын Үндсэн хууль ²⁷⁸ (1992.01.13)	Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлт	Нэмэлт, өөрчлөлт орсон огноо
НЭГДҮГЭЭР БҮЛЭГ. Монгол Улсын бүрэн эрхт байдал		
6.2.Монгол Улсын иргэдэд өмчлүүлснээс бусад газар, түүнчлэн газрын хэвлий, түүний баялаг, ой, усны нөөц, ан амьтан төрийн өмч мөн.	6.2.Монгол Улсын иргэдэд өмчлүүлснээс <u>бусад газар, түүнчлэн газрын хэвлий, түүний баялаг, ой, усны нөөц, ан амьтан төрийн нийтийн өмч мөн.</u> <u>Байгалийн баялгийг ашиглах төрийн бодлого нь урт хугацааны хөгжлийн бодлогод тулгуурлаж, одоо ба ирээдүй үеийн иргэн бүрд эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах эрхийг нь баталгаажуулах, газрын хэвлийн баялгийн үр өгөөжийг Үндэсний баялгийн санд төвлөрүүлж тэгш, шударга хүртээхэд чиглэнэ.</u> <u>Иргэн эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах эрхийнхээ хүрээнд газрын хэвлийн баялгийг ашигласнаар байгаль орчинд үзүүлэх нөлөөллийн талаар мэдэх эрхтэй.</u> <u>Стратегийн ач холбогдол бүхий ашигт малтмалын ордыг ашиглахдаа байгалийн баялаг ард түмний мэдэлд байх зарчимд нийцүүлэн түүний үр өгөөжийн дийлэнх нь ард түмэнд ногдож байх эрх зүйн үндсийг хуулиар тогтооно.</u>	Энэ хэсгийг 2019.11.14 -ний өдөр баталсан Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтөөр найруулсан.
ХОЁРДУГААР БҮЛЭГ. Хүний эрх, эрх чөлөө		
	19 ¹ .1.Нам Үндсэн хуулийн арван зургадугаар зүйлийн 10-т заасны дагуу байгуулагдаж, улсын хэмжээний бодлого дэвшүүлж ажиллана. 19 ¹ .2.Намыг Монгол Улсын сонгуулийн эрх бүхий иргэдийн нэг хувиас доошгүй тооны иргэн эвлэлдэн нэгдэж байгуулна. 19 ¹ .3.Намын дотоод зохион байгуулалт ардчилсан зарчимд нийцсэн, хөрөнгө, орлогын эх үүсвэр, зарцуулалт нь нийтэд ил тод байна. Намын зохион байгуулалт, үйл ажиллагааны журам,	Энэ зүйлийг 2019.11.14 -ний өдөр баталсан Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтөөр нэмсэн. 19 ¹ .2 дахь хэсгийг 2028.01.01-ний өдрөөс эхлэн дагаж мөрдөнө.

²⁷⁴ Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлт “Төрийн мэдээлэл” эмхэтгэлийн 1999 оны 59 дугаарт нийтлэгдсэн.

²⁷⁵ Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлт “Төрийн мэдээлэл” эмхэтгэлийн 2000 оны 47 дугаарт нийтлэгдсэн.

²⁷⁶ Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлт “Төрийн мэдээлэл” эмхэтгэлийн 2019 оны 45 дугаарт нийтлэгдсэн.

²⁷⁷ Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулсан өөрчлөлт “Төрийн мэдээлэл” эмхэтгэлийн 2022 оны 33 дугаарт нийтлэгдсэн.

²⁷⁸ “Ардын эрх” сонин, 1992.01.14, №9 /313/. Эх сурвалж: Монгол Улсын Үндсэн хууль (1992) ба Монгол Улсын Их цаазын төслүүдийн (1991.VI.05, X.05, XI.07) харьцуулалт. Харьцуулсан судалгаа (СТ-15/206). УИХ-ын Тамгын газрын Судалгаа, шинжилгээний хэлтэс. 2015 он. Судалгааны эмхэтгэл - XX боть.

Монгол Улсын Үндсэн хууль²⁷⁸ (1992.01.13)	Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлт	Нэмэлт, өөрчлөлт орсон огноо
	санхүүжилт, төрөөс санхүүгийн дэмжлэг үзүүлэх нөхцөлийг хуулиар тогтооно.	
ГУРАВДУГААР БҮЛЭГ. Монгол Улсын төрийн байгуулал		
НЭГ. Монгол Улсын Их Хурал		
21.4.Улсын Их Хурлын сонгуулийн журмыг хуулиар тогтооно.	<u>21.4.Улсын Их Хурлын сонгуулийн журмыг хуулиар тогтооно. Улсын Их Хурлын ээлжит сонгууль явуулахын өмнөх нэг жилийн дотор Улсын Их Хурлын сонгуулийн тухай хууль батлах, түүнд нэмэлт, өөрчлөлт оруулахыг хориглоно.</u>	Энэ хэсгийг 2019.11.14 -ний өдөр баталсан Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтөөр өөрчлөн найруулсан.
22.2.Улсын Их Хурал бүрэн эрхээ хэрэгжүүлэх боломжгүй гэж нийт гишүүний гуравны хоёроос доошгүй нь үзсэнээр буюу эсхүл мөнхүү шалтгаанаар Ерөнхийлөгч Улсын Их Хурлын даргатай зөвшилцөн санал болгосноор өөрөө тарах шийдвэр гаргаж болно. Ийнхүү тарах шийдвэр гаргасан бол шинэ сонгогдсон гишүүдээ тангараг өргөтөл Улсын Их Хурал бүрэн эрхээ эдэлнэ.	22.2.Улсын Их Хурал бүрэн эрхээ хэрэгжүүлэх боломжгүй гэж нийт гишүүний гуравны хоёроос доошгүй нь үзсэнээр буюу эсхүл мөнхүү шалтгаанаар Ерөнхийлөгч Улсын Их Хурлын даргатай зөвшилцөн санал болгосноор өөрөө тарах шийдвэр гаргаж болно. Ийнхүү тарах шийдвэр гаргасан бол шинэ сонгогдсон гишүүдээ тангараг өргөтөл Улсын Их Хурал бүрэн эрхээ эдэлнэ. Үндсэн хуульд өөрөөр заагаагүй бол Монгол Улсын Ерөнхий сайдыг томилох саналыг Улсын Их Хуралд өргөн мэдүүлснээс хойш дөчин тав хоногийн дотор Улсын Их Хурал хэлэлцэн шийдвэрлэж чадаагүй бол өөрөө тарах буюу эсхүл Монгол Улсын Ерөнхийлөгч Улсын Их Хурлыг тараах тухай шийдвэр гаргана.	Энэ хэсгийг 1999.12.24 -ний өдөр баталсан Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтөөр нэмсэн бөгөөд уг нэмэлтийг <u>ҮХЦ-ийн 2000 оны 02 дугаар тогтоолоор хучингүй болгосон.</u>
22.2.Улсын Их Хурал бүрэн эрхээ хэрэгжүүлэх боломжгүй гэж нийт гишүүний гуравны хоёроос доошгүй нь үзсэнээр буюу эсхүл мөнхүү шалтгаанаар Ерөнхийлөгч Улсын Их Хурлын даргатай зөвшилцөн санал болгосноор өөрөө тарах шийдвэр гаргаж болно. Ийнхүү тарах шийдвэр гаргасан бол шинэ сонгогдсон гишүүдээ тангараг өргөтөл Улсын Их Хурал бүрэн эрхээ эдэлнэ.	22.2.Улсын Их Хурал бүрэн эрхээ хэрэгжүүлэх боломжгүй гэж нийт гишүүний гуравны хоёроос доошгүй нь үзсэнээр буюу эсхүл мөнхүү шалтгаанаар Ерөнхийлөгч Улсын Их Хурлын даргатай зөвшилцөн санал болгосноор өөрөө тарах шийдвэр гаргаж болно. Ийнхүү тарах шийдвэр гаргасан бол шинэ сонгогдсон гишүүдээ тангараг өргөтөл Улсын Их Хурал бүрэн эрхээ эдэлнэ. Үндсэн хуульд өөрөөр заагаагүй бол Монгол Улсын Ерөнхий сайдыг томилох саналыг Улсын Их Хуралд өргөн мэдүүлснээс хойш дөчин тав хоногийн дотор Улсын Их Хурал хэлэлцэн шийдвэрлэж чадаагүй бол өөрөө тарах буюу эсхүл Монгол Улсын Ерөнхийлөгч Улсын Их Хурлыг тараах тухай шийдвэр гаргана.	Мөн хэсгийг 2000.12.14 -ний өдөр баталсан Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтөөр нэмсэн.
22.2.Улсын Их Хурал бүрэн эрхээ хэрэгжүүлэх боломжгүй гэж нийт гишүүний гуравны хоёроос доошгүй нь үзэж, эсхүл мөнхүү шалтгаанаар Ерөнхийлөгч Улсын Их Хурлын даргатай зөвшилцөж санал болгосон бол Улсын Их Хурлын нийт	22.2.Улсын Их Хурал бүрэн эрхээ хэрэгжүүлэх боломжгүй гэж нийт гишүүний гуравны хоёроос доошгүй нь үзэж, эсхүл мөнхүү шалтгаанаар Ерөнхийлөгч Улсын Их Хурлын даргатай зөвшилцөж санал болгосон бол Улсын Их Хурлын нийт	Мөн хэсгийг 2019.11.14 -ний өдөр баталсан Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт,

Монгол Улсын Үндсэн хууль ²⁷⁸ (1992.01.13)	Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлт	Нэмэлт, өөрчлөлт орсон огноо
	гишүүний гуравны хоёроос доошгүйн саналаар өөрөө тарах шийдвэр гаргаж болно.	өөрчлөлтөөр өөрчлөн найруулсан.
	<p>22.3.Ерөнхийлөгч Үндсэн хуулийн гучин есдүгээр зүйлийн 2 дахь хэсэгт заасны дагуу Ерөнхий сайдыг томилох саналыг Улсын Их Хуралд анх оруулснаас хойш дөчин тав хоногийн дотор, эсхүл Үндсэн хуулийн дөчин гуравдугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт заасны дагуу Ерөнхий сайдыг огцруулснаас, түүнчлэн дөчин дөрөвдүгээр зүйлийн 2 дахь хэсэгт заасны дагуу Ерөнхий сайдыг огцорсонд тооцсоноос хойш гуч хоногийн дотор Улсын Их Хурал Ерөнхий сайдыг томилоогүй бол Ерөнхийлөгч Улсын Их Хурлыг тараах шийдвэр гаргана.</p> <p>22.4.Энэ зүйлийн 2, эсхүл 3 дахь хэсэгт заасны дагуу шийдвэр гаргаснаас хойш Улсын Их Хурал арав хоногийн дотор сонгуулийг товлон зарлаж, жар хоногийн дотор явуулна. Шинэ сонгогдсон гишүүд тангараг өргөтөл Улсын Их Хурал бүрэн эрхээ хадгална.</p>	Энэ хэсгийг 2019.11.14-ний өдөр баталсан Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтөөр нэмсэн.
24.1. Улсын Их Хурлын дарга, дэд даргыг Улсын Их Хурлын гишүүдийн дотроос нэр дэвшүүлэн саналаа нууцаар гаргаж сонгоно.	<p>24.1.Улсын Их Хурлын дарга, дэд даргыг Улсын Их Хурлын гишүүдийн дотроос нэр дэвшүүлэн саналаа илээр гаргаж сонгоно. Улсын Их Хурлын тухайн сонгуулийн дүнд бий болсон нам, эвслийн бүлэг тус бүрээс Улсын Их Хурлын дэд даргыг сонгоно.</p> <p>24.1.Улсын Их Хурлын дарга, дэд даргыг Улсын Их Хурлын гишүүдийн дотроос нэр дэвшүүлэн саналаа илээр гаргаж сонгоно.Улсын Их Хурлын тухайн сонгуулийн дүнд бий болсон нам, эвслийн бүлэг тус бүрээс Улсын Их Хурлын дэд даргыг сонгоно.</p>	<p>Энэ хэсгийг 1999.12.24-ний өдөр баталсан Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтөөр өөрчлөн найруулсан бөгөөд уг өөрчлөлтийг УХЦ-ийн 2000 оны 02 дугаар тогтоолоор хүчингүй болгосон.</p> <p>Мөн хэсгийг 2000.12.14-ний өдөр баталсан Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтөөр өөрчлөн найруулсан.</p>
<p>25.1.Улсын Их Хурал төрийн дотоод, гадаад бодлогын аль ч асуудлыг санаачлан хэлэлцэж болох бөгөөд дараах асуудлыг өөрийн онцгой бүрэн эрхэд хадгалж шийдвэрлэнэ:</p> <p>6/ Ерөнхий сайд, Засгийн газрын гишүүд, хуульд зааснаар Улсын Их Хуралд ажлаа шууд хариуцан тайлагнадаг бусад байгууллагын</p>	<p>25.1.Улсын Их Хурал төрийн дотоод, гадаад бодлогын аль ч асуудлыг санаачлан хэлэлцэж болох бөгөөд дараах асуудлыг өөрийн онцгой бүрэн эрхэд хадгалж шийдвэрлэнэ:</p> <p>6/ Ерөнхий сайд, хуульд зааснаар Улсын Их Хуралд ажлаа шууд хариуцан тайлагнадаг бусад байгууллагын бүрэлдэхүүнийг томилох, өөрчлөх, огцруулах;</p>	Энэ заалтад 2019.11.14-ний өдөр баталсан Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтөөр өөрчлөлт оруулсан.

Монгол Улсын Үндсэн хууль²⁷⁸ (1992.01.13)	Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлт	Нэмэлт, өөрчлөлт орсон огноо
бүрэлдэхүүнийг томилох, өөрчлөх, огцруулах;		
7/ төрийн санхүү, зээл, албан татвар, мөнгөний бодлого, улсын эдийн засаг, нийгмийн хөгжлийн үндсэн чиглэлийг тодорхойлж, Засгийн газрын үйл ажиллагааны хөтөлбөр, улсын төсөв, түүний гүйцэтгэлийн тайланг батлах;	<u>7/ төрийн санхүү, зээл, албан татвар, мөнгөний бодлого, улсын эдийн засаг, нийгмийн хөгжлийн бодлого, үндсэн чиглэлийг тодорхойлж, хөгжлийн болон үндэсний аюулгүй байдлын бодлогод нийцүүлэн боловсруулсан Засгийн газрын үйл ажиллагааны хөтөлбөр, улсын төсөв, түүний гүйцэтгэлийн тайланг батлах;</u> <u>Хөгжлийн бодлого, төлөвлөлт тогтвортой байна.</u> <u>Улсын төсвийг хэлэлцэн батлахдаа төсвийн орлого, зарлагын бүтцийг өөрчилж болно. Ингэхдээ Засгийн газрын өргөн мэдүүлсэн төсвийн зарлагын болон алдагдлын хэмжээг нэмэгдүүлж үл болно.</u> <u>Төрийн санхүү, төсвийн хяналтыг хараат бусаар хэрэгжүүлэх байгууллагын бүрэн эрх, зохион байгуулалт, үйл ажиллагааны журмыг хуулиар тогтооно;</u>	Энэ заалтад 2019.11.14 -ний өдөр баталсан Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтөөр өөрчлөлт оруулсан.
16/ ард нийтийн санал асуулга явуулах. Сонгуулийн эрх бүхий иргэдийн олонхи нь оролцсон ард нийтийн санал асуулгыг хүчинтэйд тооцож, олонхийн санал авсан асуудлыг шийдвэрлэгдсэн гэж үзнэ;	16/ ард нийтийн санал асуулга явуулах. Монгол Улс өөрийн тусгаар тогтнол, нутаг дэвсгэрийн бүрэн бүтэн байдлыг үгүйсгэх аливаа оролдлогыг үл зөвшөөрөх бөгөөд мөнхүү зорилгоор ард нийтийн санал асуулга явуулахыг хориглоно; Сонгуулийн эрх бүхий иргэдийн олонхи нь оролцсон ард нийтийн санал асуулгыг хүчинтэйд тооцож, олонхийн санал авсан асуудлыг шийдвэрлэгдсэн гэж үзнэ;	Энэ заалтад 2019.11.14 -ний өдөр баталсан Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтөөр 2 дахь өгүүлбэр нэмсэн.
26.1.Ерөнхийлөгч, Улсын Их Хурлын гишүүн, Засгийн газар хууль санаачлах эрх эдэлнэ.	<u>26.1.Ерөнхийлөгч, Улсын Их Хурлын гишүүн, Засгийн газар хууль санаачлах эрх эдлэх бөгөөд энэхүү эрхийн хүрээ, хязгаарыг хуулиар тогтооно.</u>	Энэ заалтад 2019.11.14 -ний өдөр баталсан Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтөөр өөрчлөлт оруулсан.
27.2.Улсын Их Хурлын ээлжит чуулган хагас жил тутам нэг удаа далан таваас доошгүй ажлын өдөр чуулна.	<u>27.2.Улсын Их Хурлын ээлжит чуулган хагас жил тутам нэг удаа тавиас доошгүй ажлын өдөр чуулна.</u>	Энэ хэсгийг 1999.12.24 -ний өдөр баталсан Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтөөр өөрчлөн найруулсан бөгөөд уг өөрчлөлтийг <u>ҮХЦ-ийн 2000 оны 02 дугаар тогтоолоор хүчингүй болгосон.</u>
	<u>27.2.Улсын Их Хурлын ээлжит чуулган хагас жил тутам нэг удаа тавиас доошгүй ажлын өдөр чуулна.</u>	Мөн хэсгийг 2000.12.14 -ний өдөр баталсан Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтөөр өөрчлөн найруулсан.

Монгол Улсын Үндсэн хууль ²⁷⁸ (1992.01.13)	Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлт	Нэмэлт, өөрчлөлт орсон огноо
	27.2.Улсын Их Хурлын ээлжит чуулган хагас жил тутам нэг удаа <u>далан таваас доошгүй ажлын өдөр</u> чуулна.	Мөн хэсэгт 2019.11.14 -ний өдөр баталсан Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтөөр өөрчлөлт оруулсан.
27.6.Үндсэн хууль, бусад хуульд өөрөөр заагаагүй бол Улсын Их Хурлын нийт гишүүний <u>дийлэнх</u> олонхи нь хүрэлцэн ирснээр чуулганыг хүчинтэйд үзэж, чуулганд оролцсон нийт гишүүдийн олонхийн саналаар асуудлыг шийдвэрлэнэ.	27.6.Улсын Их Хурлын чуулганы болон Байнгын хорооны хуралдааныг гишүүдийн олонхи нь хүрэлцэн ирснээр хүчинтэйд үзэж, хуралдаанд оролцсон гишүүдийн олонхийн саналаар асуудлыг шийдвэрлэнэ. Ерөнхий сайд, Засгийн газрын гишүүнийг томилох тухай асуудал, түүнчлэн хуульд өөрөөр заагаагүй бол бусад асуудлыг саналаа илээр гаргаж шийдвэрлэнэ.	Энэ хэсгийг 1999.12.24 -ний өдөр баталсан Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтөөр өөрчлөн найруулсан бөгөөд уг өөрчлөлтийг <u>ҮХЦ-ийн 2000 оны 02 дугаар тогтоолоор</u> хүчингүй болгосон.
	27.6.Улсын Их Хурлын чуулганы болон Байнгын хорооны хуралдааныг гишүүдийн олонхи нь хүрэлцэн ирснээр хүчинтэйд үзэж, хуралдаанд оролцсон гишүүдийн олонхийн саналаар асуудлыг шийдвэрлэнэ. Ерөнхий сайд, Засгийн газрын гишүүнийг томилох тухай асуудал, түүнчлэн хуульд өөрөөр заагаагүй бол бусад асуудлыг саналаа илээр гаргаж шийдвэрлэнэ.	Мөн хэсгийг 2000.12.14 -ний өдөр баталсан Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтөөр өөрчлөн найруулсан.
	27.6.Улсын Их Хурлын чуулганы нэгдсэн болон Байнгын хорооны хуралдааныг гишүүдийн олонхи нь хүрэлцэн ирснээр хүчинтэйд үзэж, Үндсэн хуульд өөрөөр заагаагүй бол хуралдаанд оролцсон гишүүдийн олонхийн саналаар асуудлыг шийдвэрлэнэ. Үндсэн хуульд өөрөөр заагаагүй бол Улсын Их Хурлын нийт гишүүний олонхийн саналаар хуулийг эцэслэн батална.	Мөн хэсэгт 2019.11.14 -ний өдөр баталсан Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтөөр өөрчлөлт оруулсан.
	27.7.Улсын Их Хурлын гишүүд саналаа илээр гаргаж асуудлыг шийдвэрлэнэ. Үндсэн хууль, бусад хуульд заасан, эсхүл хуралдаанд оролцсон гишүүдийн олонхи дэмжсэн бол нууц санал хураалт явуулна.	Энэ хэсгийг 2019.11.14 -ний өдөр баталсан Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтөөр нэмсэн.
28.2.Байнгын хорооны бүрэн эрх, зохион байгуулалт, үйл ажиллагааны журмыг Улсын Их Хурал тогтооно.	28.2.Хуулийн биелэлтийг хангахтай холбоотой нийтийн ашиг сонирхлыг хөндсөн тодорхой асуудлаар Улсын Их Хурлын нийт гишүүний дөрөвний нэгээс доошгүй нь хянан шалгах түр хороо байгуулах санал тавибал Улсын Их Хурал цөөнхийн төлөөллийг оролцуулан уг хороог байгуулна. Байнгын болон бусад хорооны бүрэн эрх, зохион байгуулалт, үйл ажиллагааны журмыг хуулиар тогтооно.	Энэ хэсгийг 2019.11.14 -ний өдөр баталсан Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтөөр өөрчлөн найруулсан.
29.1.Улсын Их Хурлын гишүүн бүрэн эрхийнхээ хугацаанд улсын төсвөөс цалин авна.	29.1.Улсын Их Хурлын гишүүн бүрэн эрхийнхээ хугацаанд улсын төсвөөс цалин авна. Улсын Их Хурлын гишүүн нь Ерөнхий	Энэ хэсгийг 1999.12.24 -ний өдөр баталсан Монгол Улсын Үндсэн хуульд

Монгол Улсын Үндсэн хууль²⁷⁸ (1992.01.13)	Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлт	Нэмэлт, өөрчлөлт орсон огноо
Улсын Их Хурлын гишүүн нь хуулиар тогтоосон үүрэгт нь үл хамаарах бусад ажил, албан тушаал хавсарч болохгүй.	<u>сайд, Засгийн газрын гишүүнээс бусад, хуулиар тогтоосон үүрэгт нь үл хамаарах ажил, албан тушаал хавсарч болохгүй.</u>	оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтөөр өөрчлөн найруулсан бөгөөд уг өөрчлөлтийг <u>ҮХЦ-ийн 2000 оны 02 дугаар тогтоолоор хучингүй болгосон.</u>
	<u>29.1.Улсын Их Хурлын гишүүн бүрэн эрхийнхээ хугацаанд улсын төсвөөс цалин авна. Улсын Их Хурлын гишүүн нь Ерөнхий сайд, Засгийн газрын гишүүнээс бусад, хуулиар тогтоосон үүрэгт нь үл хамаарах ажил, албан тушаал хавсарч болохгүй.</u>	Мөн хэсгийг 2000.12.14 -ний өдөр баталсан Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтөөр өөрчлөн найруулсан.
29.3.Улсын Их Хурлын гишүүн гэмт хэрэгт холбогдсон тухай асуудлыг Улсын Их Хурлын чуулганаар хэлэлцэж, бүрэн эрхийг нь түдгэлзүүлэх эсэхийг шийдвэрлэнэ. Уул гишүүн гэмт хэрэг үйлдсэн гэж шүүх тогтоовол Улсын Их Хурал түүнийг гишүүнээс нь эгүүлэн татна.	29.3.Улсын Их Хурлын гишүүн бүрэн эрхээ хэрэгжүүлэхдээ өргөсөн тангаргаасаа няцаж Үндсэн хууль зөрчсөн бол түүнийг Улсын Их Хурлын гишүүнээс эгүүлэн татах үндэслэл болно. Улсын Их Хурлын гишүүн гэмт хэрэгт холбогдсон тухай асуудлыг Улсын Их Хурлын чуулганаар хэлэлцэж, бүрэн эрхийг нь түдгэлзүүлэх эсэхийг шийдвэрлэнэ. Уул гишүүн гэмт хэрэг үйлдсэн гэж шүүх тогтоовол Улсын Их Хурал түүнийг гишүүнээс нь эгүүлэн татна.	Энэ хэсэгт 2019.11.14 -ний өдөр баталсан Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтөөр 1 дэх өгүүлбэр нэмсэн.
ХОЁР. Монгол Улсын Ерөнхийлөгч		
30.2.Ерөнхийлөгчөөр 45 нас хүрсэн, сүүлийн таваас доошгүй жил эх орондоо байнга оршин суусан, Монгол Улсын уугуул иргэнийг зургаан жилийн хугацаагаар зөвхөн нэг удаа сонгоно.	<u>30.2.Ерөнхийлөгчөөр тавин нас хүрсэн, сүүлийн таваас доошгүй жил эх орондоо байнга оршин суусан, Монгол Улсын уугуул иргэнийг зургаан жилийн хугацаагаар зөвхөн нэг удаа сонгоно.</u>	Энэ хэсгийг 2019.11.14 -ний өдөр баталсан Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтөөр өөрчлөн найруулсан.
31.7.Ерөнхийлөгчийг зөвхөн нэг удаа улируулан сонгож болно.	<u>31.7. Ерөнхийлөгчийг зөвхөн нэг удаа улируулан сонгож болно.</u>	Энэ хэсгийг 2019.11.14 -ний өдөр баталсан Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтөөр хучингүй болсонд тооцсон.
33.1.Ерөнхийлөгч дараах үндсэн бүрэн эрхийг хэрэгжүүлнэ: 2/ Улсын Их Хуралд олонхи суудал авсан намтай, аль ч нам олонхийн суудал аваагүй бол Улсын Их Хуралд суудал авсан намуудтай зөвшилцөн нэр дэвшүүлсэн хүнийг Ерөнхий сайдаар томилох санал, түүнчлэн Засгийн	33.1.Ерөнхийлөгч дараах үндсэн бүрэн эрхийг хэрэгжүүлнэ: <u>2/ Улсын Их Хуралд олонхи суудал авсан нам, эвслээс нэр дэвшүүлсэн хүнийг; аль ч нам, эвсэл олонхийн суудал аваагүй бол хамгийн олон суудал авсан нам, эвсэл бусад нам, эвсэлтэй зөвшилцөн нэр дэвшүүлсэн хүнийг; хэрэв хамгийн олон суудал авсан нам, эвсэл бусад нам, эвсэлтэй зөвшилцөж Ерөнхий сайдад нэр дэвшүүлж чадаагүй бол Улсын Их Хуралд суудал авсан нам, эвсэл зөвшилцөн олонхиороо нэр дэвшүүлсэн хүнийг</u>	Энэ хэсгийг 1999.12.24 -ний өдөр баталсан Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтөөр өөрчлөн найруулсан бөгөөд уг өөрчлөлтийг <u>ҮХЦ-ийн 2000 оны 02 дугаар тогтоолоор хучингүй болгосон.</u>

Монгол Улсын Үндсэн хууль²⁷⁸ (1992.01.13)	Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлт	Нэмэлт, өөрчлөлт орсон огноо
газрыг огцруулах саналыг Улсын Их Хуралд оруулах;	<p><u>Ерөнхий сайдаар томилох саналыг тав хоногийн дотор Улсын Их Хуралд оруулах;</u></p> <p>33.1.Ерөнхийлөгч дараах үндсэн бүрэн эрхийг хэрэгжүүлнэ: <u>2/ Улсын Их Хуралд олонхи суудал авсан нам, эвслээс нэр дэвшүүлсэн хүнийг; аль ч нам, эвсэл олонхийн суудал аваагүй бол хамгийн олон суудал авсан нам, эвсэл бусад нам, эвсэлтэй зөвшилцөн нэр дэвшүүлсэн хүнийг; хэрэв хамгийн олон суудал авсан нам, эвсэл бусад нам, эвсэлтэй зөвшилцөж Ерөнхий сайдад нэр дэвшүүлж чадаагүй бол Улсын Их Хуралд суудал авсан нам, эвсэл зөвшилцөн олонхиороо нэр дэвшүүлсэн хүнийг Ерөнхий сайдаар томилох саналыг тав хоногийн дотор Улсын Их Хуралд оруулах;</u></p> <p>33.1.Ерөнхийлөгч дараах үндсэн бүрэн эрхийг хэрэгжүүлнэ: <u>2/ Улсын Их Хуралд олонхи суудал авсан нам, эвслээс нэр дэвшүүлсэн хүнийг; аль ч нам, эвсэл олонхийн суудал аваагүй бол хамгийн олон суудал авсан нам, эвсэл бусад нам, эвсэлтэй зөвшилцөн нэр дэвшүүлсэн хүнийг; хэрэв хамгийн олон суудал авсан нам, эвсэл бусад нам, эвсэлтэй зөвшилцөж Ерөнхий сайдад нэр дэвшүүлж чадаагүй бол Улсын Их Хуралд суудал авсан нам, эвсэл зөвшилцөн олонхиороо нэр дэвшүүлсэн хүнийг Ерөнхий сайдаар томилох саналыг тав хоногийн дотор Улсын Их Хуралд оруулах;</u></p>	<p>Мөн хэсгийг 2000.12.14-ний өдөр баталсан Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтөөр өөрчлөн найруулсан.</p> <p>Энэ хэсэгт 2019.11.14-ний өдөр баталсан Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтөөр хүчингүй болсонд тооцсон.</p>
33.4.Ерөнхийлөгчид тодорхой бүрэн эрхийг зөвхөн хуулиар олгож болно.	33.4.Ерөнхийлөгчид тодорхой бүрэн эрхийг <u>зөвхөн энэ зүйлд заасан хүрээнд хуулиар олгож болно.</u>	Энэ хэсгийг 2019.11.14 -ний өдөр баталсан Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтөөр өөрчлөн найруулсан.
ГУРАВ. Монгол Улсын Засгийн газар		
39.1.Засгийн газар Ерөнхий сайд, гишүүдээс бүрдэнэ.	<p>39.1.Засгийн газар Ерөнхий сайд, <u>гишүүдээс бүрдэнэ. Ерөнхий сайд болон Засгийн газрын дөрвөөс илүүгүй гишүүн Улсын Их Хурлын гишүүний албан тушаалыг хавсарч болно.</u></p> <p>39.1.Засгийн газар Ерөнхий сайд, гишүүдээс бүрдэнэ. Ерөнхий сайд болон <u>Засгийн газрын дөрвөөс илүүгүй гишүүн Улсын Их Хурлын гишүүний албан тушаалыг хавсарч болно.</u></p>	<p>Энэ хэсгийг 2019.11.14-ний өдөр баталсан Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтөөр өөрчлөн найруулсан.</p> <p>Энэ хэсгийн 2 дахь өгүүлбэрийг 2022.08.25-ны өдөр баталсан Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулсан өөрчлөлтөөр 2022.08.25-ны өдрөөс эхлэн хүчингүй болсонд тооцсон.</p>

Монгол Улсын Үндсэн хууль²⁷⁸ (1992.01.13)	Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлт	Нэмэлт, өөрчлөлт орсон огноо
39.2.Монгол Улсын Ерөнхий сайд Засгийн газрын бүтэц, бүрэлдэхүүн, түүнд өөрчлөлт оруулах саналаа Ерөнхийлөгчтэй зөвшилцөн Улсын Их Хуралд өргөн мэдүүлнэ.	39.2.Монгол Улсын Ерөнхий сайд Засгийн газрын бүтэц, бүрэлдэхүүн, түүнд өөрчлөлт оруулах саналаа Ерөнхийлөгчтэй зөвшилцөн Улсын Их Хуралд өргөн мэдүүлнэ. Ерөнхий сайд уул асуудлыг Ерөнхийлөгчтэй долоо хоногийн дотор зөвшилцөж чадаагүй бол Улсын Их Хуралд өөрөө өргөн мэдүүлнэ.	Энэ хэсгийг 1999.12.24 -ний өдөр баталсан Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтөөр нэмсэн бөгөөд уг нэмэлтийг <u>ҮХЦ-ийн 2000 оны 02 дугаар тогтоолоор хучингүй болгосон.</u>
	39.2.Монгол Улсын Ерөнхий сайд Засгийн газрын бүтэц, бүрэлдэхүүн, түүнд өөрчлөлт оруулах саналаа Ерөнхийлөгчтэй зөвшилцөн Улсын Их Хуралд өргөн мэдүүлнэ. Ерөнхий сайд уул асуудлыг Ерөнхийлөгчтэй долоо хоногийн дотор зөвшилцөж чадаагүй бол Улсын Их Хуралд өөрөө өргөн мэдүүлнэ.	Мөн хэсгийг 2000.12.14 -ний өдөр баталсан Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтөөр нэмсэн.
	<u>39.2.Улсын Их Хуралд олонхи суудал авсан нам, эвслээс нэр дэвшүүлсэн хүнийг; аль ч нам, эвсэл олонхийн суудал аваагүй бол хамгийн олон суудал авсан нам, эвсэл бусад нам, эвсэлтэй зөвшилцөн олонхийг бүрдүүлж нэр дэвшүүлсэн хүнийг; бусад тохиолдолд Улсын Их Хуралд суудал авсан нам, эвсэл зөвшилцөн олонхийг бүрдүүлж нэр дэвшүүлсэн хүнийг Ерөнхий сайдаар томилох саналыг Ерөнхийлөгч тав хоногийн дотор Улсын Их Хуралд оруулна.</u>	Энэ хэсгийг 2019.11.14 -ний өдөр баталсан Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтөөр өөрчлөн найруулсан.
39.3.Засгийн газрын гишүүдийг Ерөнхий сайдын өргөн мэдүүлснээр Улсын Их Хурал хүн бүрээр хэлэлцэж томилно.	39.3.Монгол Улсын Ерөнхий сайд Засгийн газрын бүтэц, бүрэлдэхүүн, түүнд өөрчлөлт оруулах тухай хуулийн төслийг Ерөнхийлөгчтэй зөвшилцөн Улсын Их Хуралд өргөн мэдүүлнэ. Ерөнхий сайд энэ асуудлыг Ерөнхийлөгчтэй долоо хоногийн дотор зөвшилцөж чадаагүй бол Улсын Их Хуралд өөрөө өргөн мэдүүлнэ. 39.4.Засгийн газрын гишүүнийг Улсын Их Хурал, Ерөнхийлөгчид танилцуулснаар Ерөнхий сайд томилж, чөлөөлж, огцруулна. Засгийн газрын гишүүн Улсын Их Хуралд тангараг өргөнө.	Энэ хэсгийг 2019.11.14 -ний өдөр баталсан Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтөөр өөрчлөн найруулсан.
43.1.Засгийн газар бүрэн эрхээ хэрэгжүүлэх боломжгүй гэж үзвэл хугацаа дуусахаас өмнө огцрох тухайгаа Ерөнхий сайд Улсын Их Хуралд өргөн мэдүүлж болно. 43.2.Ерөнхий сайд, эсхүл Засгийн газрын гишүүдийн тэн хагас нь нэгэн зэрэг огцорвол Засгийн газар бүрэлдэхүүнээрээ огцорно.	43.1.Улсын Их Хурлын гишүүдийн дөрөвний нэгээс доошгүй нь Ерөнхий сайдыг огцруулах саналыг албан ёсоор тавибал Улсын Их Хурал гурав хоногийн дараа хэлэлцэж эхлэн арав хоногийн дотор шийдвэрлэнэ. Улсын Их Хурлын нийт гишүүний олонхи уг саналыг дэмжсэн бол Ерөнхий сайдыг огцруулах тухай Улсын Их Хурлын тогтоол баталсанд тооцож, шинэ Ерөнхий сайдыг гуч хоногийн дотор томилно.	Энэ зүйлийг 2019.11.14 -ний өдөр баталсан Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтөөр өөрчлөн найруулсан.

Монгол Улсын Үндсэн хууль ²⁷⁸ (1992.01.13)	Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлт	Нэмэлт, өөрчлөлт орсон огноо
	43.2.Ерөнхий сайд огцорвол Засгийн газар бүрэлдэхүүнээрээ огцорно.	
44.Өөрт нь итгэл хүлээлгэж байгаа эсэхийг илэрхийлж өгөхийг хүсч Засгийн газар тогтоолын төсөл оруулбал Улсын Их Хурал уул асуудлыг дөчин гуравдугаар зүйлийн 3 дахь хэсэгт заасан журмаар шийдвэрлэнэ.	44.1.Ерөнхий сайд улсын төсвийн болон бодлогын тодорхой асуудлаар өөрт нь итгэл хүлээлгэх тогтоолын төслийг оруулбал Улсын Их Хурал гурав хоногийн дараа хэлэлцэж эхлэн арав хоногийн дотор Улсын Их Хурлын нийт гишүүний олонхийн саналаар шийдвэрлэнэ. 45.2.Улсын Их Хурал тогтоолыг баталсан бол Ерөнхий сайдад итгэл үзүүлж, тухайн асуудлыг дэмжсэнд тооцно. Тогтоолыг батлаагүй бол Ерөнхий сайдыг огцорсонд тооцож, шинэ Ерөнхий сайдыг гуч хоногийн дотор томилно.	Энэ зүйлийг 2019.11.14-ний өдөр баталсан Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтөөр найруулсан.
ДӨРӨВ. Шүүх эрх мэдэл		
48.1.Шүүхийн үндсэн тогтолцоо Улсын дээд шүүх, аймаг, нийслэлийн шүүх, сум буюу сум дундын, дүүргийн шүүхээс бүрдэх бөгөөд эрүү, иргэн, захиргааны зэрэг шүүн таслах ажлын төрлөөр дагнан байгуулж болно. Дагнасан шүүхийн үйл ажиллагаа, шийдвэр нь Улсын дээд шүүхийн хяналтаас гадуур байж үл болно.	48.1.Шүүхийн үндсэн тогтолцоо Улсын дээд шүүх, аймаг, нийслэлийн шүүх, сум буюу сум дундын, дүүргийн шүүхээс бүрдэх бөгөөд шүүхийг тойргийн зарчмаар байгуулж болно. Шүүхийг эрүү, иргэн, захиргааны зэрэг шүүн таслах ажлын төрлөөр дагнан байгуулж болно. Дагнасан шүүхийн үйл ажиллагаа, шийдвэр нь Улсын дээд шүүхийн хяналтаас гадуур байж үл болно.	Энэ хэсгийг 2019.11.14-ний өдөр баталсан Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтөөр найруулсан.
49.5.Шүүхийн ерөнхий зөвлөлийн зохион байгуулалт, үйл ажиллагааны журмыг хуулиар тогтооно.	49.5.Шүүхийн ерөнхий зөвлөлийн гишүүдийн тавыг шүүгчид дотроосоо сонгож, бусад таван гишүүнийг нээлттэйгээр нэр дэвшүүлж томилно. Тэдгээр нь дөрвөн жилийн хугацаагаар зөвхөн нэг удаа ажиллах бөгөөд Зөвлөлийн даргыг гишүүд дотроосоо сонгоно. Шүүгчийн хараат бус байдлыг хангахтай холбоотой Зөвлөлийн үйл ажиллагааны тайланг Улсын дээд шүүхэд танилцуулна. Зөвлөлийн зохион байгуулалт, үйл ажиллагааны журам, бүрэлдэхүүнд тавих шаардлага, томилох журмыг хуулиар тогтооно.	Энэ хэсгийг 2019.11.14-ний өдөр баталсан Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтөөр найруулсан.
	49.6.Хуульд заасан үндэслэл, журмын дагуу шүүгчийг албан тушаалаас нь түдгэлзүүлэх, огцруулах болон сахилгын бусад шийтгэл ногдуулах чиг үүрэг бүхий Шүүхийн сахилгын хороо ажиллах бөгөөд түүний бүрэн эрх, зохион байгуулалт, үйл ажиллагааны	Энэ хэсгийг 2019.11.14-ний өдөр баталсан Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтөөр нэмсэн.

Монгол Улсын Үндсэн хууль²⁷⁸ (1992.01.13)	Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлт	Нэмэлт, өөрчлөлт орсон огноо
	журам, бүрэлдэхүүнд тавих шаардлага, томилох журмыг хуулиар тогтооно.	
ДӨРӨВДҮГЭЭР БҮЛЭГ. Монгол Улсын засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж, түүний удирдлага		
57.2.Засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж дэх хот, тосгоны эрх зүйн үндсийг хуулиар тогтооно.	57.2.Засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж дэх улсын болон орон нутгийн зэрэглэлтэй хотын, түүнчлэн тосгоны өөрийн удирдлага, зохион байгуулалтын эрх зүйн үндсийг хуулиар тогтооно. <u>Хот, тосгонд засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж, түүний удирдлагын зарим чиг үүргийг шилжүүлэх асуудлыг Засгийн газрын өргөн мэдүүлснээр Улсын Их Хурал шийдвэрлэнэ.</u>	Энэ хэсгийг 2019.11.14 -ний өдөр баталсан Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтөөр найруулсан.
57.3.Засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгжийг өөрчлөх асуудлыг эдийн засгийн бүтэц, хүн амын байршлыг харгалзан, тухайн нутгийн иргэдийн саналыг үндэслэн Засгийн газрын өргөн мэдүүлснээр Улсын Их Хурал шийдвэрлэнэ.	57.3.Засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгжийг өөрчлөх асуудлыг эдийн засгийн бүтэц, хүн амын байршлыг харгалзан, тухайн нутгийн иргэдийн саналыг үндэслэн Засгийн газрын өргөн мэдүүлснээр Улсын Их Хурал шийдвэрлэнэ.	Энэ хэсгийг 2019.11.14 -ний өдөр баталсан Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтөөр найруулсан.
59.2.Нутгийн өөрөө удирдах байгууллага бол аймаг, нийслэл, сум, дүүрэгт тухайн нутаг дэвсгэрийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурал, баг, хороонд иргэдийн Нийтийн Хурал, тухайн Хурлын хуралдааны чөлөө цагт түүний Тэргүүлэгчид мөн.	59.2.Нутгийн өөрөө удирдах байгууллага нь аймаг, нийслэл, сум, дүүрэгт тухайн нутаг дэвсгэрийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурал, баг, хороонд иргэдийн Нийтийн Хурал байна. <u>Аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурал хуулиар тогтоосон хязгаарын хүрээнд өмчийн удирдлагыг хэрэгжүүлэх, татварын хувь хэмжээг тогтоох эрхтэй.</u> <u>Нутгийн өөрөө удирдах байгууллагын чиг үүрэг, төсвийн харилцааны үндсийг тухайн нутаг дэвсгэрийн эдийн засаг, нийгмийн амьдралын тодорхой онцлогт нийцүүлэн хуулиар тогтоож болно.</u>	Энэ хэсгийг 2019.11.14 -ний өдөр баталсан Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтөөр найруулсан.

Хавсралт 2. Монгол Улсын Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах журмын тухай хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтийн лавлагаа

(Эх сурвалж: хуулийн хувийн хэргийн материалд үндэслэн боловсруулав.)

№	Огноо	Журмын тухай хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлт орсон заалт	Нэмэлт, өөрчлөлт орсон, эсхүл хүчингүй болсон шалтгаан	Тайлбар
1	2	3	4	5
1	2015.05.29	Хуулийн 16 дугаар зүйлийн 16.4 дэх хэсгийн "Төрийн мэдээлэл" эмхэтгэлд" гэснийг "Хууль тогтоомжийн эмхэтгэл"-д" гэж өөрчилсөн.	Хууль тогтоомжийн тухай хууль (шинэчилсэн найруулга)-ийг дагаж өөрчлөлт орсон.	2001 онд батлагдаж байсан Хууль, Улсын Их Хурлын бусад шийдвэрийн төсөл боловсруулах, өргөн мэдүүлэх журмын тухай хуулийг Хууль тогтоомжийн тухай хууль нэртэйгээр шинэчлэн найруулсан. Шинэчилсэн найруулгын 43-т "Төрийн мэдээлэл" эмхэтгэлийн нэрийг "Хууль тогтоомжийн эмхэтгэл" гэж өөрчилсөн.
2	2016.02.05	Хуулийн 17.12 дахь хэсгийн "25 дугаар зүйл, 26 дугаар зүйлийн 3, 6 дахь хэсэгт заасныг" гэснийг "21 дүгээр зүйлд заасныг" гэж өөрчилсөн. (Жич: Одоо хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж байгаа хуулийн 17.13 дахь заалт)	Ард нийтийн санал асуулгын тухай хууль (шинэчилсэн найруулга)-ийг дагаж өөрчлөлт орсон.	1995 онд батлагдаж байсан Ард нийтийн санал асуулгын тухай хуулийг шинэчлэн найруулсан. Шинэчилсэн найруулгын 25-д заасан "Санал авах хэсэгт санал авалтыг хүчингүй болсонд тооцох, дахин санал авах" ²⁷⁹ , 26.3, 26.6-д заасан "Санал асуулгын талаар Сонгуулийн ерөнхий хорооны гаргасан шийдвэр Үндсэн хууль зөрчсөн гэж Үндсэн хуулийн цэц үзсэн бол санал асуулгыг дахин явуулна" гэсэн зохицуулалтуудыг шинэчилсэн найруулгын "Санал хураалтыг хүчингүйд тооцох, дахин санал хураах" ²⁸⁰ гэсэн 21 дүгээр зүйлд тусган өөрчилсөн.
3	2017.02.09	5.3.3.Үндсэн хуулийн Тавдугаар зүйлийн 4 дэх хэсэг, Хорьдугаар зүйл, Гучдугаар зүйлийн 1 дэх хэсэг, Дөчин нэгдүгээр зүйлийн 1 дэх хэсэгт нэмэлт, өөрчлөлт оруулах асуудлаар зөвлөлдөх санал асуулгыг явуулах; 5.3.4.Зөвлөлдөх санал асуулгын тухай хуулийн 6.1.1-д заасны дагуу явуулсан санал асуулгын дүнгээр энэ хуулийн 5.3.3-т заасан асуудлаар Монгол Улсын Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулахыг дэмжсэн бол Улсын Их Хурал заавал	Зөвлөлдөх санал асуулгын тухай (анхдагч) хуулийг дагаж нэмэлт, өөрчлөлт орсон.	Зөвлөлдөх санал асуулгын тухай хуулийн 6.1.1-д зааснаар "Монгол Улсын Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах журмын тухай хуулийн 5.3.3-т заасан асуудлыг Улсын Их Хурал хэлэлцэн шийдвэрлэх үндэслэл, шаардлагыг тодорхойлох" гэж заасныг Журмын тухай хуульд нэмж оруулсан.

²⁷⁹ Ард нийтийн санал асуулгын тухай хууль (2016 оны 02 дугаар сарын 05-ны өдрийн хуулиар хүчингүй болсонд тооцсон). <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawid=52>

²⁸⁰ Ард нийтийн санал асуулгын тухай хууль (Шинэчилсэн найруулга). <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawid=11704>

1	2	3	4	5
		<p>авч хэлэлцэх бөгөөд шаардлагатай бол Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулах нэмэлт, өөрчлөлтийн хуулийн төсөл боловсруулах ажлын хэсэг байгуулах.</p> <p>Хуулийн 5 дугаар зүйлийн 5.2.2 дахь заалтын "Тавдугаар зүйлийн 1-4 дэх хэсэг" гэснийг "Тавдугаар зүйлийн 1-3 дахь хэсэг" гэж, "Дөчин нэг" гэснийг "Дөчин нэгдүгээр зүйлийн 2 дахь хэсэг" гэж тус тус өөрчилсөн.</p> <p>Хуулийн 5 дугаар зүйлийн 5.2.2 дахь заалтын "Хорьдугаар зүйл", "Гучдугаар зүйлийн 1 дэх хэсэг," гэснийг тус тус хассан.</p>		<p>Хуулийн 5 дугаар зүйлийн 5.2.2 дахь заалтын "Тавдугаар зүйлийн 1-4 дэх хэсэг" гэснийг "Тавдугаар зүйлийн 1-3 дахь хэсэг" гэж өөрчилсөн. Энэ нь Үндсэн хуулийн 5.4-т "Төр нь үндэсний эдийн засгийн аюулгүй байдал, аж ахуйн бүх хэвшлийн болон хүн амын нийгмийн хөгжлийг хангах зорилгод нийцүүлэн эдийн засгийг зохицуулна." гэж заасныг хассан.</p> <p>Хуулийн 5 дугаар зүйлийн 5.2.2 дахь заалтын "Дөчин нэг" гэснийг "Дөчин нэгдүгээр зүйлийн 2 дахь хэсэг" гэж өөрчилсөн. Энэ нь Үндсэн хуулийн 41 дүгээр зүйлийн "1.Ерөнхий сайд Засгийн газрыг удирдаж, төрийн хууль биелүүлэх ажлыг Улсын Их Хурлын өмнө хариуцна.</p> <p>2.Засгийн газар үйл ажиллагаагаа Улсын Их Хуралд тайлагнана." гэж заасны 41.1 дэх хэсгийг хассан байна.</p> <p>Учир нь дээрх 2 заалтын асуудлаар зөвлөлдөх санал асуулга явуулахаар 5.3.3-т нэмсэн.</p> <p>Үндсэн хуулийн 20 дугаар зүйл "Монгол Улсын Их Хурал бол төрийн эрх барих дээд байгууллага мөн бөгөөд хууль тогтоох эрх мэдлийг гагцхүү Улсын Их Хуралд хадгална.", 30 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэг "Монгол Улсын Ерөнхийлөгч бол төрийн тэргүүн, Монголын ард түмний эв нэгдлийг илэрхийлэгч мөн." гэж заасныг хассан.</p> <p>Учир нь дээрх 2 заалтын асуудлаар зөвлөлдөх санал асуулга явуулахаар 5.3.3-т нэмсэн.</p>
4	2017.05.12	Хуулийн 16 дугаар зүйлийн 16.4 дэх хэсгийн "Хууль тогтоомжийн эмхэтгэл"-д гэснийг "Төрийн мэдээлэл" эмхэтгэл"-д гэж өөрчилсөн.	Хууль тогтоомжийн тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хуулийг дагаж өөрчлөлт орсон.	Хууль тогтоомжийн тухай хуулийн 8 дугаар бүлгийн гарчгийг "Хууль тогтоомжийн сан бүрдүүлэх, хууль тогтоомжийг нийтлэх, олон нийтэд сурталчилах" гэж, 43.1, 43.2 дахь хэсгийн "“Хууль тогтоомжийн эмхэтгэл”-д” гэснийг ““Төрийн мэдээлэл” эмхэтгэлд” гэж өөрчлөлт орсон.
5	2019.10.11	17.4.Ард нийтийн санал асуулгын тухай хуулийн 4.2-т зааснаар ард нийтийн санал асуулга явуулах нь зүйтэй гэж үзсэн бол ард нийтийн санал асуулгад оруулах эхийг зөвшөөрөх, эсхүл	УИХ-ын 2019 оны 73 дугаар тогтоолд бүхэлд нь тавьсан Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн хоригийг хүлээн авсантай	Журмын тухай болон Дэгийн тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хуулийн төслүүдээр “Үндсэн хуульд оруулах нэмэлт, өөрчлөлтийн хуулийн төсөл” гэсэн нэр томьёотой холбоотой нийт 26 хэсэг, заалтад холбогдох өөрчлөлт оруулж, Үндсэн хуультай нийцүүлэв. Үндсэн хуульд оруулах нэмэлт, өөрчлөлтийг ард нийтийн

1	2	3	4	5
		<p>татгалзахаас өөр асуудлаар ард нийтийн санал асуулга хамтатган явуулахыг хориглоно.</p> <p>Хуулийн 11 дүгээр зүйлийн 11.5 дахь хэсгийн "хойшлуулшгүй" гэсний дараа, түүнчлэн хуулиар Улсын Их Хурлаас батлах хугацааг нь тусгайлан заасан" гэж, 13 дугаар зүйлийн 13.3 дахь хэсгийн "бүлэг нь" гэсний дараа "энэ хуулийн 11.3.4-т заасан саналын түвшинд харгалзсанаас бусад" гэж тус тус нэмсэн.</p> <p>4 дүгээр зүйл. Монгол Улсын Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах журмын тухай хуулийн 3 дугаар зүйлийн 3.3 дахь хэсгийн "энэ тухай хууль" гэснийг "уг нэмэлт, өөрчлөлт" гэж, мөн зүйлийн 3.4 дэх хэсэг, 6 дугаар зүйлийн 6.1 дэх хэсэг, 2 дугаар бүлгийн гарчиг, 11 дүгээр зүйлийн гарчгийн "Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах хуулийн төслийг" гэснийг "Үндсэн хуульд оруулах нэмэлт, өөрчлөлтийн төслийг" гэж, 4 дүгээр зүйлийн 4.1.2 дахь заалт, 5 дугаар зүйлийн 5.2.1, 5.3.4 дэх заалтын "Үндсэн хуульд оруулах нэмэлт, өөрчлөлтийн хуулийн төсөл" гэснийг "Үндсэн хуульд оруулах нэмэлт, өөрчлөлтийн төсөл" гэж, 6, 7, 8, 9 дүгээр зүйлийн гарчиг, 7 дугаар зүйлийн 7.1, 7.2 дахь хэсэг, 8 дугаар зүйлийн 8.1 дэх хэсэг, 9 дүгээр зүйлийн 9.1 дэх хэсгийн "Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах хууль" гэснийг "Үндсэн хуульд оруулах</p>	<p>холбогдуулан нэмэлт, өөрчлөлт орсон.</p>	<p>санал асуулгаар шийдвэрлүүлэхтэй холбоотой асуудлыг тодруулж, Үндсэн хуулийн нэмэлт, өөрчлөлтийн эхийг баталгаажуулахтай холбоотойгоор хугацаа зааж, түүнчлэн Үндсэн хуульд оруулах нэмэлт, өөрчлөлтийн төслийн 3 дахь хэлэлцүүлгийн санал, хураалт явуулах үндэслэлийг тодорхой болгохтой холбоотой нэмэлт, өөрчлөлт оруулав.</p> <p>Түүнчлэн Үндсэн хуулийн нэмэлт, өөрчлөлтийг хэлэлцэхтэй холбоотойгоор УИХ-аас батлах хугацааг нь тусгайлан заасан асуудлыг хэлэлцэн шийдвэрлэх боломжийг Журмын тухай хуульд нэмж, хууль хоорондын зөрчлийг арилгасан.</p> <p>Мөн Үндсэн хуульд оруулах нэмэлт, өөрчлөлтийн төслийг 2 дахь хэлэлцүүлэгт бэлтгэх шатанд Байнгын хороо болон нам, эвслийн бүлэг саналын түвшинд харгалзан үзсэнээс бусад төсөлд тусгагдаагүй шинэ заалт, саналын томьёолол, санал, дүгнэлтдээ оруулахгүй байх зэрэг нэмэлт, өөрчлөлтийг²⁸¹ оруулжээ.</p>

²⁸¹ УИХ-ын 2019 оны намрын ээлжит чуулганы нэгдсэн хуралдааны тэмдэглэл. 2019.10.11.
<https://www.parliament.mn/nn/9553/>

1	2	3	4	5
		<p>нэмэлт, өөрчлөлтийн төсөл" гэж, 15 дугаар зүйлийн 15.8 дахь хэсэг, 17 дугаар зүйлийн 17.8 дахь хэсгийн "Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах хууль" гэснийг "Үндсэн хуульд оруулах нэмэлт, өөрчлөлт" гэж, 10 дугаар зүйлийн гарчгийн "Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах хуулийн төсөлд" гэснийг "Үндсэн хуульд оруулах нэмэлт, өөрчлөлтийн төсөлд" гэж, 16 дугаар зүйлийн гарчиг, 16 дугаар зүйлийн 16.2 дахь хэсгийн "Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах хуулийн" гэснийг "Үндсэн хуулийн нэмэлт, өөрчлөлтийн" гэж, 16 дугаар зүйлийн 16.1 дэх хэсгийн "Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах хуулийг" гэснийг "Үндсэн хуулийн нэмэлт, өөрчлөлтийг" гэж, 11 дүгээр зүйлийн 11.1 дэх хэсгийн "Хууль, Улсын Их Хурлын бусад шийдвэрийн төсөл боловсруулах, өргөн мэдүүлэх журмын тухай хуульд" гэснийг "Хууль тогтоомжийн тухай хуульд" гэж, 15 дугаар зүйлийн 15.7 дахь хэсгийн "хуулийг бүхэлд нь" гэснийг "төслийг бүхэлд нь" гэж, 16 дугаар зүйлийн 16.2 дахь хэсгийн "уг хууль" гэснийг "уг эх" гэж, 17 дугаар зүйлийн 17.8, 17.9, 17.11 дэх хэсгийн "хуулийг" гэснийг "эхийг", мөн зүйлийн 17.10 дахь хэсгийн "хуульд" гэснийг "эхэд" гэж, 17.4-17.12 дахь хэсгийн дугаарыг "17.5-17.13" гэж тус тус өөрчилсөн.</p> <p>Хуулийн 15 дугаар зүйлийн 15.4, 15.5, 15.6</p>		

UIH.MN
СУДАЛГААНЫ САН

1	2	3	4	5
		дахь хэсгийг тус тус хүчингүй болгосон.		
6	2022.08.24	<p>1.4.Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн эцсийн шийдвэр /тогтоол/ гарсантай холбоотойгоор Монгол Улсын Үндсэн хуульд өөрчлөлт оруулах, батлахтай холбогдсон харилцааг Монгол Улсын Их Хурал тусгайлсан дэгээр хэлэлцэж болно.</p> <p>18 дугаар зүйл.Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн эцсийн шийдвэр /тогтоол/-ээр Монгол Улсын Үндсэн хуульд өөрчлөлт оруулах асуудлыг хэлэлцэх журам</p>	<p>ҮХЦ-ийн 2022 оны 02 дугаар тогтоолоор Үндсэн хуулийн 39.1 дэх заалтын “Ерөнхий сайд болон Засгийн газрын дөрвөөс илүүгүй гишүүн Улсын Их Хурлын гишүүний албан тушаалыг хавсарч болно” гэсэн хэсгийг хүчингүй болгосонтой холбогдуулан өөрчлөлт орсон.</p>	<p>ҮХЦ 2022 оны 08 дугаар сарын 15-ны өдрийн их суудлын хуралдаанаар 2019 онд Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтийн зарим заалт Монгол Улсын Үндсэн хуулийн зохих зүйл, хэсэгт нийцээгүй гэж үзэж, хүчингүй болгон эцэслэн шийдвэрлэсэн.</p> <p>Уг асуудлыг шийдвэрлэхийн тулд УИХ-аас Дэгийн тухай хуульд нэмэлт оруулах тухай болон Журмын тухай хуульд нэмэлт оруулах тухай, Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн тухай хуульд нэмэлт оруулах тухай, Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хуульд нэмэлт оруулах тухай хуулийн төслүүдийг хэлэлцэн баталсан.</p> <p>Ингэснээр ҮХЦ-ийн эцсийн шийдвэр (тогтоол)-ээр Үндсэн хуульд өөрчлөлт оруулах асуудлыг хуулийн хүрээнд хэлэлцэх боломжийг бүрдүүлсэн байна.</p>